

REVISTA ISTORICĂ

Anul al XX-lea, N-le 4-6.

April-Iunie 1934.

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA

SUMARIUL:

N. Popă- *scănu*: Români în „*Descriptio Europae Orientalis*”

Carol Göllner: O contribuție la istoria ziaristicii românești.
Elena Eftimiu: Contribuțiuni la istoria lui Iacob Heraclide
Despotul (documente polone).

Eugenia Topacevschi: Vieți de sfinți bizantini inedite (resumate după un studiu critic rusesc).

Victor Motogna: Contribuție la istoria lui Mihai Viteazul:
Un trădător: Aga Leca.

N. Iorga: Dumitru Brătlanu și opera lui (o revelație politică și literară).

Valeriu Papahagi: Știri relative la relațiile Arominilor
moscopoleni cu armatorii și negustorii din Ra-

Al. Ciorănescu: Știri noi din Domnia lui Ion-Vodă cel
Cumpnit.

Dări de samă și Notițe de *N. Iorga*, *Cronică* de *N. Iorga* și *Trăian Ionescu-Nișcov*.

1934

TIPOGRAFIA „DATINA ROMĂNEASCĂ”, VĂLENII-DE-MUNTE (PRAHOVA)

Prețul 40 Lei.

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XX-lea, n-le 4-6.

April-Iunie 1934.

Romîni în „*Descriptio Europae Orientalis*“

În anul 1913, un învățat polon, dr. Olgierd Górka, cercetînd în Biblioteca Națională din Paris izvoarele istorice ale cruciatelor, a dat din întimplare peste un manuscris latinesc— nr. 5515—rămas pînă atunci necunoscut. Manuscrisul fusese catalogat supt un titlu greșit și, din această cauză, istoricii, specialiștii în chestiunile sud-est europene, nu i-au dat cuvenita atențiune.

D. Olgierd Górka, descoperind acest manuscris, care cuprinde, după cum a văzut îndată, un important tratat de geografie, l-a publicat în 1916, pe cheltuiala Academiei din Cracovia, însoțindu-l, tot de-odată, de un studiu amănunțit și foarte documentat, în 29 de pagini — textul tratatului este cuprins în 70 altele —, scris și acest studiu tot în latinește, întru cit tratatul avea să intereseze, de o potrivă, mai multe țeri și popoare.

Autorul acestui tratat, intitulat, probabil, *Descriptio Europae Orientalis*—titlul de la început lipsește în manuscris — și al cărui original s'a pierdut, nu se cunoaște. El este un anonim. După cercetările d-lui Górka pare a fi un călugăr dominican sau franciscan care a trăit mai mult timp ca misionar în Balcani. Simpatiiile autorului indică naționalitatea franceză, căci el se identifică, pe de o parte, cu interesele Bisericii catolice, iar, pe de altă parte, cu politica francesă în Orient.

Represintînd, deci, politica francesă în Balcani, anonimul geograf este un adept și un sfătuitor al fratelui regelui Filip al IV-lea, al lui Carol de Valois, pretendent la tronul imperial latin de Răsărit. Acest Carol de Valois, în urma căsătoriei sale cu Caterina, nepoata ultimului Împărat latin din Constantinopol, Balduin al II-lea, mort în 1301, avînd sprijinul Papei, la îndemnul anonimului geograf, ar fi avut să se înțeleagă cu regele Sirbilor, Uroș al II-lea Milutin, și cu regele Ungariei, Carol Robert, pentru ca împreună să supuie pe schismaticii Bulgariei, Ruteniei și Rusiei.

Anonimul își scrie tratatul în primăvara anului 1308 și s'a folosit în compunerea lui, afară de cunoștințele sale personale, mai ales de izvoare franceze. El descrie, rînd pe rînd, dînd indicații, nu numai de geografie, ci și de istorie, următoarele țeri: Imperiul Constantinopolitan, Albania, Serbia, Bulgaria, Rutenia, Ungaria, Polonia și Boemia.

Despre ținuturile noastre nu ni vorbește nimic; ni dă însă oarecare aprecieri interesante asupra Vlahilor din Peninsula Balcanică și asupra păstorilor și pășunilor romane din Ungaria, *Romanorum pastores și pascua Romanorum*.

Iată pasagiul în întregime :

„Notandum est hic quod inter Machedoniam, Achayam et Thesalonicam est quidam populus valde magnus et spaciosus qui vocantur Blazi, qui et olim fuerunt Romanorum pastores, ac in Ungaria, ubi erant pascua Romanorum, propter nimiam terre viriditatem et fertilitatem, olim morabantur. Sed, tandem ab Ungaris inde expulsii, ad partes illas fugierunt; habundat enim caseis optimis, lacte et carnibus super omnes nationes. Terram enim horum Blachorum, que est magna et opulenta, exercitus domini Karuli qui in partibus Grecie moratur fere totam occupavit et ideo convertit se ad regnum thesalonicense et actu mari terraque expugnant civitatem thesalonicensem dictam cum regione circumadiacente¹“.

Din acest pasagiul al lui Anonymus rezultă că „Blazi“, numire supt care găsim amintiți pe Romini mai ales în izvoarele franceze contemporane², sînt aceiași cu „Blachii“, că sînt un popor foarte mare și foarte răspîdit — *valde magnus et spaciosus* —, că sînt păstori, după cum au fost și altă dată păstori ai Romanilor, că odinioară trăiau în Ungaria, unde se găsesc bogatele și plinele de verdeață pășuni ale Romanilor, că au fost, mai tîrziu, goniți de Unguri și au fugit în acele părți (peste Dunăre), că produc o mare bogăție de brînză excelentă, de lapte și carne, cum nu produce niciun alt popor, că această țară a „Blachilor“, mare și bogată, a fost luată mai în întregime de armata lui Carol de Valois ce staționa în regiunea Greciei și că a ocupat pe apă și pe uscat cetatea Salonic, împreună cu ținutul d'împrejur.

¹ Olgierd Görka, *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, p. 13.

² Vezi Philippe Musket, din jumătatea întâia a secolului al XIII-lea, *Historia regum Francorum*, versurile 23008, 29954 și 30961.

Pasagiul acesta din *Descriptio Europae Orientalis* ni confirmă teoria lui Hasdeu asupra originii Arominilor¹.

Hasdeu, fără să fi cunoscut lucrarea lui Gôrka, apărută mai târziu, după moartea sa, susținuse, printr'o genială intuiție, că Romînii din Peninsula Balcanică sînt urmașii acelor *pastores Romanorum* pe cari i-au gonit Ungurii la venirea lor în Panonia. O parte din păstorii romani s'au dus spre Nord și s'au slavizat în Moravia, alții au trecut în spre Apus și au ajuns în Istria — Istro-Romînii —, iar altă parte, mai numeroasă, au fost împinși în spre Miazăzi și au cuprins mai multe regiuni din Peninsula Balcanică, dînd naștere populațiunilor aromine.

Și Hasdeu își întemeiază teoria mai ales pe unitatea limbii noastre. Studiul dialectelor românești, daco-romin, aromin și istro-romin, fac dovada că separațiunea elementului romin s'a făcut într'o epocă relativ tîrzie, după ce limba își construise unitatea.

Teoria aceasta a lui Hasdeu, teorie care concordă în totul, după cum a observat-o și d. Gôrka, cu cele spuse în pasagiul de mai sus al Anonimului geograf, nu este astăzi împărtășită de toată lumea. Noile cercetări ale istoricilor, și mai ales ale lingviștilor, țînînd seamă de influența limbii albanese asupra limbii noastre, au divizat pe învățații romini, cel puțin, în două tabere, în ce privește locul de formațiune al graiului românesc.

O parte din rămășițele acestor păstori romani din Panonia de sigur se vor fi maghiarizat, fiind obligați să trăiască în mijlocul unei mase compacte de Unguri. Urmele lor le-am semnalat și noi într'un articol apărut, anul trecut, în ziarul „Universul“, supț titlul „Urme de sate românești lîngă lacul Balaton“.

Faptele de mai sus au putut fi cunoscute de toți cîți se țin în curent cu evenimentele istorice mai de samă, de toți cîți au cetit cartea d-lui Gôrka, apărută acum șaisprezece ani.

Dar iată că, în timpul din urmă, un învățat ungur, d. Josef Deér², reluînd studiul Anonimului geograf, privitor la Ungaria, cercetează din nou pasagiul referitor la *pascua Romanorum* și ajunge la conclusia că și acest Anonymus, întocmai ca și celălalt Anony-

¹ Hasdeu, *Strat și Substrat, Genealogia popoarelor balcanice*, în *An. Ac. Rom.*, 1892. — [Ea ni pare cu totul inadmisibilă. — N. Iorgu.]

² Josef Deér, *Ungarn in der Descriptio Europae Orientalis*, în *Mitt. d. oesterr. Instit. für Geschichtsforschung*, XI.V, a. 1931.

mus, notarul regelui Béla, vorbește despre Vlahii din Panonia numai dintr'o tendință de etimologizare — *seiner etymologisierenden Neigung folgend* — și că acești Vlahi nu trebuie numai decit — *unbedingt* — să fie de naționalitate „valahă“.

Acest studiu al d-lui Deér ni dă prilejul să reluăm chestiunea păstorilor romani din Panonia și să arătăm cit de șubrede sînt argumentele sale¹.

După cum istoria poporului romin este învăluită, până la întemeierea voevodatelor din Muntenia și Moldova, într'un adînc întunec și numai din cînd în cînd întîlnim cite o mică rază de lumină, tot astfel și istoria vecinilor noștri unguri ni se prezintă, pentru primele trei secole de la venirea lor în Panonia, ca un labirint întreg de confusii și de contraziceri.

Izvoarele istoriei ungurești, cu mult mai numeroase decît ale istoriei noastre, se găsesc de multe ori într'o flagrantă opoziție unele cu altele, iar falsificările, survenite în ultimele secole, au contribuit și mai mult la haosul general.

Explicarea contrazicerilor o găsim, mai ales, în tendința istoricilor de a pragmatiza, adecă de a lega faptele prezente de faptele trecute și de a crea descendențe, atît de prețuite, și chiar la modă, în secolul al XV-lea, supț dinastia Corvineștilor.

Confusia a fost complicată de teoria hunică.

Ungurii, cari sînt un popor deosebit de poporul Hunilor, de și de aceeași rasă, au fost socotiți ca urmași direcți ai acestora, și istoria ungară, în loc de a începe cu Arpad, este dusă înapoi cu citeva secole. Iar restul de timp dintre Attila și Arpad este, sau umplut cu evenimente izvorite din fantasia scriitorilor, sau suprimat cu totul de aceeași fantasie. Și s'a ajuns astfel să se vorbească de cele două veniri — *ingressus* — ale Ungurilor, prima în secolul al V-lea și a doua în secolul al IX-lea.

Istoriografia maghiară modernă caută, cu o critică minuțioasă, dar pornind totdeauna de la ideia preconcepută că Ungurii sînt singurii autohtoni ai țerii, să aducă oarecare lumină în confusia generală și să stabilească adevărul față de născocire.

¹ În privința acestor *pascua Romanorum* vezi și Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*, în *Bull. de la sect. hist. de l'Académie Roumaine*, IX, 1921, și Onciul, *Tradiția istorică*, în *An. Ac. Rom.*, XXIX, 1907.

De acord cu predecesorii săi și în special cu d. Bálint Hóman¹, istoricul Deér ajunge a stabili că sînt două grupe de cronici ungurești, fiecare grupă avînd un izvor principal comun. Unele au ca izvor *Gesta Ungarorum* din anul 1092, din timpul regelui Ladislau cel Sfînt, cuceritorul Ardealului, iar altele au ca izvor *Gesta Hungarorum* din 1282-1285, din vremea lui Ladislau al IV-lea Cumanul, atribuită de d. Hóman lui Simon de Kéza. Ambele aceste două *Gesta* s'au pierdut și n'au putut fi reconstituite decît după variantele cronicilor ulterioare.

Grupa a doua de cronici aparține epocii cînd tradițiunea hunică intrase în conștiința maghiară, căci în toate cronicile acestei grupe întîlnim descendența din neamul lui Attila, dacă nu a Ungurilor, cel puțin a Secuilor².

Între cele două *Gesta*, de și ele presintă mari deosebiri, sînt multe apropieri, și este sigur că *Gesta* din timpul lui Ladislau Cumanul sînt o prelucrare a *Gestelor* din epoca lui Ladislau cel Sfînt, cu toate că diferitele cronici care au avut ca izvor principal *Gesta* din timpul lui Ladislau Cumanul n'au cunoscut *Gesta* din 1092.

Din prima grupă fac parte, între altele, mai ales cronicile, mai mult sau mai puțin străine: a lui Odo de Deogilo din 1147, a lui Godefrid din Viterbo din 1185, a lui Ricardus din 1237, a lui Thomas din Spalato, din 1266, a lui Albericus Trium fontium din 1233 și în special a lui Anonymus, notar al regelui Béla, de pe la 1200.

Din grupa a doua fac parte, între altele, cronicile lui Simon de Kéza, *Chronicon pictum Vindobonense*, din 1358, *Chronicon Budense* din 1475, *Chronicon Posoniense*, *Chronicon Dubnicense* și *Chronicon Monacense*.

Atît în cronicile din prima grupă, cît și în cele din grupa a doua, se vorbește, cu mai multe sau mai puține amănunte, despre *pastores Romanorum* și despre *pascua Romanorum*. Acești păstori romani, numiți Vlahi, coloni ai Hunilor, trăiau în Panonia³ la venirea Ungurilor.

¹ Hóman Bá., *A Szent László-Kori, Gesta Ungarorum, și La première période de l'histoire hongroise*, în *Rev. des études hongr.*, 1925.

² Florianus, *Chron. Monacense*, 10: „Remanserunt autem tria milia Hunorum in Pannonia qui Erdeleelw intrarunt, non se Ungaros, sed Zekul vocantes“.

³ Supt numirea de Panonia avem se înțelege toată regiunea dincolo de Tisa și Dunăre.

Iată diferitele pasagii din cronicarii unguri și străini care constată existența acestor păstori în Panonia :

1. Notarul anonim al regelui Bela, care, de și face parte din prima grupă de cronicari, admite totuși teoria hunică, ni spune următoarele despre *pascua și pastores Romanorum* :

a) „Rex Athila..., de terra scithica descendens, cum valida manu in terram Pannonie venit, et fugatis Romanis regnum obtinuit (1).“

b) „Quam terram (Pannoniam) habitarent Sclavij, Bulgarij et Blachij ac pastores Romanorum. Quia post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse, eo quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur. Et iure terra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascentur de bonis Hungarie (9).“

c) „Dicebant enim eis sic quod terra illa (Pannonia) nimis bona esset, et ibi confluerent nobilissimi fontes, quorum nomina hec essent, ut supra diximus : Danubius, Tyscia, Wag, Morisius, Crisis, Temus et ceteri, que etiam primo fuisset terra Athile regis. Et mortuo illo preoccupassent Romani principes terram Pannonie usque ad Danubium, ubi collocassent pastores suos (11).“

2. Thomas din Spalato afirmă :

„Haec regio dicitur antiquitus fuisse pascua Romanorum ¹⁴.“

3. Richardus, la rindul său, ni spune :

„Inventum fuit in gestis Ungarorum christianorum quod esset alia Ungaria maior, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerunt..., qui, cum multa regna pertransissent et destruxissent, tandem venerunt in terram que nunc Ungaria dicitur, tum vero dicebatur pascua Romanorum, quam inhabitandam pre terris ceteris elegerunt. subiectis sibi populis qui tunc habitabant ibidem ².“

4. Odo de Deuil ni spune :

„Terra hec (Ungaria) in tantum pabulosa est, ut dicantur in ea pabula Iulii Cesaris extitisse ³⁴.“

5. Simon de Kéza, în două pasagii, ni spune :

a) „Pannonie, Pamfilie, Macedonie, Dalmacie et Frigie civitates

¹ *Mon. spect. ad hist. Slav. meridionalium* XXVI, 42, in *Magy. honfoglalás kulfői*, p. 405.

² Richardus, *De facto Ungariae Magnae*, in Endlicher, *Mon. Arpadiana*, p. 248.

³ Odo de Deogilo, *Liber de via Sancti Sepulchri*, p. 60. Schunemann crede a fi o confuzie între Cereris și Cesaris, *Ung. Jahrb.*, 1926.

que crebris spoliis et obsidionibus per Hunos erant fatigate, natali solo derelicto, in Apuliam per Mare Adriaticum, de Ethela licentia impetrata, transierunt, Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni, [remanentibus] sponte in Pannonia“.

b) „Postquam autem filii Athile in prelio Crumhelt cum gente scythica fere quasi deperissent, Pannonia extitit X annis sine rege, Sclavis tantummodo, Grecis, Teutonicis, Messianis et Ulahis advenis remanentibus in eadem, qui vivente Ethela populari servicio sibi serviebant¹.“

6. În *Chronicon pictum vindobonense* cetim:

a) „Pannonie, Pamphilie, Frigie, Macedonie et Dalmatie civitates, que per Hunos obsidione crebra erant fatigate, natali solo derelicto, in Apuliam per Mare Adriaticum, licentia ab Atyla impetrata, servire ipsi Atyle renuentes, dimissis armentis, transierunt, Vlachis, qui ipsorum coloni existere, ac pastores remanentes (in loc de: remanentibus) sponte in Pannonia“.

7. „Postquam autem filii Athile in prelio Crumhelt cum gente scythica fere quasi deperissent, Pannonia extitit decem annis sine rege, Sclavis tantummodo, Grecis, Vlachis, Teutonicis advenis, Messianis remanentibus in eadem, qui vivente Atyla populari servitio sibi serviebant².“

Aceste două pasagi privitoare la Romîni sînt reproduse aproape cu aceleași cuvinte, și în *Chronicon Posoniense*³, în *Chronicon Dubnicense*⁴ și în *Chronicon Budense*⁵. Evident, toate aceste cronici s'au inspirat din același izvor comun.

În afară de aceste cronici, nouă la număr, mai întîlnim pe „păstorii Romanilor“, după cum am văzut mai sus, și în Anonimul geograf al Descrierii Europei Orientale.

Cu privire la acești *pastores Romanorum*, pe cari izvoarele de căpetenie ale istoriei medievale ungurești îi numesc „Vlachi“, învâțașii unguri de astăzi, în chip tendențios, caută să dovedească, pe de o parte, că ei n'au existat în realitate, iar, pe de altă parte, că, dacă au existat, ei nu pot să fie „Valahi“. Nu numai atît, dar prin faptul că „Valahii“ sînt amintiți în cronicile ma-

¹ Simon de Kéza, *Chron. Hung.*, pp. 96 și 100 din ediția Endlicher.

² Florianus, *Chr. pict. vindob.*, VI.

³ *Ibid.*, *Chr. Poson.*, 17 și 22.

⁴ *Ibid.*, *Chr. Dubn.*, 14 și 19.

⁵ *Chronica Hungarorum*, Buda, p. 41.

ghiare ca trăind în Ungaria, ar fi o dovadă, susțin aceiași scriitori unguri, că pe acea vreme Românii nici nu existau în Transilvania, că adevărat n'ar fi posibilă, în același timp, existența „Vlahilor“ din Ungaria cu a „Vlahilor“ din Ardeal.

Și se mai susține că acești „păstori romani“ ar fi o invenție a cronicarilor unguri, și numai a acestora, de oare ce existența lor nu s'ar constata în izvoarele străine¹. Acești păstori ar fi fost identificați cu „Vlahi“, tocmai fiindcă în momentul compunerii cronicilor își făcea apariția pe meleagurile Ardealului un neam de oameni venetici, ciobanii „valahi“.

Cite afirmațiuni, atâtea inexactități.

Mai întâiu de toate nu este exact că numai cronicile ungurești vorbesc despre „pastores Romanorum“ din Panonia.

Odo de Diogilo, călugăr din mănăstirea Sf. Dionisiu de la Deuil și care a însoțit pe regele Francesilor, Ludovic al VII-lea, în expediția sfântă, n'a fost cronicar ungur.

Thomas, archidiaconul din Spalato, în Dalmația, n'a fost cronicar ungur.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Ricardus sau Richardus, călugăr, n'a fost cronicar ungur, de și vorbește despre „Ungaria magna“.

Croniștii cronicilor din Viena și München, de și s'au inspirat din izvoare ungurești, n'au fost Unguri.

Și, mai presus de toate, geograful anonim al Descrierii Europei Orientale numai Ungur n'a putut să fie.

Cronicile ungurești și străine, mai toate, identifică pe acești păstori ai Romanilor cu „Vlahi“. Observăm aici, după cum a observat-o și Xenopol înaintea noastră, că nu poate fi vorba în aceste cronică nici de Romanii Imperiului roman din Apus, dispărut cu mulți ani înainte, și nici de Romanii Peninsulei Balcanice, fără de legături, pe acele vremuri, cu popoarele din Panonia.

Historicul Deér, admitând părerea lui Schünemann², susține că

¹ Deér, *loc. cit.*: „Diese Bezeichnungen pastores Romanorum für die Einwohner Pannoniens und für die Walachen, und pascua Romanorum für Pannonien sind jene termini der mittelalterlichen ungarischen Quellen, welche in den ausländischen Quellen nicht zu finden sind, also als eigene Terminologie derselben betrachtet werden müssen“.

² Schünemann, *Die Römer des anonymen Notars*, in *Ung. Jahrb.*, 1926: „Nicht nur byzantinisch, sondern auch bei den Balkanslawen und sogar einem Teile der Tschechen üblich ist die Verwendung des Namens Vlach zur Be-

acești păstori nu trebuiau să fie numai decît „Vlahi“, ci păstori nomazi, cuvîntul „Vlah“ fiind numele comun al păstorilor migranți.

Pentru un cercetător imparțial și lipsit de prejudecăți reiese în mod clar din citirea cronicilor că, dintre toate popoarele lui Attila, numai „Vlahii“ au rămas pe loc, fiindcă singuri ei au fost localnici, *coloni*, și au rămas de bună voie, *sponte*, fiindcă au rămas în țara lor. Numai această interpretare o putem da vorbelor din cronică: „Blackis, qui ipsorum (Hunorum) fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia“.

Și, la venirea Ungurilor, țara n'a fost lipsită de populație, după cum ar dori scriitorii unguri să se acrediteze, căci ei vorbesc despre „a honfoglalás“, despre „die Aufnahme des Landes“, adevărat despre *ocuparea* țării, ca și cum ea ar fi fost lipsită de orice populație, în loc să vorbească despre *cucerirea* țării, după cum ar rezulta din textul cronicilor: „subiectis sibi populis qui tunc habitabant ibidem“.

Nu poate să fie, mai departe, exact că acești cronicari unguri, aflînd că s'au pripășit prin Ardeal niște păstori nomazi, numiți Vlahi, au putut să interpreteze că și păstorii romani din Panonia vor fi fost tot Vlahi. Și, lipsiți de obiectivitate, scriitorii maghiari de astăzi nu-și dau samă de contrazicerea în care se găsesc, pe de o parte afirmînd că păstorii din Panonia au fost numiți Vlahi, fiindcă nu se știa despre Valahii din Ardeal, iar, pe de altă parte, susținînd că păstorii din Panonia au fost numiți Vlahi după ce s'a aflat despre păstorii nomazi din Ardeal.

Istoricii maghiari uită intenționat faptul că Românii ni apar, în documente, încă de la 1210, deci înainte de *Gesta Hungarorum* din timpul lui Ladislau al IV-lea Cumanul, după care avem variantele cronicilor citate mai sus. Și Românii ni apar ca un popor de sine stătător, putînd să dea o armată de Romîni. Căci la anul 1210 comitele sas Ioachim pornește de la Sibîu cu războiul la Vidin în contra lui „Ascenus Burul“ cu o armată formată din Sași, Romîni, Secui și Pecenegi: „associatis sibi Saxonibus, Vlachs, Siculis, Bisenis“¹. Acești Vlahi nu puteau să fie păstori nomazi.

zeichnung von nomadisierenden Hirten, die nicht unbedingt von walachischer Nationalität zu sein brauchen“.

¹ *Századok*, 1912, p. 292: „Ascenus Burul“ este împăratul romîno-bulgar Borilă Asan.

Istoricii maghiari uită intenționat, de asemenea, faptul că încă înainte de compunerea *Gestelor* de supt Ladislau al IV-lea Cumanul, după care s'ar fi luat pasagiul *Vlachis... remanentibus*, Romîni iau parte, alături de Secui și Unguri, în armata lui Béla al IV-lea, împotriva Cehilor. Căci Cancelaria regelui Ottocar al II-lea al Boemiei ni vorbește despre „innumeram multitudinem inhumanorum hominum, Cumanorum, Ungarorum et diversorum Sclavorum Siculorumque et Valachorum“. Nici acești Vlahi nu puteau să fie păstori nomazi.

Că Romîni, în timpul compunerii *Gestelor* de supt Ladislau al IV-lea nu erau păstori nomazi, ci popor cu așezările lor, rezultă și din cantecele medievale ce ni s'au păstrat până astăzi. Căci anonimul poet al cîntecului Nibelungilor, de prin secolul al XII-lea, Rudolf de Ems de pe la jumătatea secolului al XIII-lea, în *Weltchronik* a sa, Jansen Enikel, din secolul al XIII-lea, în opera sa intitulată, de asemenea, *Weltchronik*, apoi Stirianul Ottocar, tot din secolul al XIII-lea, în poema sa *Oesterreichische Reimchronik*, și alții ni vorbesc cu amănunte despre Vlahi, cari nu puteau să fie, pe acele vremuri, simpli ciobani nomazi.

Dar e vorba de etimologisări și de termeni medievali inventați.

Dacă geograful anonim, constatînd că Ungaria se numia altădată *Pannonia* și *Messia*, caută să facă etimologii, derivînd cuvîntul *Pannonia* — el scrie totdeauna: *Panonia*, cu un singur *n*, - - de la *panis*, pine, fiindcă se producea aici pine în abundență, și cuvîntul *Messia* de la *messis*, fiindcă se producea mult seceriș în țară, nu urmează că toți cronicarii vor fi identificat cuvîntul Vlah cu *Messi* din Moesia, unde trăiau Vlahii. El constată însă că Panonii toți, *omnes*, erau *pastores Romanorum* și că țara s'a numit Ungaria numai după venirea Ungurilor.

Nu este vorba de etimologisări, nici de termeni medievali inventați, ci de fapte constatate de analiștii contimporani. Iar Anonimul geograf, din 1308, care nu cunoștea pe Valahii din Ardeal — poate că-i cunoștea numai supt numele de *Messi* —, cunoștea de sigur pe Vlahii din Banat, căci trăise multă vreme în Serbia și avea cunoștință, după cum face dovada, de evenimentele istorice, fie din literatura curentă — cărți tipărite încă nu existau, fie din experiența personală.

Iar, dacă Notarul anonim al regelui Béla — atît de oropsit pentru amănuntele ce ni dă despre cucerirea Ardealului, iar acum

în urmă reabilitat de istoricii moderni¹, a putut să născocască, inventind personaje și creind evenimente, care, de altfel, existau în tradiția de pe atunci, de oare ce el compunea un poem național, Geograful anonim, în *Descriptio Europae Orientalis*, fiindcă nu făcea o operă literară, ni expune, într'un stil liniștit și rece, evenimente și lucruri știute sau cetite. Etimologisările ce i se atribuie credem că sint izvorite mai mult din tendința istoricilor unguri și a prietenilor lor puțin obiectivi de a ni prezenta pe Maghiari ca autohtoni în țara ce au cucerit și pe care n'au putut-o găsi lipsită de populațiuni stabilite.

Ungurii, la venirea lor din Ațelcuz, acum o mie de ani, au găsit nu numai populațiuni așezate, dar și formațiuni teritoriale stabile², atât în Ungaria propriu-zisă, cit și în Ardeal. Pe Vlahii din Panonia i-au desnaționalizat răpede, copleșindu-i prin puterea lor armată, pe Vlahii din Ardeal, aceștia resistind maghiarizării, i-au supus unor împilări și prigoane care au durat un mileniu întreg.

N. Popa-Lisseanu.

O contribuție la istoria ziaristicii românești

Răsfoind în Arhivele vieneze rapoartele consulilor austriaci din Principatele Române adresate autorităților centrale din Viena, am putut constata importanța acestor rapoarte pentru istoria ziaristicii românești. Consulii austriaci, semnalind atotputernicului Metternich noile apariții periodice din Principatele Române, anexează rapoartelor lor ziarele românești pentru a informa în felul acesta pe cancelarul austriac asupra stării spiritelor din țara vecină. Din instrucțiunile trimise din Viena la București, Iași, Galați și Brăila reiese că Metternich urmăria de aproape ziarele tipărite în Principate, temindu-se ca nu cumva „spiritul nesupunerii franceze“ să se strecoare prin aceste ziare în Transilvania.

Prin aceste rapoarte ale consulilor austriaci am găsit o gazetă românească neevidențată până acum, intitulată „Econoama Rumana sau jurnalul pentru dame“³, publicată de profesorul Ioan Penescu, redactorul celui alt ziar românesc din Brăila „Mercur,

¹ [Nu toți. — N. I.]

² Iorga, *l. c.*, p. 217.

³ *Konsulate, Galatz, 1840-1860.*

jurnal comercial al portului Brăilei“. Redactorul „Econoamei Romine“, analizând în primul număr al ziarului, de la 22 Decembrie 1859, societatea românească, o găsește „rău nărăvită“, mamele romince neputînd împărtăși copiilor lor o creștere potrivită. „Iată dar izvorul tuturor răutăților ce amerința[u] și amerință încă soțietatea noastră“, exclamă Penescu; „acesta a fost totdeauna neluat în băgare de seamă: toți alerga[u] să muncească pentru bărbați și nimenea pentru femei. Secsul acesta a fost totdeauna în întunec și într'un astfel de întunec, încît părinții zicea[u]: fata nu trebuie să știe decît furca“. Această părere, că fetele n'au nevoie de o educație intelectuală, este combătută de redactorul „Econoamei Romine“, relevînd importanța femeii pentru societatea românească: „pentru că copilul împreună cu laptele primește cele d'întîiu trăsuri duhovnicești și sufletești de la mumă-sa, care adesea rămîi neșterse; muma dar trebuie să fie bine formată, ca să bine formeze pe copilul său“. „Econoama Romină“ se va adresa prin urmare femeilor romince, pregătindu-le pentru misiunea lor. Ioan Penescu plănuia să scoată „Econoama Romină“ săptămînal, în format de o jumătate de coală, abonamentul anual costînd douăzeci și patru de lei.

Păstrându-se în Arhivele vieneze numai primul număr al „Econoamei Romine“, ni se pune în mod firesc întrebarea dacă ziarul a apărut de fapt, sau dacă a ieșit numai numărul prim, cuprînzînd înștiințarea analizată. O scrisoare a redactorului ziarului, de la 13 Mart 1840, adresată consulului austriac din Galați, C. W. Huber, ne îndreptățește însă să presupunem că „Econoama Romină“ a apărut cel puțin în intervalul de la 22 Decembrie, data numărului prim, și 13 Mart 1840, data scrisorii, de oare ce nu este admisibil că I. Penescu s'ar fi interesat la 13 Mart de posibilitatea de a plasa „Econoama Romină“ dacă ziarul ar fi încetat să apară. În scrisoarea amintită redactorul „Econoamei Romine“ roagă pe consulul austriac să intervină la Viena pentru ca ziarul său să poată intra în Transilvania, exprimîndu-și speranța că și Rominii din Transilvania vor ceti cu interes noul ziar: „și pentru că mulți Romini și dintr'alte provincii învecinate s'au arătat doritori a primi aceste Gazete, [„Econoama“ și „Mercurul“], pe acest temeiu supțiscălitul nădăjduște că și lăcuitorii rumini din Transilvania vor avea această dorință...“¹. Scrisoarea aceasta a fost

¹ *Ibid.*

trimeasă la Viena de consulul austriac Huber, cerind, pe de o parte, dreptul de a se încuviința vânzarea, și, pe de altă parte, solicitind instrucții asupra felului de censurare a ziarului.

Reproducem scrisoarea consulului C. W. Huber¹:

„An

Eine hochlöbliche Kaiser[liche] König[liche] geheime
Haus- Hof- und Staatskanzlei in Wien.

Galatz, am 6-ten April 840.

... Da Herr Penesko bei Herausgabe dieser Zeitschriften vorzüglich auf Abnahme in dem benachbarten Siebenbürgen rechnet, da aber anderseits der Vertrieb der in der Walachei gedruckten Bücher und Zeitungen in den kaiser[lichen] könig[lichen] Staaten verboten ist, so hat sich der genannte Redakteur diesfals an die K. K. Consular-Agentie in Ibraila mit dem Ersuchen gewendet die nötige Erlaubnis zum Absatz seiner Blätter in Siebenbürgen geneigtest höheren Ortes zu erwirken...

Sollte das Debit dieser Zeitschriften in Siebenbürgen gegen vorläufige Censur huldreichst gestattet werden, so versteht es sich von selbst dass diese Censur weder von diesem Kaiser[lichen] König[lichen] Consulate und noch weniger von der Kaiser. Königl. Consular-Agentie in Ibraila gehandhabt werden kann, sondern im Wege des Siebenbürgischen Landespräsidium einem verlässlichen Beamten in Kronstadt, wo sich die meisten Abonnenten finden werden, vor der postämtlichen Verteilung der Blätter anvertraut werden dürfte.

Eine hohe Kaiser. Königl. geheime Hof- und Staatskanzlei geruhe das Consulat von der diesfälligen hohen Schlussfassung huldreichst in Kenntnis zu setzen.

C. W. Huber.*

Nu cunoaștem hotărîrea luată de cancelarul austriac, lipsind conceptul răspunsului în fasciculele de acte.

Carol Göllner.

Contribuțiuni la istoria lui Iacob Heraclide Despotul

— Documente polone —

În anul 1562, într'una din ședințele ținute la dieta din Piotrkow s'a discutat și despre Iacob Heraclidul Despotul².

¹ *Ibid.*

² Ms. 1604 din Museul Czartoryski, Cracovia.

„Despot, un oarecare om tînăr și desghetăt, a fost crescut în casa austriacă, la regele Ferdinand. A fost poftit să fie moștenitorul propriului popor al lui Despot, cari erau stăpîni glorioși și războinici, în Ungaria și Polonia. Chemat să fie moștenitorul Statului moldovean, căuta felul cum ar putea ajunge la el, știind că nu de multă vreme este acolo Domn Voevodul Alexandru Moldoveanul, care venise din Polonia, unde locuise cîțiva ani lîngă Voevodul și Hatmanul Rusiei, domnul Nicolae Sieniawski. Și Despot a venit în Polonia și a locuit la Vilna, unde nu puțin timp l-au îngrijit ca pe un rege sau ca pe alți stăpîni.

Și, simțind că poporul Moldovei vrea să vie el în locul Domnului crud, a solicitat cît a putut, trimetînd scrisori la cîțiva boieri moldoveni, publice și particulare, din acea țară, poruncind acestora și făcîndu-li cunoscut că el este directul moștenitor al poporului lui Despot și vorbindu-li lor mult despre sine, că și limbi, și multe altele, știe.

Neavînd decît cîteva scrisori de la cîțiva sau speranța, și plecînd din Polonia, ceru cu insistență pe lîngă împăratul Ferdinand, regele ceh, ajutorul pe care acesta nu refusă a i-l da, cum se cuvenia unui nobil. Aceasta simțindu-se de Coroana polonă, și cînd regele a cercetat casul, moștenitorul nu mai era, pentru ca și din această parte Moldova să aibă vre-un ajutor, și de asemenea se spune că ar putea să i se dea în căsătorie o fiică a regelui și atunci mult bine ar fi putut ura și gîndi Polonilor. Adunînd Despot o mie sau chiar mai mulți oameni, Unguri și Germani, a plecat prin Moldova și se întoarse prin Polonia în Țara Rusească. Polonii, aflînd aceasta, au oprit trecerea lui, și nicio știre de la rege nu avură pentru libertatea trecerii lui. Și nu cu mică frică părăsi pe oamenii săi Despot, și s'ar fi auzit chiar că a fugit singur în Ungaria, și pentru apărare oamenii săi au tras cu pușca. Și aceasta s'a întîmplat în primăvară.

Ce s'a întîmplat după aceia ce am auzit am și scris: „Vir fugiens interim pugnabit“.

* * *

În Teka Naruszewicz, vol. 75 nr. 155, care se găsește la Museul Czartoryski din Cracovia, este o instrucție a lui Galezowski, în care se vorbește, între altele, și despre Moldova. Instrucția este din anul 1563, Octombrie 20, și este scrisă în limba polonă. Dăm mai jos traducerea.

„S'a aflat că ei (Moldovenii) turburare au făcut în țara Moldovei, care este în raporturi pacifice cu Coroana Poloniei, și nu respectă acele pacte pe care Coroana de mult le are cu țara valahă sau moldovenească. Ceia ce eu am auzit s'a și dovedit în parte că așa este. Văzind aceasta, am constatat că o fac fără voință, fără conștiință și peste porunca M. S. regelui, care este obișnuit să fie înștiințat de orice și care întotdeauna cu domnii de peste graniță s'a purtat frumos, și în special cu creștinii, și cel mai mult cu aceia cu ai căror strămoși erau în raporturi prietenești prin tratate. Și știu sigur aceasta că acum, când M. S. regele a aflat despre acele tulburări care se fac pe acolo în jurul lui Despot, a trimis camerieri cu scrisori la domnii de peste graniță și în special la domnul voevodul Rusiei pentru ca pe acesta să-l înștiințeze că Moldovenii sint supușii M. S. regelui și că în aceste chestiuni moldovenești să nu se amestece și că în timpul cel mai scurt să nu mai fie turburată vecina lui țară moldovenească. Dar sint totuși câțiva supuși ai regelui cari nu consideră ordinul regelui. E ușor ca fiecare să creadă că aceasta nu este o pricină a lor, ci unul din domnii Moldovei este de vină, și aceasta cu atât mai mult că el însuși a fost chemat de rege și unele din chestiunile ce-l priviau erau supuse regelui. Și, așa cum au chemat acum pe Despot, tot așa poate că au chemat atunci pe Wisnowiecki și pe alții de lângă el ca să-l aducă acolo, și au îndrăznit să meargă în Moldova peste porunca M. S. R. Și cum că totul se face peste voința și ordinul M. S. R., însăși Măria Sa a știut clar despre Despot și despre acei Poloni cari erau cu el, căci, ei ducându-se în Moldova împotriva voinții regelui, au fost învinși din ordinul M. S. R. de către domnul voevodul Rusiei și de un altul, Bycerstwa, al M. S. R. Ba, aflînd M. S. R. că sosirea lor în acea țară a făcut mare zgomot în acel ținut care este vecin cu M. S. și Coroana polonă, și prin jurămînt au binevoit a veni să păzească din partea M. S. R. și să-i oprească să nu poată veni aici. Dar Despot poate că avea încredere în oamenii de aici și spera în credința ce i-o arătau ziua și noaptea pentru ca să-l cîștige cît de răpede. Totuși nimic nu s'a prevăzut că a doua oară trebuia să vie ajutor din spre Rusia: atunci n'ar fi putut nici să deschidă drumul și să pornească în Moldova prin țara lor, căci aceasta de sigur n'ar fi reușit, dar, furișîndu-se, au trecut prin ținutul M. S. Și astfel a trecut imediat aici neobservat și nu a fost primit și apărut ca un domn, cu al

cărui ținut, cum s'a purtat, nu știu aceasta, ci toți aici o pot ști mai bine. Wisnowiecki de asemenea n'a venit aici cu voia și nici cu știrea M. S., dar a venit singur cu Cazacii săi, aducându-l cu alții sau tot cu aceia cari l-au adus pe Despot, sau poate chiar cițiva dintre oamenii de samă de aici, cari l-au chemat la ei cu diferite promisiuni. De aceia nu sint bucuros ca slugă supusă a M. S. R. să fac să afle cînd va ceta M. S., dar un lucru știu: că se face fără voia și știrea și peste porunca M. S. și încă mai mult știu cine este vinovatul. Păreră mea nu este alta decît că este unul dintre aceia cari au stat mai mult între străini, cari s'au amestecat în chestiuni străine sau au atras la sine pe străini“.

Restul instrucției vorbește de alte chestiuni, care nu interesează

Elena Eftimiu.

Vieți de sfinți bizantini inedite

— Resumate după un studiu critic rusesc —

Există enorm de multe descrieri de Vieți de sfinți, dar prea puține biografii ale acestora sint scrise de contîmporani. Causa ă activitatea cuviosului Simion Metafrasul, care, în secolul al X-lea, a întreprins transcrierea tuturor Vieților.

I. Sfînta Matrona din Pergam.

A trăit prin secolul al V-lea. Viața ei, transmisă de Metafrast, într'un codex al metohului Patriarhatului de Ierusalim din Constantinopol, cu unele neadevăruri, n'a fost publicată. Născută în orașul Pergam din Pamfilia. Se adaugă că acest oraș s'ar afla pe hotar între Cilicia și Isauria, și numele i-ar proveni de la o numeroasă și diferită populație. După căsătoria cu un oarecare Domețian și după nașterea fiicei sale, Teodora, ea pleacă la Constantinopol. Acolo vizitează biserica Apostolilor și intră la mănăstirea Basiane, supt numele eunucului Vavila. Călugărul Acachie o descopere, Matrona fiind silită să părăsească mănăstirea.

Acest călugăr a devenit mai tirziu egumentul mănăstirii Avraam din Constantinopol. Relativ la această mănăstire a existat o confușie. Era luată drept aceia a Avraamișilor. Dar aceasta din urmă se află în Asia Mică, în provincia Pontului, și este amintită în secolul al X-lea, acolo oprindu-se Nichifor Foca, înainte de intrarea în

Bizanț și, în secolul al XI-lea, la 1074, a vizitat-o Alexe Comnenul.

În Viață se povestește că, în timpul prezenței Matronei, a fost aflat capul Sf. Ioan Botezătorul. E a doua descoperire a capului, la 452, și e descrisă de către participantul, Marcel presbiterul, care e numit, în descrierea Vieții, diacon. De locul aflării capului nu pomeniște nici Marcel și nici scriitorul. Marcel adaugă că acel loc era lângă Emesa, episcopul căreia a participat la solemnitate, iar scriitorul arată că Matrona în acel moment trăia la mănăstirea din Berit (după alții ar fi fost la aceia din Emesa). Din mănăstirea de la Berit, ea plecă și vizită Ierusalimul și Muntele Sinaï. La întoarcerea în Constantinopol se stabilește în mănăstirea Sf. Irina, unde aduce cu ajutorul episcopului pe călugărițile din Berit. Mănăstirea primește numele ei.

II. Sfântul Filaret cel Milostiv.

Viața lui Filaret, scrisă într'un timp apropiat de moartea lui, de și există în mai multe copii grecești, a rămas inedită. Versiunile slavone, făcute în secolul al XV-lea, denaturează puțin, și au unele scăpări. Filaret trăia în Paflagonia și era foarte bogat. Cu năvălirea Arabilor peste aceste ținuturi rămâne complet sărăcit. Totuși dă ultimul său cal soldatului Musulin, ca să lupte contra Arabilor. Din simplu lucrător de pământ ajunge rudă cu Împăratul Constantin, atunci când acesta alege dintre patruzeci de fecioare pe nepoata lui de fiu Maria, de soție. Împăratul are cu Maria două fete¹ și, în urmă, o trimete la mănăstire. Într'un manuscris grecesc se notează că de această atitudine a profitat ducele de Benevent, Arighis (758-87), pentru ca să-și justifice unele scăderi și păcate. Hagiograful grec îl numește *basileus*. Aceasta e o greșeală, fără indoială. Știut e că Arighis al II-lea a depus jurământul Împăratului și a primit de la Constantinopol titlul de patriciu și investitura de duce al Neapolului; pentru Benevent el era *dux, rex* sau *princeps* și nici decum *imperator*. De asemenea se știe că Arighis al II-lea avea și alte legături în afară de cele legitime. După despărțirea Mariei de Cons-

¹ Fiicele Mariei: Eufrosina și Irina. Eufrosina s'a măritat cu Mihail al II-lea (820-9) și, după căsătoria fiului ei Teofil cu Teodora, se călugărește lângă mama sa, Maria. Irina a fost măritată cu patriciul și strategul Armeniei, mai târziu al Greciei; după moartea lui se călugărește în aceeași mănăstire. Toți membrii acestei familii sînt înmormințați la mănăstirea Eufrosinei din „livada” Constantinopolului.

tantin¹, Teodor Studitul și cu biografia lui pomenesc de „regele longobard și gotic“ care-și îndreptăția călcarea canonelor bisericești prin exemplul lui Constantin. Tatăl Mariei, Ioan, era admis la masa împărătească. Împreună cu fiul și nepoata, sosise la Constantinopol și Filaret. Aici și-a comandat un sicriu la mănăstirea de maici Suda-Moare curind după aceasta. Peste doisprezece ani mor și nepoții lui, la mănăstirea Maicii Domnului, lângă „a cincea poartă“. Se știe că biserica Sfântul Andrei din Suda (actualul minaret Hagî-Mustafa) între Porțile de aur și Selimbria a fost zidită de Ariadna, sora împăratului Teodosiu al II-lea.

III Sfântul Anton din Cipru.

Viața Sfântului Anton a rămas necunoscută până în ultimul timp și n'a fost publicată nici în Actele Bolandistilor. S'a păstrat în două redactări: 1) una în manuscrisul mănăstirii Caracala din Athos și Protaton, tradusă în slavonește în Mineele lui Macarie, și 2) în biblioteca Vatopedului, tot din Athos, scrisă de ieromonahul Macarie Macri.

Autorul primului exemplar ar fi un *magister* Nichita, care a mai scris și Viața Sfintei Teoctista din Lesbos. E una și aceeași persoană cu patriciul și questorul Nichita, căci din Viața Sfintei Teoctista se vede că magistrul Nichita era în marina Împăratului Leon cel Înțelept (886-911). Avem mărturii că a aflat despre Sfântul Anton la două sute ani după moartea acestuia. Călugărul polemist Macarie din secolul al XV-lea transcriesese și prelucrase opera lui Nichita, lucru ignorat de Krumbacher.

La bibliografia activității Sfântului se adaugă că, devenind arhiepiscop, a ținut o cuvîntare despre care azi nu se mai pomeneste în manuscris. În Cipru a ridicat o biserică în numele lui Dumnezeu Cuvîntul și a Maicii Domnului, numind-o „Vlaherna“;

¹ Constantin, după despărțire cu Maria, s'a însurat cu doamna ei de onoare, Theodota. Maria, trăind la mănăstirea Gastri, a corespondat cu Teodor Studitul. De la ea ar fi rămas scrise: manuscriptul celor „Patru Evanghelii“ (azi pierdut), precum și Faptele și călătoriile Apostolilor, cu Apocalipsul și explicațiile lui Andrei de Cesarea. Acest manuscris are 22 foi de hirtie, urmează un pergament intercalat cu hirtie. La sfîrșit, pe foaia de pergament se constată, de un alt scris, mai grosolan, cu altă cerneală, ștearsă, numele Mariei, cu o mică notă biografică făcută de Ioan Zonaras. Se presupune că lucrarea ar fi fost tradusă pe vremea Turcilor în limba neogreacă.

cefe ce dovedește continuarea ridicării bisericilor Vlahernelor din secolul al V-lea pînă la sfîrșitul celui al VII-lea. A mai ridicat un asil de bătrîni și altele. Prin rugăciunile lui a fost distrusă flota arabă ce asediase Cipru. Faptul asedierii insulei se pomenește în două cuvîntări ale lui Anton: în „Tăierea împrejur a Domnului și Sfîntul Vasile“, și în „Sfîntul apostol Titu“. Despre această minune mai pomenește și Macarie Macri și Nichita.

Toți trei deci mărturisesc că flota arabă a fost distrusă, parte înecată, parte prinsă; puțini Saracini au scăpat. Cronicile însă nu pomenește nimic despre invazia arabă, spre sfîrșitul secolului al VII-lea, în insula Cipru. De aceea s'a crezut că această mărturie s'ar datori unui alt Anton, trăit mai tîrziu, și ar fi intercalată în povestire. Dar, mulțămîta acestor datări, indoiala dispăre, cert fiind că invazia a avut loc pe timpul lui Anton. E posibil că invazia să nu fi fost prea grea, ci ușor răsînsă, de mică importanță, încît nici n'a ajuns vestea la Constantinopol și n'a fost introdusă în cronica politică. Întorcîndu-se din Capitală, dintr'o călătorie, Sfîntul a murit, neajungînd la Cipru, pe insula Lesbos.

IV. Sfîntul Teofilact din Nicomedia.

Baronius credea că această Viață corespunde cu timpul lui Leon Isaurianul, dar după *Μνήμη* cit și după povestirea lui Nicodim Stîlpticul, basată pe viața arhiepiscopului, aflată la mănăstirea lui Dionisie din Athos, se constată o altă dată.

Viața nu e scrisă de un contemporan, ci conține multe date despre patriarhii Tarasie și Nichifor și despre împărați, începînd de la Irina și pînă la Teodora.

Sfîntul fiind la Constantinopol, s'a imprietenit cu Tarasie, care era pe atunci secretarul tainelor împărătești. Devine arhiepiscopul Nicomediiei. Pe timpul lui Leon Armeanul a participat la solia Patriarhului, cerînd respectarea icoanelor, dar a fost pîlmuit de Împărat și surgunit la Strovilo. Pe timpul Teodorei și al patriarhului Mehodie, corpul lui a fost adus în Nicomedia.

V. Prea-cuviosul Simeon Stîlpticul¹

după manuscrisul grecesc din München XI.

Sfîntul Simion s'a născut în 521, pe timpul lui Iustin I-iu, în Antiochia, capitala Siriei. De la șase ani s'a ridicat pe stîlp și a stat

¹ V. tot aici 1933, alte Vieți de Sfinți

acolo până la moartea sa în 596. Cel mai mult a trăit pe Muntele Minunilor, lângă Antiochia. Elevii lui au ridicat acolo o mănăstire. Avea darul tămăduirii.

De și petrecea viața pe stilp, nu era străin de interesele și spiritul laic, care stăpînea pe contemporanii săi. Se păstrează scrisorile lui trimise către împărații Iustinian și Iustin al II-lea relativ la ereșia Nestorienilor și Samaritenilor. A mai compus diferite rugăciuni.

De asemenea, cu rezervă, i se atribuie un Apocalips, al cărui autor era socotit Simion încă prin secolul al VII-lea.

Până azi au ajuns patru descrieri ale Vieții acestui Sfint. I. Descrierea făcută de Arcadie, episcopul Ciprului (630-8), elevul și contemporanul Sfintului; e publicată numai în parte. II. E scrisă de magistrul Nichifor al Antiochiei, contemporan cu Vasile al II-lea (976-1025) și prezintă modificări aduse prin redactarea lui Metafrast. E redactată de Bolandiștî. III. După copia din München a fost publicat de Semenov. IV. Se menționează numai în catalogul Bibliotecii Naționale din Paris.

Manuscrisul din München aparținea mănăstirii *Ilse* din Constantinopol. Autorul lui este Ioan Petrino, cum se constată din manuscris. Probabil că el era egumenul. A trăit în secolul al XI-lea și n'ar fi exclus să se fi folosit de lucrarea anterioară a lui Nichifor, din secolul al X-lea. Toată lucrarea, scrisă laconic, cuprinde șapte, opt pagini. La început autorul povestește amănunțit despre părinții și copilăria lui Simion; în a doua jumătate devine din ce în ce mai larg. Limba e clară și lipsită de înfloriri retorice.

De și Ioan Petrino a întrebuințat un manuscris anterior, lucrarea pare a fi personală, cu foarte mici asemănări. Aceleași fapte se perindă și în lucrarea lui Nichifor, dar în altă clasare. O singură dată Ioan Petrino interpretează greșit știri din Nichifor: anume cînd e vorba despre balustrada din lemn de nuc ce încunjura vârful stilpului: el o interpretează ca fiind coaja de nuc ce ar fi servit Stilpnicului în loc de haină. Un singur fapt are Ioan în plus: la sfîrșitul manuscrisului adaugă că Sfintul ar fi murit pe vremea lui Tiberiu al II-lea, dar, la 597, domnia urmașul acestuia, Mauriciu.

Tipărirea acestui manuscris de către Semenov a adus dreapta și foarte severa critică a lui Krumbacher. Semenov a editat-o cu cele mai barbare greșeli, care sînt cu atît mai neadmisibile, cu cît scrisoarea era clară și ceteață.

VI. Sfintul Chiril Fileotul.

Profesorul Lambros pomenește despre Sfintul acesta prima dată în 1859, indicând manuscrisul din mănăstirea Karakala de la Athos. Autorul e Nicolae Kataskepenos, contemporan și consătean, vestit și pentru alte scrieri, așa încît merită toată încrederea.

A fost pus de către episcopul local cîntăreț în biserică. La douăzeci de ani se însoară și devine tată de familie. Trei ani a fost marinar și a călătorit pe Dunăre. De mic a avut înclinație spre viața de schimnic, și numai prin insistențele soției a fost reținut să trăiască lingă casă într'o chilie. A vizitat Constantinopolul. În anii de foamete, a lăsat ultima pine pentru familie și a plecat din nou spre capitală. În drum a fost miraculos salvat de foame. La întoarcerea din pelerinagiu se oprește în satul Neapol, unde este bătut. La Constantinopol, făcînd cunoștință cu călugărul Ilarion, acesta îl trimete cu o scrisoare către Comnena, o nobilă care era mult cinstită de către împăratul Mihail Duca. Mai târziu face un pelerinagiu în Chone.

Se pomenește invazia unor barbari, cari trebuie să fie Pecenegii. La 1086, pe timpul Împăralui Alexe, ei atacă Imperiul, dar sînt bătuti. După această întimplare Chiril nu se mai întoarce acasă, ci pleacă la mănăstirea Mintuitorului, unde se călugărește, trăind trei ani în tăcere.

O invazie a „Sciților“ până în ținuturile Traciei face ca lumea să se refugieze în cetatea Dersé. Sfintul pleacă spre Propontida. Probabil că e vorba despre invazia Pecenegilor din 1091, dar nu e destul de lămurit redată știrea. Altă invazie a Pecenegilor (numiți „Sciți“), supt conducerea lui Tugortac, are loc în 1095. Împreună cu Valahii, ei ajung până la Adrianopol și ridică pe un Diogene Împărat. Se notează în Viața Sfintului faptul că ei au fost bătuti de către Alexe. Sfintul vindecă multă lume și face o fîtină miraculoasă. A fost vizitat de către Constantin Chirosfagul, de ducele Filocalist al Ciprului, de Ioan Duca, căruia-i prezice victoria lui Alexe Comnenul asupra lui Bohemund la 1108.

Vindecă pe un preot mincinos, anume Μαγός. În discuția cu acesta explică filologic numele lui Iuda Iscariotul: Ἰουδας vine de la ἰσθ=otravă, δαίτα=arde; Ἰσκαριώτης=purtător de moarte. Hagiograful adaugă ceva despre monete: λεπτά, ἀσάρια, γουρία. Adaugă că „numia“ vine de la Numa Pompiliu. Mai departe spune că 60 assarii=6.000 folii=500 miliarese. În manuscris se

pomenesc foarte multe trăsături din caracterul Împăratului Alexe Comnenul.

Împăratul a căutat să-l cunoască, și a fost primit foarte bine de pustnic, contrar obiceiului său (1113). De asemenea numeroșii membri ai familiei imperiale îl vizitau. Se pomenește înfringerea lui Oursel Francul. Se descrie bunătatea Împăratului și evlavia lui. În Viața Sfințului se notează că Împăratul întreținea cu hrană mănăstirile sărace. Se descrie boala lui, dar nu se poate specifica data (1112).

După despărțirea de Sfântul Chiril, care l-a îngrijit în timpul bolii, Împăratul și toți membrii familiei au luat hainele de pe umeri și le-au dăruit călugărului, adăugind cinci litre de aur pentru săraci și o litră pentru mănăstire. Sfântul Chiril a împărțit darurile în anii de foamete la săraci.

Viața de schivnic Sfântul a început-o la treizeci de ani. A murit în vîrstă de nouăzeci și cinci ani.

VII. Sfântul Lazăr din Chalke

(mort la 7 Novembre 1054).

Există două povestiri ale acestei Vieți: una scrisă de Sfântul Patriarh al Constantinopolului Grigorie din Cipru, alta de un anonim. Hagiograful anonim provine din Magnesia, unde a cunoscut pe dădaca lui Lazăr. Intrînd în mănăstirea din Chalke, se împrietenise cu însuși Lazăr, iar după moartea acestuia a trecut la Constantinopol, unde a cunoscut manuscriptul Patriarhului Grigorie. În lucrarea sa a fost îndemnat de către fratele Sfințului.

Lazăr s'a născut în satul „Maicii Domnului“ din Magnesia Cariană, pe Meandru. Părinții, Nichita și Irina, oameni avuți, au avut șase copii. Lazăr, Leon, era al cincilea. La nașterea lui s'a văzut lumină. Întră în mănăstirea Kalathon, nu se știe din ce localitate. După indemnul unchiului său, băiatul plecă să învețe Sfînta Scriptură de la notarul Gheorghe, din mănăstirea Orop. De aici plecă în ascuns să viziteze Locurile Sfinte și Ierusalimul, dar a fost găsit și bătut. Unchiul îl trimete la alt notar, Nicolae, pentru învățarea actelor de notar. La a doua încercare de a visita Locurile Sfinte, este prins. Abia a treia oară izbuteste. Din mănăstirea Strovilo se îndreaptă spre Chone și de acolo la Ierusalim. Din Chone împreună cu un călugăr trece în Attalia din Pamfilia, cu gîndul de a ajunge pe Mare în Palestina. Dar în Attalia călugărul-tovarăș

de drum a vrut să-l vîndă. Fugind, Sfințul se stabilește cu un călugăr bătrîn pe un munte vecin. Aci își schimbă numele în Lazăr. În față cu muntele lui, erau un număr de pustnici într'o peșteră, cari îl aleg egumen, cu aprobarea episcopului. Mulți laici încep să viziteze peștera. După viața schivnică de șapte ani, pleacă în taină spre Ierusalim. În drum prin Antiochia scapă o fată din minile soldaților armeni. La Ierusalim se fixează șase ani, în mănăstirea Sf. Sava. Este sfințit ca preot. Prin îndemnul de sus se întoarce la locurile natale. Causa a fost năvălirea Agarenilor peste orașul sfînt. Conducătorul lor, Azis, a dispus distrugerea bisericii Învierii Domnului. E vorba despre expediția califului Azis din Egipt, în 1010, asupra Palestinei. Același lucru-l asigură și cronicarii bizantini. Pe cînd izvoarele arabe povestesc despre fiul lui Azis, califul Hachim, care ar fi distrus la 1009 biserica din Ierusalim.

La întoarcerea din Palestina, Lazăr ar fi vrut să viziteze Roma, dar se îndreaptă spre Tiberiada, Tabor, Damasc; prin Liban ajunge la Tripoli și Laodiceia, vizitează mănăstirea Sfințului Sîmion din Antiochia, trece în Cilicia, ajunge în Argeia și Efes. Se întoarce după întilnirea cu părinții din nou la Efes, în satul Malpadia, în mănăstirea Maicii Domnului. Pe urmă, împreună cu egumenul din Apion, se ridică pe dealul Kumaron, unde trăiau doi călugări, Ilarie și Leontie. Aici Lazăr, după exemplul lui Simeon Stilpnîcul, ridică un stilp și începe viața de pustnic, atrăgînd laici, bogați și săraci. Atunci cei doi călugări îl părăsesc, și în locul lor vine o oarecare femeie, Iudita, care a ridicat biserica Sfînta Marina și a înfiat pe fratele mai mic a lui Lazăr. Mitropolitul din Efes, Teodor al II-lea, i-a dăruit o întindere de pămînt în jurul schitului. Din Viața Sfințului se dau date precise asupra Mitropolitului Teodor al II-lea; de asemenea se pomenește urmașul său, Mitropolitul Eftimie. Acesta din urmă îndeamnă în scrisoarea sa pe Lazăr să se oprească din desele mutări.

Se pomenește răscoala din Aprilie 1042 la Constantinopol și se aduc știri relativ la Nichifor Campanarul. Acesta a fost adus înainte de răscoala împotriva Împăratului Mihail Calafatul, de către partidul Teodorei. Mărirea i-a fost prezisă mai înainte de către Lazăr, cu care era prieten.

Se pomenește un Constantin „Baris“, probabil că nepotul și fiul lui Mihail, din secolul al X-lea, care a servit pe Suveran în lupta contra lui Leon Foca. Acest Constantin a complotat să

omoare pe Împăratul Constantin Monomahul și a fost pedepsit cu tăierea limbii și cu exil. Dintre rudele lui, Nichifor a fost exilat, confiscându-se averea lui la 1050.

VIII. Sfintul Evdochim.

Viața aceasta e cunoscută din prelucrarea lui Metafrast. Originalul se află însă la mănăstirea Sfintului Dionisie din Athos. Originalul e anonim, scris la Constantinopol. Se simte spiritul clasicismului: numeroase forme enclitice (τε, τι, τῶς), pronumele enclitic prepoziția ἐς, numiri clasice ca Achile, Platea, Chiron, Afrodita, Odiseia. Acest stil îl avea de obicei diaconul Ignatie sau elevii școlii lui Tarasie.

Numele Împăratului care a numit pe Evdochim comandantul armatei din Capadocia nu se pomenește, el fiind iconoclast. Se amintesc părinții Sfintului. Locul morții nu se arată, dar trebuie să fie la reședința lui, în Charsiane. Mănăstirea unde a dus viața e în apropiere de Tatta, în Bukelarion, ținut între hotarele Bitiniei și ale Galatiei. Moaștele lui au fost aduse de Mihail și Teodora la Constantinopol. A trăit numai treizeci și trei de ani. Biserica unde au fost depuse moaștele sfintului, a Maicii Domnului, fusese ridicată de părinții lui, Vasile și Eudocia, către jumătatea secolului al IX-lea. Despre locul acestei biserici există mai multe ipoteze și nici cercetările mai recente n'au adus mai multă lumină.

IX. Sfintul Mihail Maleino.

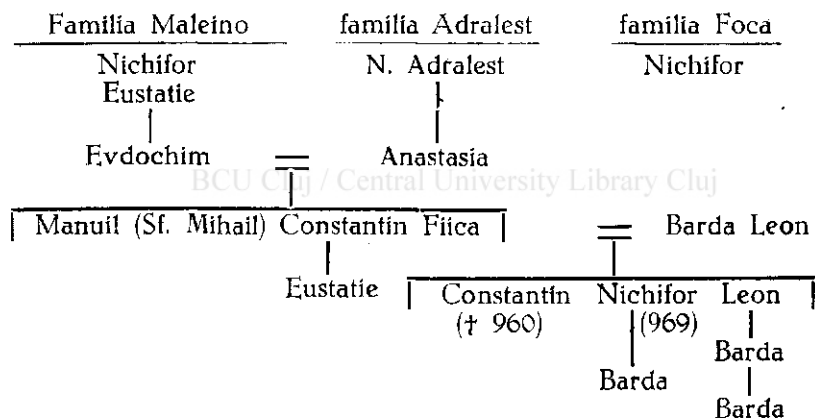
Viața lui nu era cunoscută de Bolandiști. Originalul se află între manuscrisurile mănăstirii Vatoped din Athos.

Mihail s'a născut în Charsiana, din Capadocia. Bunicii, după tată Eustatie, iar după mamă Adralest, erau vestiți în serviciul militar al Imperiului. Bunica avea singe regal, fiind rudă cu Împăratul Roman. Primul Malein a fost Nichifor, vestit pentru potolirea răscoalei Armeanului Sembat la 866. Eustatie putea să-i fie frate sau fiu.

Familia Adralest era cunoscută în istoria Bizanțului. Adralest a fost însurat cu o rudă a Împăratului Roman. Părinții sfintului au fost Evdochim și Anastasia. O soră a acestuia era măritată cu Cesarul Barda, care a încoronat pe împăratul Nichifor Foca. Hagiograful pomenește de Barda Foca și de cei doi fii, Nichifor și Leon; dar el a mai avut încă un fiu, Constantiu strategul, omorit la

960. Se povestește că Nichifor Foca a fost proclamat mai întâiu de armata răsăriteană ca Împărat. Tatăl său, Barda Foca, a trebuit să se ascundă la mănăstire din cauza intrigilor, până la venirea fiului său, cind căpătă titlul de Cesar. Fratele lui, Leon, a făcut un serviciu lui Nichifor, acum sfințit ca Patriarh, jurind că Vasile și Constantin, copiii Teofanei, nu sânt fiii lui Nichifor, ci finii lui. Numai astfel Patriarhul a permis căsătoria Împăratului cu Teofana.

Părinții Sfintului Mihail însă nu aveau copii. Preotul Metodie a visat într'o noapte pe Maica Domnului, care a prezis Anastasiei nașterea unui fiu. Copilul a fost botezat Manuil. El devine unchiul Împăratului Nichifor.

Manuil a devenit spatharo-candidat până la sfârșitul domniei împăratului Leon cel Înțelept. Odată, deschizind Psaltirea, cetii versetul X: s'a hotărit să părăsească totul și să devie călugăr, schimbându-și numele în Mihail. Trăi un timp pe munții Chiminei, locul cărora nu este sigur. De acolo pleacă la Athos. Pe urmă, cu alt călugăr, Agapie, se stabilește în Xerolimno. Astfel trece din Capadocia în Galatia, Bitinia, Prustada și rămâne definitiv pe „Lacul Uscat“.

Acolo era adesea vizitat de laici. Povestind un vis, în care niște cini albi mincaseră pe cei negri, face să se înțeleagă că e vorba de înfringerea Bizantinilor la Acheloos de către Țarul bulgar Simion, la 917, lucru adevărat și de alți cronografi. Se mai dau știri despre copiii Împăratului Roman.

X. Sfintul Ahille din Larisa.

Viața aceasta este o scriere tîrzie, în manuscrisul bisericii Sf. Dionisie (Athos). A fost episcop de Larisa prin secolul al IV-lea. Datele mai interesante sînt în legătură cu aducerea moaștelor lui din Larisa în Bulgaria. Se subînțelege expediția Țarului bulgar Samuil, la 978. El ar fi cuprins Tracia, Macedonia, Salonicul, Tesalia, Elada, Peloponesul și ar fi luat prizonieri din Larisa.

(Traducere de Eug. Topacevski, după recensia lui E. Kurtz a cărții lui Simionov (*Viața lui Simion Stilpnicul*), în *Vizantișchii Vremennic*, VII, 1899, și după H. Loparev, în aceeași revistă, IV, 1897.)

Contribuție la istoria lui Mihai Viteazul

I.

Un trădător: Aga Leca

Pe cît de fulgerătoare a fost acțiunea lui Mihai Viteazul: scuturarea jugului turcesc, urmată de cucerirea Ardealului și a Moldovei, tot atît de năprasnică a fost și prăbușirea. Pe cîmpia de la Mirăslău, în ziua de 18 Septembrie 1600, s'a ridicat furtuna care a năruit mareața alcătuire a viteazului Voevod, unirea Ardealului cu Muntenia și Moldova.

Eroul nostru a fost înfrînt în lupta de la Mirăslău de nobilii unguri răsculați, ajutați de generalul împărătesc Gheorghe Basta, de și avea trupe mai numeroase decît adversarii săi. Se știe că Basta, simulînd fuga, a izbutit să scoată pe Mihai din puternica poziție ce ocupase.

Dar toate acestea nu sînt indestulătoare pentru ca să explice căderea învingătorului de la Călugăreni.

Istoricii n'au răspuns încă la întrebarea: cum a fost cu puțință ca Mihai Viteazul, aflîndu-se în culmea puterii sale, stăpin deplin peste cele trei țeri surori și avînd forțe mai puternice decît dușmanii săi – după ce a pierdut bătălia de la Mirăslău, dintr'o greșeală tactică – să scape din mîni tot ce viteaza lui sabie cuprinsese în cursul unui an.

Să lăsăm de o parte regretul, nejustificat pentru acele vremuri, că Mihai-Vodă nu s'a gîndit să trezească puterea uriașă ce se ascundea în năzuința spre libertate a Rominilor robiți din Ardeal, și să căutăm după pricinile mai apropiate care au provocat catastrofa.

Nobilimea maghiară, chemată la luptă contra Turcilor, s'a adunat în tabăra de la Turda și a întors armele împotriva Voevodului,

Sășii de la Bistrița încă l-au părăsit foarte repede, iar trupele de mercenari unguri, cu o parte a Secuilor, asemenea au fost atrași, de la început, de partea răsculaților. E adevărat că Mihai nu se aștepta cituși de puțin să fie atacat de generalul aceluși Împărat pe care el îl slujise cu credință curată.

Toate acestea încă justifică numai faptul că Domnul român a putut fi surprins pe cimpia de la Mirăslău.

Dar omul cu energia pe care a dovedit-o atît de extraordinară în alte împrejurări, chiar și mai grele, ar fi putut să se reculegă după ziua fatală de 18 Septembrie 1600 și să facă față primejdiilor ce-l încunjurau, *dacă n'ar fi fost trădat de unii dintre slujitorii săi cei mai de frunte.*

E vorba aici, în rîndul întăiu, de mișeasca trădare săvîrșită de Aga Leca, omul care avea în acel timp cea mai importantă însărcinare: aceia de a apăra granița nordică a țerii Ardealului¹.

Stabilirea acestui fapt, cu ajutorul unor documente, trecute cu vederea de istoriografia românească, se impune ca o complectare a uneia din cele mai glorioase și mai tragice pagini ale zbuciumatei noastre istorii.

Cine a fost Aga Leca și ce se știa până acum despre rolul său în epopeia lui Mihai Viteazul?

D. Octav Gheorghe Lecca, în lucrarea sa „Familii boierești Romine” (p. 310 și urm.), susține că Aga Leca și-ar fi tras originea de la Leca, un cavaler maniheu, pomenit la 1080, în părțile Sardiceii. Printre baronii împărăției lui Balduin de Flandra găsește pe un Luc-Raymond Leca. Iar un Giorgio Leca ar fi căzut în lupta de la Nicopole la 1396.

Autorul afirmă că, după 1550, această familie a trecut în Țara-Românească și că „filiatiunea sigur probată în țară începe în al XVI-lea secol prin *Marele Agă Leca (1550-1610)*, unul din cei mai iluștri boieri ai lui Mihai-Vodă.

D. O. Lecca, nu arată documentele în temeiul cărora construiește genealogia de mai sus. Aga Leca însuși, cînd a fost ridicat la treapta de nobil, a dat Curții din Viena următoarele informații privitoare la obirșia sa.

Își trage originea din orașul „Tarnow”² („quac Magnae Graeciae

¹ N. Iorga, *Istoria Romînilor din Ardeal și Ungaria*, I, p. 197.

² Tyrnabon, în Tesalia (N. I.).

clarissima in intimo recessu sinus est"). Aici s'a născut și a crescut, supt jugul turcesc. Cu ani în urmă (deci în 1595 !), părăsindu-și bunurile pe care le avea acolo, s'a refugiat la Mihai-Vodă, Domnul Munteniei, împreună cu familia sa. Aici fu numit „prefect“ (Agă) și căpitan al întregii oștiri muntene ¹.

Nu putem ști ce e adevărat în aceste date, căci, cum vom arăta mai la vale, el se laudă cu fapte săvârșite de alții, și apoi e cunoscută străduința acestor aventurieri de a-și arăta o origine cit mai strălucită. Un lucru e adevărat prin documente: că era de neam Albanes (Arnăut).

În calitate de Agă, Leca a luat parte la campaniile lui Mihai Viteazul împotriva Turcilor și, după toată probabilitatea, a fost de față la lupta de la Călugăreni. Cit preț se poate pune pe spusele lui se vede și din faptul că înaintea Imperialilor din Viena s'a lăudat că el a tăiat capul lui Caraiman-Pașa în acea bătălie ². Se știe însă că Mihai Viteazul însuși a îndeplinit acest act eroic, care a demoralizat, în mare măsură, mulțimea păgînilor. Iată ce spune Cronica țerii, relatînd, de sigur, un fapt în de obște cunoscut în Țara-Românească ³:

„Atunci Sinan-Pașa, văzînd că nu-i sporește, întornatu-s'au cu rușine. Decii, el strinse toți Pașii și toate căpeteniile oștilor și făcură năvală mare asupra lui Mihai-Vodă, ca să izbindească într'un chip, și luară cîteva tunuri. Atunci Mihai-Vodă, văzînd atita hîrborie mare, el încă-și strinse toți boierii și toți căpitanii, și ieșiră intru întimpinarea lor de față. Și aici și Mihai-Vodă cu mina lui tăie pe Caraiman-Pașa și înfrinseră pe Turci înapoi“.

Walter încă scrie că Mihai Viteazul a tăiat doi Turci de frunte, fără însă a li aminti numele ⁴.

Cînd, la 26 Iunie 1599, Mihai-Vodă încheie tratatul de vasalitate către noul Domn al Ardealului, Andrei Báthory, între boierii cei mai de frunte cari se obligă, în act separat, la acea credință față de principe, figurează și Aga Leca, alătura cu Eftimie Mitropolitul, Vornicul Dimitrie, Banul Mihalcea, Logofetii Teodosie și Mirislău, Banul Calotă, Radu Clucerul, Preda Postelnicul, Sava Armașul, Șerban Păharnicul și Pană Vistiernicul ⁵.

¹ Hurmuzaki, XII, p. 1246.

² *Ibid.*

³ N. Iorga, *Faptele străbunilor*, p. 152.

⁴ N. Iorga, *Istoria Armatei*, I, p. 383.

⁵ A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor*, București 1918, V. p. 272.

Dar încă în cursul anului 1599 actele vorbesc despre un complot țesut de Aga Leca în contra stăpînului care-l ridicase la loc de frunte în Divanul domnesc. Chestia aceasta a rămas, pînă azi, nelămurită în istoriografia noastră. Regretatul I. Sirbu, în laborioasa sa lucrare despre Domnia lui Mihai Viteazul, vorbește pe larg despre acest episod, fără a ajunge la un rezultat pozitiv, fiindcă i-au scăpat unele izvoare ungurești, asupra cărora vom stărui mai jos¹.

Dar să aruncăm, mai întăiu, o scurtă reprivire asupra evenimentelor ce s'au desfășurat în acest timp.

Mihai Viteazul, după ce a bătut pe Necredincioși, sfărîmînd lanțurile robiei turcești și dobîndind libertatea țerii, și-a îndreptat privirile spre Miazănoapte, unde schimbarea deasă a domnilor din Ardeal crease o situație primejdioasă pentru siguranța Țerii-Românești. Sigismund Báthory, părăsind din nou tronul, lăsă domnia vărului său, Andrei Báthory, tinărul cardinal chemat din Polonia. Noul principe era prieten al Polonilor și, prin urmare, al Turcilor. Astfel dușmanii căutau să încercuiască Muntenia din toate părțile, amenințînd cu nimicire roadele unei acțiuni care fusese dusă la sfîrșit cu atita vărsare de sînge.

Eroul nostru concepu, atunci, planul îndrăzneț de a intra în Ardeal și, cu aceiași sabie vitează, să rupă cercul inamic, înainte de ce s'ar fi încheșat deplin. Deocamdată însă trebuia să ieie toate măsurile ca să nu fie surprins, din altă parte, de numeroșii săi adversari. Ca să înlătore orice bănuială, inceptu un șir de tratative: cu Andrei Báthory, cu Imperialii și chiar cu Turcii, ca să evite un atac de la Miazăzi.

Solii munteni plecară spre Țarigrad, la începutul lui Septembrie 1599, cu propuneri de pace, cuprinzînd condițiuni despre care era evident că nu vor fi acceptate de păgîni². Turcii răspuseră cu aceiași viclenie, prefăcîndu-se că primesc oferta, dar hotărîră să-l piardă pe Mihai.

Dăm în resumat expunerea acestui complot, făcută de I. Sirbu, în lucrarea citată.

Faptele sînt relatate în trei izvoare. „Dragomanul Chesarului“, care informa Curtea din Viena despre evenimentele mai impor-

¹ I. Sirbu, *Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul, Domnul Țerii-Românești*, II, p. 236 și urm.

² Xenopol, *o. c.*, p. 280.

tante din Constantinopol, scrie, la 14 Novembre 1599, următoarele:

Mihai-Vodă trimese în Constantinopol pe căpitanul gardei sale, un Albanes de neam. Acesta, intrind la Marele Vizir Ibrahim-Paşa fu înduplecat să ica asupra-şi uciderea lui Mihai-Vodă, fiind el fruntas în Sfatul domnesc şi om de mare încredere. I-a făgăduit că-l va face imediat Domn al Țării-Româneşti, dindu-i lui steagul şi cuca, pe care el le cerea pe sama lui Mihai. Trădătorul, acceptind propunerea, a plecat spre casă, însoţit de capugi-başa şi un ceauş al Sultanului. Aceştia însă au fost jăfuiţi de nişte Cazaci, cari, luindu-li avutul şi scrisorile pe care le aveau la ei, le-au dus la Voevod. Aducindu-i în faţa sa, Mihai-Vodă tăie, cu propriile sale mini, pe Aga Leca (?), trase în ţapă pe ceauş, care ştiuse de trădare, şi osindi la muncă silnică în ocnele de sare pe capugi-başa, care era nevinovat. Acest izvor greşeşte, fireşte, cind vorbeşte despre uciderea lui Aga Leca.

Ni-a rămas însă o relatare mai autentică, din gura solului muntean, care a umblat la Curtea din Viena prin Novembre 1599. Acesta a spus că Mihai-Vodă, cercetind pe ceauşii cari i-au adus semnele Domniei, a aflat la ei o scrisoare către Aga Leca, în care Sultanul făgăduia acestuia Domnia Țării-Româneşti, cu dreptul de moştenire, dacă-şi va ucide stăpinul. Voevodul a pus la chinuri pe Agă, dar, neputindu-i smulge vre-o mărturisire, i-a iertat viaţa, dar i-a luat rangul şi slujba².

Evident că aceasta e versiunea cea adevărată, confirmată şi de scrisoarea nobililor răsculaţi către Aga Leca. („Ştim bine la ce chin a pus şi pe Măria Ta, fără nici o vină“.)

A treia ştire o avem într'un raport al bailului veneţian, datat din 2 Octombrie 1599. Acesta numeşte pe cel vinovat „Carpus“, nume pe care Sirbu nu-l poate explica. Noi credem că „Carpi“ este numirea arhaisantă al Albanesilor, deci tot despre Aga Lecca e vorba³.

Rămine deci stabilit că Aga Leca a fost invinuit, în temeiul unor puternice dovezi, de a fi atentat, în înţelegere cu Turcii, la viaţa Domnului său, care l-a supus la chinuri, ca să-i stoarcă mărturisirea.

Cu atât mai nelămurit apare faptul că Voevodul, cu firea sa

¹ Hurmuzaki, XII, p. 478. La Sirbu, o. c., p. 239.

² Hurmuzaki, XII, p. 515 [E greu a se admite; N. I.]

atit de impetuoasă, nu numai că nu i-a luat viața, dar i-a redat și rangul vechiu, incredințindu-i, mai târziu, însărcinări foarte importante.

Cumpănind considerațiile lui Ioan Sirbu¹, și cuprinsul documentului analizat de el, ajungem la următoarea explicație:

Cu toate chinurile la care a fost supus, Aga Leca a negat până la capăt că ar fi avut cunoștință de intențiile Turcului. Atunci, Domnul, ca să pună la încercare credința celui bănuit de trădare, s'a invoit cu el pentru următoarea apucătură. Aga Leca, despoiat de slujba sa, se va preface că se refugiază în Ardeal. Aici, Andrei Báthory, care-l credea setos de răzbunare, îi dete voie să-și strângă o oaste de Haiduci, cu cari să lupte contra Domnului muntean. Dar, în focul luptei de la Șelimbăr, Aga Leca trecu de partea lui Mihai-Vodă, cum li-a fost înțelegerea. Acesta, drept răsplată, l-a reprimis în grația sa, și astfel i s'a dat prilejul să joace rolul nefast în căderea Marelui Voevod.

După cum se știe, biruința de la Șelimbăr a făcut din Mihai Viteazul stăpinul necontestat al Ardealului (28 Octombrie 1599). În opera de organizare a țerii cucerite, la sfârșitul lui 1599 și în primele două luni ale anului următor, nu intilnim în acte numele lui Aga Leca. Cu atit mai important este rolul ce-i revine, încă din Mart 1600.

È indiscutabil că, la început, Mihai Viteazul era hotărit să păstreze Ardealul cucerit pentru sine și urmașii săi².

Pentru apărarea noilor hotare din spre Turci, a pus o puternică garnisoană în Lipova. Dar el se temea mai mult de un atac neașteptat al Imperialilor, care i-ar fi putut smulge Transilvania, înainte de a incheia cu Rudolf un tratat, în condițiuni favorabile. Ca să înlătore această eventualitate iminentă, a luat măsuri intinse și pentru apărarea frontierelor de către Germani.

Mihai Viteazul își dădea bine sama că stăpinirea Ardealului nu putea fi asigurată fără așa-numitele „Părți“ (*Partes*), care au aparținut totdeauna Principatului transilvănean, în epocile lui de înflorire.

Ungnad, comisarul imperial, raportează, încă la 17 Novembre

¹ O. c., p. 239.

² Pentru cele ce urmează, cf. N. Iorga, *Istoria Rominilor din Ardeal și Ungaria*, I, p. 200 și urm., și *Istoria Armatei*, II, p. 6 și urm.; Emeric Lukinich, *Erdély területváltozásai*, p. 195 și urm.

1599, că Mihai-Vodă a cuprins Chioarul și are de gînd să ia încă și Hustul și Oradea-Mare, ca să închidă drumul spre inima Ardealului, de o parte Nemților, iar de alta Turcilor. Un alt raport al comisarilor către Împăratul, din Februar 1600, spune că Voievodul cere cu drept de moștenire, pentru sine și fiul său, în rîndul întâiu, Ardealul, iar, în al doilea: Hustul, Baia Mare și toate acele teritorii care au aparținut vre-odată Ardealului¹. În deosebi, Chioarul, pe care l-a luat în stăpînire în Decembre 1600, avea o mare importanță strategică. De oare ce drumul spre centrul Transilvaniei pe la Oradea-Mare era în minile păgînilor, iar, de la Hust, pătrunderea era închisă de munți înalți, Imperialii nu aveau altă cale decît cea ce conducea la Cluj, trecînd pe lingă puternicele cetăți Chioarul și Gherla.

Ocupînd, de la început, aceste două fortărețe, Domnul muntean a făcut dovada unei înalte prevederi, din punct de vedere strategic. Dar urmările au arătat că a săvîrșit o mare greșală punînd în fruntea lor pe veneticul Aga Leca (înainte de 15 Mart 1600)². Căci întâiul document care ni vorbește de acest Arnăut viclean în fruntea Gherlei și a Chioarului ni descopere gîndul lui de a-și vinde stăpînul, pregătindu-se să treacă la Imperiali.

La data de 15 Mart 1600, Baronul Hoffkirchen raportează din Cașovia Suveranului său că Ardelenii sînt foarte nemulțămîți și stau gata să se răscoale împotriva stăpînirii tiranice a lui Mihai-Vodă, dacă ar primi ajutor de la Curtea din Viena. Între alte informații, mai comunică Împăratului că în fruntea cetății Chioarului și a Ungvarului (*sic*, în loc de Ujvár, Szamosujvár!) a fost pus „Aga Lukas“ (Leca), cu 1.200 de Romini. Acest Agă a fost nu odată în primejdie să i se taie capul „et s'è lasciato intendere da persone di qualità che, se fusse certo dell' animo di Sua Maiestà, che resignarebbe le sue fortezze, insieme con le genti che tiene a carico suo. Ma, per esser questo un principio di romper guerra, non potiamo noi qui trattar di questo senza espresso ordine di Sua Maiestà o di Sua Altezza Serenissima“.

Acest act dovedește că Aga Leca plănua încă din Mart 1600 să deschidă drum în Ardeal dușmanilor lui Mihai-Vodă. Să vedem cum și-a pus în aplicare acest plan.

¹ Lukinich, o. c., p. 105.

² Hurmuzaki, XII, p. 781.

În vreme ce Mihai-Vodă era preocupat de asigurarea stăpînirii sale în Ardeal, la Sud din spre Turci și la Nord din spre Imperiali, o nouă primejdie s'a ridicat amenințătoare la Răsărit. Cînd se pregătia, tocmai, să trimeată noi trupe spre Oradea-Mare, Hust și Șimlău (30 April), declarînd că nu va renunța, odată cu capul, la județele mărginașe, aparținătoare principatului ardelean, el trebuia să-și îndrepte toate forțele contra dușmanilor cari porniau împotriva-i din Moldova¹. În cursul lunii Maiu, cum știm, Mihai Viteazul trecu peste Carpați și cucerii țara lui Ieremia Movilă. În acest timp Aga Leca se bucura de toată încrederea Domnului său, pe care-l vedem scriînd, la 20 Maiu 1600 („datum ex castris nostris ad fluvium Pruth positis“) judeului bistrițan să predea trei scrisori românești generalului său din Chioar, comunicîndu-i, acestuia, de sigur, știri importante².

La sfîrșitul lui Iunie 1600, Mihai-Vodă, după ce orîndui trebile Moldovei cucerite, se întoarse în Ardeal, și la 1-iu Iulie intră biruitor în Alba-Iulia, ca Domnul celor trei țeri surori, unite supt sceptrul său. La sfîrșitul acestei luni vedem pe Aga Leca însoțind niște soli turci cari mergeau spre Lugoj³.

Voevodul nostru concepu acum un plan măreț: să recucerească din minile Turcilor cetățile mărginașe, între care Timișoara și Oradea-Mare. În acest scop chemă, în luna August, trupele nobililor în tabără, mai întăiu, după cit se pare, lângă Orăștie, iar pe urmă la Sebeșul Săsesc. Nemeșii unguri însă, pretextînd că nu au proviziile, se adunară în tabără lângă Turda. La 23 August, comisarii imperiali trimet lui Rudolf o scrisoare a lui Ștefan Csáky, recomandîndu-l ca pe un credincios al lui Sigismund Báthory și ca pe unul care, cunoscînd bine intențiile „Valahului“, i-ar putea mult strica⁴. Și tocmai pe acest Csáky îl trimese Mihai-Vodă să afle ce planuri urmăresc nemeșii unguri!

La 21 August, el scrie din tabăra de la Turda comisarilor că a fost însărcinat de Voevod să ducă trupele nobililor acolo unde au fost chemate. Ungurii, întruniți pe cîmpia Cristișului, hotărîră revolta pe față, și Csáky, fățărînd un timp rezistență, se alătură la ei. La 2 Septembrie, invită și pe Bistrițeni să iea armele

¹ *Történelmi Tar*, 1884, p. 270.

² Szádeczky, *Erdély és Mihály Vajda*, p. 340.

³ *Történelmi Tar*, 1884, p. 456.

⁴ Szádeczky, o. c. p. 466.

impotriva tiranului. „Am dat de știre“ – scrie Csáky Bistrițenilor – „și Maiestății Sale Împăratului. Generalul Maiestății Sale din Cașovia a și sosit cu o oaste mare la hotar¹.“

Nobilimea vicleană izbuti astfel să-și asigure ajutorul generalului Basta, fără de care acțiunea ei ar fi fost răpede reprimată de Mihai. Dar drumul pe care avea să intre Basta în Ardeal era păzit de cetățile Chioarului și Gherlei. Generalul albanes, ajungând la Cluj, nu se putea simți în siguranță atita timp cit la spatele lui se aflau două garnisoane care l-ar fi putut ataca în momentul cind era angajat în luptă cu Mihai.

Aga Leca ar fi putut împiedeca deci catastrofa de la Mirăslău, sau, în cazul cel mai rău, ar fi putut înlătura consecințele fatale ale acelei infringeri, dacă păstra credința jurată lui Mihai-Vodă. Că rolul lui a fost apreciat tot așa și de contemporanii interesați, se vede din stăruințele pe care le-au pus atit Imperialii, cit și nemeșii, ca să-l determine a-și trăda stăpinul.

Nobilii unguri, după ce au obținut aderarea la revoltă a Bistrițenilor, la 4 Septembrie 1600, adresează lui Aga Leca următoarea scrisoare, neutilisată încă de istoricii noștri²:

„Magnifice domine, amice nobis honorande, salutem et servitorum commendationem. Dumnezeu să dea Măriei Tale mult bine. Măria Ta știi bine ce neajuns și prăpăd ne-a copleșit pe toți de cind cu intrarea în această țară a lui Mihai-Vodă: nelegiuri, omoruri fără vină și alungarea din țară a frunțașilor. Aceste lucruri nu se mai puteau suporta, și între noi nu le-am putut suferi mai mult, căci acum avea de gind să taie pe domnii din întreaga țară, nobilimea și pe cei patru diregători unguri, lucru pe care Dumnezeu l-a scos la lumină, ca prin minune. Înțelegind deci această primejdie ce vine asupra noastră, am voit să ne punem la adăpost și să prevenim nelegiuitul său gind. De aceia noi, țara întreagă și toate staturile, ne-am adunat în tabără aici la Turda cu toate puterile; cu noi sint și slujitorii unguri, plătiți de el; apoi orașele, întreagă Săsimea, partea cea mai mare a Secuilor și Cazacii încă sint alătura de noi. Astfel, cu ajutorul lui Dumnezeu, sintem pe cale de a scăpa de fărâdelegile lui. Aceste blăstămății n'au fost numai pe capul nostru, ci și pe al Măriei Tale. Știm bine la ce chin

¹ Hurmuzaki, XII, p. 1019.

² *Erdély országyűlési emlékek*, IV p. 531 și urm.

te-a pus și pe Măria Ta, fără nicio vină. De acum, pentru slujba vrednică a Măriei Tale, te poți aștepta la același lucru, ori chiar la moarte. Măria Ta poți înlătura această primejdie, dacă te înțelegi cu noi. Am cunoscut totdeauna bunăvoința Măriei Tale către noi. De aceea te rugăm acum să-ți arăți bunăvoința către țara noastră. Să vii Măria Ta la noi și să fii la noi cu toată armata de care dispui. Lăsând cetatea în bună pază, dacă ai veni la noi, am scăpa de o povară, pe care nu o mai putem suporta. Făgăduim cu întreagă țara: staturi, domni, frunțași și luptători, pe credința noastră, că-ți vom lăsa pe viață căpitănia Chioarului, iar Reteagul, cu moșia stăpinită de Radu Clucerul, și-o dăruim pe veci, din fiu în fiu, și pe acela care ni va fi dat de Dumnezeu drept principe îl vom face să-ți confirme aceste posesiuni. Vrem să fim cu tot binele Măriei Tale și urmașilor Măriei Tale. Astfel, dacă primești indemnul nostru, îți asiguri, cât trăiești, o viață liniștită și pașnică, iar urmașilor moșie pe veci, în care pot să și rămână. Iar, dacă nu vei asculta sfatul și dorința noastră, nu noi vom fi de vină pentru primejdia și ruina ce se va abate asupra capului Măriei Tale. Acestea ți le dăm de știre cu bunăvoință, și așteptăm răspuns grabnic la scrisoarea noastră. Dumnezeu, etc. Datum in castris ad oppidum Thorda positus, 4 Septembris 1600“.

Adresa: „Magnifico Domino Lucae Aga, Capitaneo arcium Kóvár et Zamosujvár, etc., domino et amico nobis honorando“.

Vom vedea mai la vale pentru ce Aga Lecca n'a dat ascultare acestei chemări, nici alteia, datată în 9 Septembrie, cu următorul cuprins:

Magnifice, etc.

„Am fost scris, și mai înainte Măriei Tale, în numele țerii, despre starea noastră de acum, dar, fiindcă nu ți-au dat scrisoarea, vrem acum din nou să-ți aducem la cunoștință situația publică. Îți putem scrie că, aducându-ni aminte că am jurat credință Maiestății Sale Împăratului roman, înduratului nostru principe, și văzind cum zi de zi se risipește și se pustiește țara, am înțeles că Mihai-Vodă vrea să-și însușească această țară de la Maiestatea Sa. Observind noi această păgubire invederată a Maiestății Sale, pentru ca patria noastră să nu se instrăineze de Maiestatea Sa și ca soarta noastră să nu ajungă la strimtorare și supt nelegiuire și mai groaznică, toți, pe capete, cu toate staturile țerii, am ieșit în tabără, aici, lângă Turda. N'am voit să mai meargă înainte planurile lui

Mihai-Vodă, îndreptate împotriva noastră și a Maiestății Sale Împăratului roman. Călărimea ungară în simbrie și o bună parte a Secuimii încă e cu noi, și ceilalți sint lingă noi. Intregă oștirea maghiară și germană a Maiestății Sale Împăratului, împreună, în număr de 25.000 oameni, vine în ajutorul nostru. Avangarda ei azi sosește în apropierea Clujului. Măria Ta poți judeca din acestea că din mila lui Dumnezeu avem mijloace pentru ca Mihai să nu domnească mult aici. Și, fiindcă totdeauna te-am simpatizat pe Măria Ta, am dori ca și de acum să poți rămânea pentru noi. Dacă Măria Ta ai voie la aceasta, acum e un foarte bun prilej, numai să ni predai cele două cetăți, care sint în minile Măriei Tale. În cazul acesta făgăduim, pe dreapta noastră credință, că-ți vom da atita moșie, încit îți va ajunge, în măsură cinstită, și vei avea Măria Ta în mijlocul nostru o situație respectată. Căci doar e mai bine pentru Măria Ta să rămii între noi, oameni creștini, în credință către Măria Sa Împăratul, decit să slujești pe acel păgin de Mihai-Vodă, care nu de mult, după cum am auzit, pentru slujba cu credință a Măriei Tale, la ce primejdie te-a adus!

Credem că n'ai uitat nici Măria Ta acest lucru. De aceia, cu drag te rugăm, în numele țerii, ca, bine cumpănind toate acestea și unindu-te cu noi, să rămii aici în credință către Maiestatea Sa Împăratul roman și să dai în minile noastre cetățile. În ceia ce-am făgăduit, după adevărata noastră credință, nu vom rămânea de sminteală. În alte lucruri încă vom fi de ajutor și ocrotitori Măriei Tale. Dumnezeu, etc. *Datum in castris ad Thorda positis, die 9 Septembris, anno Domini 1600*¹.

Din a treia scrisoare a nobilimii (10 Septembrie) aflăm că Aga Leca, drept răspuns la cele de mai sus, i-a întrebat pe răsculați: pe cine recunosc ei de domn și stăpin? Ei scriu că domnul lor e *Împăratul roman*.

După cum se vede din acte, Aga Leca era gata să vindă pe Mihai Viteazul, voia însă să obțină, în schimbul tradării, o răsplată bogată, care să-i asigure, lui și urmașilor, un traiu tihnit. Cunoscînd bine împrejurările din Ardeal, el știa că numai Imperialii îi puteau da ce aștepta. De aceia, odată cu răspunsul trimes nemeșilor, Aga Leca scrise generalului împărătesc Basta, cum dovedește scrisoarea acestuia din urmă (10 Septembrie), rămasă de asemenea necunoscută istoricilor noștri.

¹ *Erdélyi orszaggyűlési emlékek*. IV.

Sună astfel ¹.

„Am înțeles vorba Măriei Tale privitoare la predarea Gherlei, lucru pe care l-am luat în nume de bine de la Măria Ta. Și în numele Maiestății Sale voim să fim către Măria Ta cu toată bunăvoința și grația. Și, dacă Măria Ta vrei să treci la noi și să intri în slujba Maiestății Sale, poți veni, căci noi îți vom da loc și leafă, și-ți vom fi de tot ajutorul. Iar, dacă Măria Ta n'ai vrea să vii aici, ci să mergi în altă parte, cu ceialaltă scrisoare a noastră poți merge liber și în siguranță, cu toți oamenii și întreg avutul. Te rugăm, Măria Ta, să nu dai nimănui altuia cetatea decît ace-luia pe care l-am trimis acolo. Pentru această bunăvoință ne vom strădui să fim Măriei Tale cu toată dragostea“.

Nobilii cari nu aveau cunoștință de cele puse la cale între cei doi Arnăuți fac pe soții de arme ai lui Leca, pe slujitorii unguri, să-i scrie, iar la 13 Septembrie nemeșii însiși îi trimet o nouă epistolă. Aceste acte erau cunoscute².

Tot în acea zi, căpitanii luptătorilor unguri îi adresează a doua scrisoare, pe care nu o aflăm în colecțiile noastre de documente; de aceia o reproduc în traducere românească: *Library Cluj*

„Generose, etc.

Nu-i nevoie să arătăm cu multe vorbe din ce pricină am părăsit pe Mihai-Vodă, căci toată lumea știe ce gânduri blăstămate a nutrit împotriva noastră. Am aflat, atît din scrisorile lui, cît și din alte lucruri, că, pentru slujba noastră credincioasă, voia să ne plătească, tăindu-ne pe toți și ștergîndu-ne de pe fața pămîntului. Dar, dacă nu luăm aceasta în socoteală, îți aduci aminte în ce chip nevrednic a voit anul trecut să te piardă, cu toată slujba credincioasă a Măriei Tale. Noi, văzînd gîndul lui blăstămat și păgîn, și înțelegînd că toate faptele lui țintesc la nimicirea și pustiirea creștinilor, n'am voit să rămînem lingă el, ci l-am părăsit, dîndu-ne în credința Împăratului, împreună cu întreagă țara. De aceia cu drag te rugăm, la dorința țerii, să predai cetățile Gherla și Chioarul, căci știi că ți-au făgăduit tot binele. Noi garan-tăm că aceste făgăduieli vor fi observate în toate părțile lor. Iar, dacă ai de gînd să rămii în această țară, vor purta grija cu cinste de Măria Ta. Căci doar e mai bine și mai cu cinste pentru Măria

¹ *Ibid.*

² Hurmuzaki, IV¹, pp. 129-131

Ta să fii cu credință către Maiestatea Sa Împăratul, alături cu Creștinii, de cât să slujești stăpînirea robitoare a unui om fără Dumnezeu, cu fire de Turc. Am trimis un slujitor, prieten al nostru; te rugăm să dai crezare vorbelor ce va spune cu graiul viu, căci din inimă sintem binevoitorii Măriei Tale. Dumnezeu, etc. *...Datum ex castris ad oppidum Thorda positis, die 13 Septembris 1600* (urmează numele căpeteniilor).

Adresa: „*Generoso Domino Lecha Agae, praesidiorum keowariensis et wywariensis capitaneo, etc., domino et amico nobis plurimum observandissimo*”¹.

Am văzut că Aga Leca a oferit cetățile generalului Basta. Se știe că, la 11 Septembrie 1600, căpitanul împărătesc Herberstein a fost lăsat să intre în cetatea Chioarului². Astfel Basta putu să înainteze fără nicio grijă spre Cluj, unde ajunse prin 13 Septembrie. După o odihnă de o zi, plecă mai departe spre Turda, unde unindu-și cei 6.000 de luptători ai săi cu armata răsculaților, aceasta se ridică la 16.000 de luptători³.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Evenimentele ce au urmat se cunosc. Basta, după ce a pus mina pe cele două cetăți puternice, care l-ar fi putut amenința de la spate, a atacat pe Mihai Viteazul și l-a bătut în lupta de la Mirăslău, la 18 Septembrie 1600. Trădarea lui Aga Leca a făcut cu putință dușmanilor să smulgă cu această lovitură de sabie Ardealul.

Vinzătorul și-a primit răsplata făgăduită, după cum arată documentele pe care le vom trece într'o scurtă revistă.

Nu mult după lupta de la Mirăslău, Comisul Leca roagă pe Pezzen să intervină ca să primească și el de la Curtea din Viena emblemă nobilitară ca și *Aga Leca*. La 6 Novembre 1600, Mihai Székely scrie din Satul-Mare lui Aga Leca să nu aibă grijă, căci nu-i uită afacerea⁴. Alte scrisori vorbesc de daruri imperiale pe sama lui Aga Leca⁵.

Mihai Viteazul nu știa nimic de trădarea vicleanului său căpitan,

¹ *Erdélyi országgyűlési emlékek*, IV, pp. 537-9.

² Szádeczky, o. c., p. 369. Despre Gherla, știm că a fost predată tot unui om al Imperialilor, prin 21 Septembrie 1600 (*ibid.*, p. 560).

³ Hurmuzaki, XII, p. 1050.

⁴ *Ibid.*, p. 1078.

⁵ *Ibid.*, pp. 1111, 1246 și *ibid.*, III¹, p. 27.

căci, la 23 Mart 1601, scria lui Somogyi că-i va trimete la Beiuș pe Aga Leca ¹.

Prețul trădării, firește, n'a fost numai blasonul de nobil al Imperiului, căci cu atita Arnăutul Iacom nu s'ar fi mulțămît. Împăratul i-a fâgăduit și trei sate în ținutul Chioarului și suma de o sută de taleri. La 15 Februar 1600, generalul Basta grăbește la Împăratul cedarea satelor promise ².

La 1-iu Mart 1603, Leca tot nu le primise, fiindcă nu voia să i le predea Mihail Székely, „câpitanul nostru”, cum il numește Împăratul în răspunsul său către Basta ³.

Cindva după această dată, Aga Leca ajunsese totuși în posesiunea de fapt a celor trei sate aparținătoare la districtul Chioarului, fiindcă despre ele nu pomenește nimic în corespondența cu Curtea din Viena, căreia i se plinge de mai multe ori împotriva lui Sigismund Rákóczy, fiindcă-i confiscase niște lucruri ⁴.

Am crezut că e necesar să stabilim adevărul istoric privitor la rolul pe care Aga Leca l-a avut în Domnia glorioasă și tragică a lui Mihai Viteazul. Părerea, greșită, că el a fost unul dintre colaboratorii străluciți ai marelui Domn s'a strecurat, firește, și în manualele de școală.

În realitate, Aga Leca a fost un lefegiu străin, care, după ce a izbutit să-și asigure încrederea Voevodului, și acesta i-a dat o înaltă diregătorie militară, odată a voit să-și piardă stăpinul, iar pe urmă l-a trădat într'unul din cele mai critice momente ale zbuciumatei lui vieți.

Sintem la începutul epocii cind străini veniți din Sudul Dunării ciștigă, pe incetul, tot mai multă influență în viața de Stat a principatelor, mai ales atunci cind pe tronul lor urcă Domni de neam grecesc. Suferințele pe care le-au adus asupra neamului nostru acești venetici aparțin altui capitol al istoriei noastre ⁵.

Victor Motogna.

¹ Szádeczky, o. c., p. 405.

² Hurmuzaki, IV¹, p. 332.

³ *Ibid.*, p. 337.

⁴ *Ibid.*, pp. 340, 342, 343.

⁵ Intre altele „Relațiile dintre Terile Românești și Ardealul în veacul al XVII-lea”; în manuscris.

Dumitru Brătianu și opera lui¹

— o revelație politică și literară —

D. Al. Cretzianu a făcut un mare serviciu istoriei contemporane a României tipărind o parte din corespondența lui Dumitru Brătianu, fratele mai mare al lui Ion și în unele privinți măcar de o potrivă cu acesta. Se poate îndrepta, puțin, astfel greșeala ce s'a făcut față de acela care în tinereță a fost un propagandist activ și inteligent pentru cauza românească la Paris și la Londra, a avut pe urmă o viață de o puritate desăvârșită, a dat numele său Ministeriului de împăcare pentru proclamarea Regatului și, în divergență, pasionată până la dușmănie și ură, cu mult mai fericitul său frate, a fost întrebuințat de dușmanii acestuia și acoperit de sentinți condamnatoare de aceia cari apărau pe a tot puternicul „Vizir“, până ce din el, foarte îmbătrînit, a rămas acea „umbră rătăcitoare cu mustăți albe“ pe care o sapă cîndva în oțelul stilului său Delavrancea și pe care și eu am zărit-o strecurîndu-se în umbra neizbîndei sale, chiar dacă, după moartea lui Ion, el fusese proclamat, de formă, șef al partidului liberal.

I.

O foarte bună introducere dă prima biografie de care s'a învrednicit Dumitru Brătianu. Și cite o lumină nouă asupra întregii familii, ca aceia care face să se vadă participarea unui unchiu, Toma, la mișcările țerănești din 1821 și 1826 (p. 4), refuzul tatălui de a face să beneficieze fiul cel mai mare de grațiile lui Chiselev (p. 5), același lucru pe urmă față de ministrul Barbu Știrbei (p. 7). Studii la Sf. Sava, apoi, de drept și chiar de medicină, la Paris. Aici sosește, cu prestigiul și cu idealul său, Ion Cîmpineanu la 1839; aici se leagă prietenie și cu Moldoveni ca un Mavrocordat și un Săndulachi Miculescu (p. 10; după Ion Ghica). Abia în 1841 vine în Franța fratele Ion (p. 13).

Adîncă influență a lui Edgar Quinet, pe care, în numele studenților romîni, îl salută, în cuvinte calde, Dumitru Brătianu (p. 17). În alte cuvinte, de o călduroasă elocvență romantică, el celebrează începutul revoluțiilor care culminează cu anul 1848. Apoi el se

¹ Al. Cretzianu, *Din Arhiva lui Dumitru Brătianu* („Așezămîntul cultural Ion C. Brătianu“, XXII), București 1933, 2 vol.

amestecă în luptele de la Paris și se îndreaptă apoi, cu fratele lui, spre Bucureștii unde revoluția trebuie, în convingerea lor, să aibă loc neapărat, ca o datorie.

Înainte de răsturnarea lui Bibescu, i se dă misiunea, grea, de a încheia un pact cu Ungurii revoluționari; după izbucnirea mișcării muntene e trimis la Viena. Prin Pesta se întoarce la București, unde i se încredințează o nouă misiune, cu aceleași perspective, la Constantinopol. Toată această parte e deosebit de bine tratată.

Peste puțin, fără a fi fost prins de Turci, el se află printre exilații revoluției, fără basă populară, care a fost așa de iute suprimată. La Paris opera de propagandă e imediat reluată, ca și în Anglia, unde e judecat oficial ca „o persoană foarte inteligentă și din cele mai respectabile“. Cîștigă pe lordul Dudley Stuart printr'o argumentație care ține samă și de interesele economice ale Angliei, atunci încă așa de legată de ideea integrității intangibile a Imperiului Otoman: nu uitase a strecura și posibilitatea Unirii Principatelor (p. 36). O ședință a Parlamentului engles consacrată Romînilor e datorită străduințelor tînărului pe care foștii șefi ai revoluției bucureștene îl păziau de aproape ca nu cumva să jignească pe Turci (pp. 38-9). Franța, care se îndreaptă spre al doilea Imperiu, e, oficial, mai puțin dispusă a scoate la iveală chestia românească, și verva lui Dumitru Brătianu nu cruță pe aceia cari-i par a fi numai oamenii reacțiunii (pp. 40-1).

Acuma, el vede, peste înfrîngerea momentană, puțința unei ridicări a Romînimii „de la Tisa până la Marea Neagră“ (p. 43). Ireductibil față de sfaturile realiștilor emigrației, el merge la Londra pentru a lucra cu Comitetul Democratic internațional al lui Mazzini (p. 45). Apărînd drepturile Romînilor din Ardeal și avînd în vedere unitatea națională, el e pentru Confederația Dunăreană cu Ungurii și cu Iugoslavii (este chiar numele) (p. 48 și urm.). Dar în același timp întrebuițează prietenii engleze pentru ca acolo, la Londra, în momentul cînd începe războiul Crimeii, să iasă din nou la iveală chestia românească (p. 52 și urm.). Ar voi ca o legiune românească să colaboreze la lupta contra Rusiei tiranice.

Împăcat cu Kossuth pentru a face voia lui Mazzini, tînărul idealist se grăbește să fie cît mai răpede acolo unde armele aveau să decidă procesul. Intrigile ambițiosului Eliad, stăpîn pe spiritul generalisimului turcesc Omer-Pașa, apoi ocupația austriacă

împiedecă o acțiune pe care Dumitru Brătianu o și începuse în Oltenia (pp. 57-9).

Trebuie să se revie deci la stăruințele asupra oamenilor politici englesi, și d. Cretzianu va reproduce remarcabile articole din publicațiile engleze cele mai cetite pe care a reușit să le provoace stăruința atât de simpatifului tânăr, care vedea acum posibilitatea creării unei armate românești de 100.000 de oameni, gata să se arunce asupra Rușilor. Dar războiul se mîntuie.

La congresul de pace, Dumitru Brătianu, în legătură cu Kogălniceanu, stăruie pentru un regat românesc independent, afară de investiura Domnului și plata tributului. Activitatea lui, un moment la Paris, apoi iarăși la Londra, e demnă de cele mai mari laude, aducînd ținerea unui meeting pentru Romîni. Se știe însă ce atitudine a fost impusă față de Unire Angliei de interesele ei, așa cum se înțelegeau atuncea.

Acum în sfîrșit el poate reveni în țara pe care atîta timp n'o văzuse, pentru a juca rolul cuvenit lungilor și rodniceilor lui sforțări. Îndată, cu Nicolae Golescu, e retrimis în locul unde știuse a se face atât de cunoscut. Peste puțin Gladstone însuși va cere între Rusia și Turcia „zidul format de pieptul oamenilor liberi“ (după biografia lui Gladstone de John Morley, *ibid.*, p. 75). Fostul exilat va putea fi primit acum de Cavour și chiar de „usurpatorul“ Împărat al Francesilor.

Cariera eroică s'a încheiat astfel. În Principatele Unite ale lui Cuza-Vodă, experientul agent diplomatic își capătă locul, firesc, de ministru de Externe. Lucrul alături de inițiativa personală a Domnului se dovedește însă imposibil. Retrăgîndu-se, e trimis la Paris pentru împrumut și armament, dar revine în țară. O scurtă încercare la Interne încetează odată cu un Ministeriu de vechi revoluționari nu încă deprinși a ținea samă de împrējurări.

Ei lucrează deci pe vechea lor linie, rupîndu-se dintr'o solidaritate, așa de necesară, cu Domnul. Supt Carol I-ii, Dumitru Brătianu, care întîmpinase ca primar al Capitalei pe noul Suveran, are o misiune la Belgrad, apoi la Paris. Nici supt noul regim revoluționarii, chemați la putere în Mart 1867, nu se pot menține, din cauza nedibăciei cu care tratează raporturile cu străinătatea. Îndată însă Dumitru Brătianu, rămas ministru, e trimis în Apus, data aceasta pentru a trata căsătoria dintre Domnitorul Romînilor și fiica ducelui de Genova, viitoarea regină a Italiei, Margareta.

Dar, după călătoria la Viena pentru funeraliile lui Maximilian, Împăratul Mexicului, același trimis va asista la nunta princesei Margareta cu vărul ei Umberto; la Roma principele Napoleon îi vorbește de planul de a se face rege al Ungariei și șef al unei Confederații Dunărene (pp. 87-8). La Paris, Napoleon al III-lea îl sfătuiește ca, în chestia independenței, să aibă răbdare (p. 88).

Se știe ce misiune grea a avut în 1876 la Constantinopol Dumitru Brătianu, mult timp în relații reci cu Carol I-ii. De și temător față de ideea războiului, el se raliază la opinia Domnului din care ar voi să se facă, atunci chiar, un rege (p. 91). Până la 1881 el va fi represintantul în Capitala Imperiului Otoman al României libere.

De acolo va fi rechemat pentru Ministeriul Încoronării.

II.

Scrisorile, atent și bogat comentate, care încep cu un răvaș frățesc, din 1840, al lui Ion; altul pp. 105-6, no. IV; răspuns, p. 111, no. VI; unul de la tată, când trimete pe Ion la Paris, nu în Germania; pp. 111-2, n le VII-VIII), sînt vrednice de tot interesul.

Ion Ghica, și el la Londra, se plînge, la aceeași dată a silinților lui Cîmpineanu în Apus — *se văd aici legăturile între cele două mișcări* —, de greutățile ce întîmpină în opera de propagandă tineretea și sărăcia lor: „Dar ce să facem noi aștia, bieți tineri, ce putem face în această lume stupidă, cu acești mari seniori, duci, prinți, conți, baroni, etc., cari te privesc de sus și pentru a te face auzit și ascultat de cari ești silit a-ți da sfatul să li inspiri milă? Prima chestie e dacă sînt nepot al Domnului (Alexandru-Vodă Ghica). Atunci cînd răspund: da, radiază de bucurie și sînt mulțămîți că nu e un om de rînd (*un villain*) acela pe care-l privesc... Ar fi de o sută de ori mai fericiți să primească pe fiul unui prinț decît pe nepotul său și de zece mii de ori mai mult să primească pe prințul însuși, laș și trădător, decît un om cinstit și demn. Se chiamă aici că aceștia sînt oameni, oameni mari: îi admiră și se strigă: ura pe piețele publice, la teatru și pretutîndeni, și asta se chiamă că este o societate. Trebuie să fii un om de geniu sau un om care să fi făcut pentru țara sa ce a făcut Cîmpineanu ca să poți sparge coaja prejudecății“ (pp. 103-4). Și el adaugă că aceasta e floarea Angliei, burghesii gîndindu-se numai la îmbogățire, „pentru a desprețui pe ceilalți“. Și muncitorii englesi nu-i par să aibă

mărinimia celor francezi, „inteligenți și plini de focul sacru“: țin doar poate la regina și la Wellington. Deci el ar vrea... să piară toți Englezii (pp. 104-5). Din țară Ghica trimete apoi știri pentru a împovăra pe Vodă Alexandru Ghica, atunci un dușman pentru acest tineret (pp. 106-10, no. V, despre naturalizarea și înzestrarea lui Chiselev; procesul lui Nicolae Bălcescu, cu Mitică Filipescu, Telegescu și un Marinică, implicat fiind, cum se știe, și Vaillant; închiderea la Mărgineni a lui Cîmpineanu: se atribuie lui Boliac cunoșcutele versuri de agitație, și el e trimis la altă mănăstire, Poiana Măru-lui). Dumitru Brătianu însuși asigură pe Cîmpineanu de devotamentul său și-i cere pentru presa străină unele lămuriri (pp. 113-5, no. X).

Scrisorile lui Rosetti (de la 1846 înainte) n'au aceeași valoare (v. p. 119 și urm.). Odată, el arată legături cu Scarlat Vîrnav și Nicolae Ionescu (p. 123). De obicei, același lirism mistic, pe care-l cunoaștem din alte manifestări ale lui. În 1849 Rosetti e acel care înștiințează pe amicul său că un Krețulescu vrea să-l desaprobe public pentru că în fața Englezilor a atacat pe Turci (pp. 184-5, no. XXXVIII).

Familiale, scrisorile lui Al. G. Golescu au mai mult miez. O lungă scrisoare, din Constantinopol, de la dînsul (4 Septembre 1856, p. 139 și urm.: conversație cu Redcliffe; Bibescu-Vodă vrea Unirea, dar cu fiul său Brîncoveanu, ca Domn). Lucra acolo, sprijinit de amicul lui Dumitru Brătianu, trimes anume, publicistul E. Crowe (un Murray vrea să scrie o carte despre Principate; p. 153). Altă scrisoare, p. 157 și urm. O întreagă corespondență a lui tot din Constantinopol, la 1856.

Dar sînt pline de judecată politică scrisorile lui Ștefan Golescu (p. 271 și urm., no. LXXXI), care se gîndește însă la puțința unei noi revoluții în Franța la 1851. Una din scrisorile acestui prieten e de mare interes general prin înfățișarea stărilor de spirit în Germania, prin destăinuirea lui Melchior Müller că revoluția germană va crea patru Guverne provisorii, din care se va alege acel Central. El arată și rezultatul observațiilor sale din Praga (aici e prietenie, și va fi și la Slavii-de-Sud, niciodată la Unguri și Poloni, „căci totdeauna ei vor fi contra unei Români de zece milioane, și despre aceasta sînt înțeleși și cu Turcii“), din Viena, unde află pe Magheru și Opran, dar și pe Laurian, Maiorescu și Papiu, cari se ocupă cu gîndul

unei revolte a Romînilor din Monarhie, încercînd cu trupele românești, care sînt de aceia supt supraveghere, și se caută amestecarea soldaților din mai multe naționalități. Furios iacobin, Ștefan Golescu scrie: „Eu cred că în Viena, ca să se facă revoluție, trebuie mai întîiu să pună mîna pe toată familia împărătească și să o trimită pe lumea cealaltă. Pentru aceasta n’au trebuință decît de două compănii, și acum se așteaptă un regiment de trupe romîne și croate și o să caute să se înțeleagă cu ofițerii lor (p. 274). Vor fi apoi „Staturile Unite ale Austriei“ și, „îndată, unitatea României și a Sîrbiei“ (*ibid.*). Se dă și apelul către soldați (no. XC) contra Împăratului, care „este Sas, iar nu Romîn ca voi“: actul e o capodoperă de predică populară scrisă cu mult talent, în care nu lipsesc „oițele rătăcite și mîncate de lupi, ograda nearată și drăguța cu maramă neagră pe cap“. E și un apel puternic către Unirea integrală. Apelul către cei din Principate, datat Londra, 10 Septembrie 1852 (no. XCI), deci al lui Dumitru Brătianu, are exact același stil, ceia ce face să se admită același autor și pentru primul act. Se înfierează de o potrivă „Tătarul muscal“ și Tătarul turc“, dar piesa, după lovitura de Stat a lui Napoleon, e din Septembrie 1853, nu 1852. C. A. Rosetti vorbește și de o proclamație a lui Dumitru Brătianu către săteni, pe care o găsește „proastă“; p. 361. În altă scrisoare Golescu vorbește de boala, dar și de optimismul încrezător al lui Nicolae Bălcescu (p. 277, no. LXXXV; plîngerea lui Dumitru Brătianu pentru moartea lui, no. CI). Într’o scrisoare din Septembrie același arată legăturile ce are cu ministrul sîrb Garașanin, care nu e dispus la o aventură cu revoluționarii (pp. 301-2, no. XCII; urită nota de supărare pentru succesele de la Londra ale corespondentului său, care ar reprezenta pe Italieni mai mult decît pe Romîni; și aiurea își rîde de optimismul republican al lui Brătianu și se declară a fi de partea practicului Monsieur Prudhomme; p. 314, no. XCVII). În Novembre el pleacă spre Orient, cu C. A. Rosetti (p. 360 și urm.): Dumitru Brătianu se ‘iea și el cu dînșii.

O scrisoare a lui Nicolae Golescu e datată, la 6 Mart 1852, din Atena (p. 276, no. LXXXIII). O alta pomenește de speranțele grecești pentru Constantinopol (pp. 277-8, no. LXXXVI).

Pe Magheru și pe Tell Dumitru Brătianu îi învita, la 1853, să ieie armele contra Rusiei (p. 335 și urm., no. CVIII; răspunsul lui Magheru, p. 343 și urm.; al lui Tell, pp. 349-50, no. CXV).

O scrisoare a lui I. Brătianu de la închisoarea din 1853, pp. 355-6, no. CXXI. Una a lui Voinescu II, bolnav de piept în 1855; II, p. 23.

Foarte importantă scrisoarea, cunoscută prin d. N. Bănescu, din 29 Ianuar 1856, către Kogălniceanu (II, p. 45 și urm.), care începuse a publica *L'Étoile du Danube* (să trimeată o adresă către Clarendon în sensul regatului român, avînd în frunte pe ducele de Cambridge, pe care l-ar putea cere și Grigore-Vodă Ghica; răspunsul, p. 51, no. CXLVIII; observațiile lui Rosetti, pp. 60-1, no. CLVI). Știri de la el, la 3 Mart, p. 61 și urm. (protest contra hotărîrilor conferinței din Constantinopol). O altă scrisoare, tot așa de importantă, din 21 (p. 68 și urm): e într'însa o ură antipatică față de fostul Domn, învinuit că a fost înțeles cu Rușii, adăugînd că, dacă „n'a furat, a luat aproape cizeci de milioane de piaștri în cei șapte ani ai hosphodaratului (*sic*) său și, ce e încă mai rău, a risipit ori a lăsat a se risipi toate casele“; refuzînd crearea acelei armate moldovenești pe care Austria fusese adusă a i-o propune, el ar fi săvîrșit „actul de înaltă trădare“ de a fi procurat acesteia prilejul de a prelungi ocupația; Domnul ar face imposibilul ca să se menție, cu ajutor austriac; măsurile bune ce iea ar fi „șarlatanism“. O a treia (p. 76 și urm.) semnalează creșterea influenței Rușilor din cauza aroganței austro-turcești (cf. și p. 80, no. CLXIV; Austriecii contra „noului Piemont“, p. 83). O a patra (pp. 96-9, no. CLXX; 30 Maiu: contra Austriei; răspuns, no. CLXXIII, cu foarte cumînți sfaturi pentru primirea și informarea unor Englesi ce ar fi să vie). Urmează cea din 13 Iulie st. v. (p. 111 și urm.: plecarea lui Ghica; ofițerii austrieci s'ar fi unit ca să omoare pe Kogălniceanu; acuma, Ghica, în drum spre Paris, e presintat ca predicator al Unirii), cea din 4 August (p. 123 și urm.: noul regim e criticat și în ce privește pe C. Negruzzi și Asachi). La 22 Octombree 1856 Dumitru Brătianu se plînge că Moldovenii nu mai mișcă (pp. 181-2, no. CCV); la 30 Ianuar îl mîngîie pe corespondent pentru pierderea fratelui Alexandru (p. 190 și urm., no. CCXI): „Să fim mai fanțoși, mai cu piept, dragul meu! Acum nu se mai taie capetele“. Ceva mai tîrziu el cere bani pentru Crowe, care va rămînea *et agent* în Anglia (pp. 203-4). Pentru întoarcerea, neconținut împiedecată, în țară, Dumitru Brătianu intervine și la Kogălniceanu și la V. Alecsandri (p. 212 și urm.). Mai tîrziu, la 28 Octombree 1857, Kogălniceanu răspunde la critica făcută aplecării

Moldovenilor din Divan către chestiile sociale că altfel ar fi fost o răscoală țerănească, de care și acuma se teme (p. 214 și urm., no. CCXXV).

Găsim și un plan al lui I. Filipescu de a tipări la București, în 1856, *Istoria lui Mihai Viteazul* de Bălcescu (II, p. 84).

Scrisorile cumnatului lui Rosetti, E. Grant, cuprind cea mai prețioasă informație cu privire la împrejurările interne.

Și acte care par străine de acțiunea lui Dumitru Brătianu se pun pentru prima oară la dispoziția cercetătorilor, ca încercarea emigraților din Brusa de a aduce, în Decembre 1849, împăcarea între cei din Paris (I, pp. 219-26, n-le LX-1; observațiile lui Dumitru Brătianu urmează). Dar adresa a fost supusă comitetului parisian de Dumitru Brătianu, care era contra propunerii de a se numi un „cap“ al emigrației, nefiind la Români un Mazzini sau un Kossuth (p. 228). Cei din Brusa îi dădeau mandat de a cere lui Eliad restituirea unei sume trimise de dînșii (pp. 231-2, no. LXIV).

BCU Cluj / Cen III. University Library Cluj

Cel d'întăiu document al raporturilor cu lumea politică englesă e o adresă către Palmerston însuși, căruia acest Brătianu cere o audiență la 6 Decembre 1848 (I, pp. 134-5, no. XXI). Memoriul prezentat ministrului atot puternic cuprinde istoria relațiilor cu Poarta și Rusia, apoi a mișcării revoluționare, căreia nu i-au căzut jertfă decît „șapte inși“, a înăbușirii ei violente, arătîndu-se importanța generală a acestor evenimente și interesul ce au, pentru Anglia în deosebi, în ce privește vînzarea de mărfuri, operele de creațiune și chiar colonisarea; Rusia, slăbită militar și intern, fără bani, trăind din ilusii, se teme de un războiu, în care Principatele și Serbia ar fi în arme contra ei: toate acestea pentru a cere ca Anglia să impuie evacuarea Principatelor și retragerea Regulamentului Organic, ba chiar sprijinirea Unirii, cu o represintație diplomatică și un tratat de comerț; noul Stat, cu mai mari bogății și posibilități militare decît Belgia, ar forma legătura firească dintre Răsărit și Apus. O conferință a Puterilor la Londra ar ajunge pentru a crea noua stare de lucruri. E o operă politică de studiu adînc, represin-tînd o fasă superioară a cugetării politice românești (p. 136 și urm., no. XXIV; v. intervenirea pentru arestații politici romîni, pp.

175-6, no. XXIX; muștrări ale guvernului revoluționar pentru partea privind pe Turci; pp. 179-80, no. XXXV; cf. pp. 181-2, no. XXXV; pp. 201-4, n-le XLVI-VII; cf. p. 205, no. LII; pp. 211-2: Mariosse Boghos = I. Brătianu?).

Lui Palmerston, cu prilejul intervenției (Februar 1849, nu 1848) îi dă Dumitru Brătianu și un exemplar din „Album moldo-valaque“ (pp. 206-7, no. XLVIII).

Sir Dudley Stuart, încântat de cetirea memoriului, doria publicarea lui în englezește (p. 172, no. XXV; v. și pp. 176-8, n-le XXX-1; p. 184, no. XXXVII; p. 200, no. XLV; cf. și n-le următoare). El îi deschide tînărului Român intrarea la persoanele influente, ca lord Beaumont (p. 181, no. XXXIV) și lord Normandy (pp. 209-10, no. LI). Apoi trece sarcina de a vorbi în Parlament despre Principate marelui archeolog și descoperitor Layard, care, în August, ceru și liberarea Basarabiei, cîștigată de Ruși și prin îngăduirea vinovată a Angliei (p. 333 și urm.; v. și pp. 341-3, 347-8). Pe atunci Dumitru Brătianu mergea în propagandă prin Anglia, împreună cu N. Golescu (pp. 348-9, no. CXIV; pp. 351-5). În 1853 omul politic engles iea condeiu contra ocupației rusești în Principate (p. 323 și urm.).

La n-l XXXVI se dă memoriul, oficial, către Parlamentul britanic (Februar 1843), în care nu mai e vorba de Turci. De fapt trimesul la Londra al emigrației românești trebuie să retragă public, printr'o scrisoare la gazete, insinuările contra Porții, căreia Romîni ar fi gata să se ofere (pp. 185-5, no. XXXIX).

La relațiile continuate, cu Dudley și cu Layard (II, pp. 10-2, n-le CXXIX-XXX), care dă un articol în *Quarterly Review* (v. p. 42, no. CXLV; „nenea Layard este foarte ciocoiu“; p. 85, no. CLXV; plan de a visita țara, pp. 101-2), se adaugă, în April 1855, o intervenție pe lingă Robert Peel, care, într'un meeting, vorbise despre cauza românească, în sensul unui Stat unitar și independent (I, pp. 5-7), una pe lingă lord Ellenborough (pp. 8-10, no. CXXIX: pentru un Stat tributar, cu Basarabia), alta pe lingă lord Clarendon (p. 15 și urm., 25-6; contra unui protectorat și cu Austria și Rusia; cf. n-le CXLVI, CLVIII; bună audiență la el, pp. 86-7: foarte important raport din 15 Maiu 1856; no. CLXIX; adresă către el, pp. 99-101, no. CLXXI. V. și p. 196 și urm.), pe lingă A. Otway (p. 27, no. CXLII; pp. 117-8, no. CLXXVII; pp. 175-6, no. CCHII; pp. 205-6); pe lingă Palmerston însuși (p. 28 și urm.: dorise un memoriu; i se cere participarea militară la războiu;

Românii nu se pot recruta pe bani; rechemare a lui Tell și Magheru; s'au făcut oferte: le-a oprit Omer-Pașa, care se visează vice-rege al Principatelor; depunerea Domnilor în folosul unui singur Caimacam ca pregătitor al Unirii, propunându-se N. Golescu, fost candidat „mult înainte de anul 1848“ și care era să fie numit Domn de Turci la 1854, dar s'a opus Austria; s'ar produce mișcarea tuturor creștinilor din Orient; scrisori din partea lui Golescu, pp. 52-4; cf. și p. 55 și urm. — O vizită la Palmerston în 1856, p. 79), pe lângă Colquhoun (p. 38 și urm.), pe lângă parlamentarul Roebuck (p. 58, no. CLII, p. 195), pe lângă Gladstone, care arată simpatii, dar, nu destul de informat, nu vrea să iscălească hîrtii (p. 128, no. CLXXXII; răspuns în n-l următor către acela care e „primul orator al primei tribune din lume“; cf. pp. 201-2, 220 și urm., 224 și urm., 255 și urm., 280). Mai sînt legături cu sir G. H. Seymour, ambasador la Viena (p. 186), cu lord Raynham (p. 205), cu Bulwer (p. 207 și urm.). Un M. Hartman, în legătură cu Al Golescu, vizitează la 1856 Muntenia și se arată gata să sprijine în scris cauza noastră (pp. 183-4, no. CCVI).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dintre Germani, Dumitru Brătianu n'are legături decît cu Ruge, represintantul emigrației germane la Londra (v. pp. 170-2, no. CC; cf. p. 174, no. CCII; v. și pp. 189-90, no. CCX). Dintre oficialii italieni, cu cavalerul de Benzi (în 1859).

Dintre Francesi, legătura masonică pune pe Dumitru Brătianu, a cărui scrisoare către Michelet era cetită în aplause de acesta la Collège de France (I, 119, nota 2; v. și p. 124), în legătură cu Pilette, de la *Journal des Écoles* (p. 115 și urm.) Lui Montalembert, scriitorul catolic, autorul „Călugărilor din Apus“, îi trimete, pentru a-l interesa, *La Romanie* a lui Vaillant (pp. 126-7, no. XVI-VII). Adresa studenților către Lamartine e prezentată ca opera lui Dumitru Brătianu (p. 128 și urm., no. XVIII): prezentarea greutăților cu care luptă ei pentru a căpăta o cultură în spiritul libertății nu e numai elocventă, ci și înduioșătoare. Un bilet de la Louis Blanc (pp. 135-6, no. XXIII). Alt ton, aprins retoric, decît în memoriile de la Londra, în adresa către stînga franceză (p. 193 și urm., no. XLIII), sau către Ledru-Rollin (pp. 212-3, no. LIII; cf. pp. 262-3, no. LXXI; pp. 358-9, no. CXXIII), cu foaia căruia, *La voix*

du proscrit, apărînd la Londra, are raporturi (p. 264). Michelet adresează la 27 Mart 1850 o scrisoare călduroasă lui Dumitru Brătianu (no. LXIII, pp. 230-1), și acesta-i dedică o entusiastă presintare a țerii și poporului său, care e un adevărat element de antologie, asemenea cu *Cîntarea României* (p. 234 și urm., no. LXVII): citează darul de asimilare al Romînilor, mîndria lor, care a împiedecat pe sinistrații marelui foc din București de a întinde mîna pentru cerșire Doamnei lui Bibescu, cînd străbătea cartierele arse, măsura cu care în foametea de la 1847 nu s'a prădat niciun transport, ci se opriau carăle pentru a cîntări și vinde cuprinsul, oroarea de mescria călului, raritatea crimelor, nobleța haiducilor, familiaritatea romană, și cu Domnul (democratului îi pare bine că și rege și vagabond se chiamă tot „craiu“), vechile „republici din secolul al XII-lea“, lipsa sclavului și șerbului, ca și a moștenirii privilegiului, imposibilitatea morală a deșterării, formula de salutare „ești voinic“, isprăvile în războiu, perfecta identitate a celor „zece milioane“ de Romîni, „din Ungaria până în Pind“, frumoasa ținută din vremea revoluției, armonia tuturor manifestațiilor satului, ospitalitatea largă a țeranilor, politeța aleasă a tuturorora. Se povestesc scene expresive și mișcătoare, ca o luptă a țeranilor fără arme cu Rușii năvălitori. E și o impresionantă gloriificare a tricolorului învins. Scriitorul e gelos de interesul ce alți Latini îl poartă Greciei, pe care el o socoate decăzută, ei desprețuind țara care a oprit în pieptul ei toate invasiile, și tot așa pentru simpatia arătată Polonilor, Ungurilor; pentru că n'au scris, Romîni nu merită să fie uitați, ei cari au sprijinit pe vecinii lor creștini, — totul fără zgomot și fără laudă, nu cum fac Apusenii. Cum l-ar voi el în mijlocul unei naturi fermecate pe marele istoric frances! Tot ce o alcătuiește e presintat cu o căldură la care se adaugă un mare talent literar, și aceasta de și limba e străină; icoana zilei din zori până'n amurg e de toată frumuseța. Nu e de mirare că, în 1851, Michelet îl califică pe Brătianu drept „primul cugetător al țerii lui“ (p. 261, no. LXIX). Michelet a reproduș întregă, fără nicio schimbare, în mica lui scriere despre Romîni, o parte din acest imn, așa de însuflețit. Pentru dînsul acest „scump și foarte scump“ e împăciuitoarul, „concordia a trei lumi“ (p. 280). Aceiași notă, înaltă literară, e și în adresa, din același an, către „cetățenii membri ai Comitetului democratic european“ (pp. 265-6, no. LXXIII; v. și pp. 267-8, no. LXXVII).

Michelet îi comunică lui Dumitru Brătianu, în schimb, sensul operei sale despre Revoluție (pp. 281-2, no. LXXXIX). E mulțumit că „i-a simțit (lui Brătianu) geniul la Collège de France“. În aceeași entitate el cuprinde Franța, Italia și România (*ibid.*). Alte scrisori ale lui Dumitru Brătianu către Michelet, după ce acesta tipărise *Légende roumaine*, p. 302 și urm.

Și cu de Talleyrand-Périgord, comisarul frances trimis la București, Dumitru Brătianu are un schimb de scrisori (pp. 188-9, no. CCIX).

De la Mazzini, un bilet din 1851 pentru o întâlnire la el cu Edgar Quinet (p. 262, no. LXX). Îi „dă o lecție de românește“ cu noua publicație, din 1851, a pribegilor, *Junimea Română*. „O parte dintr'insa am cetit-o împreună.“ Și se va da un extras în „revista democrației italiene, cu o notă a lui Mazzini“, precum și în organul revoluționarilor poloni (pp. 263-4). Apoi o întreagă corespondență din acel an (pp. 266-7, 268-71, 276-7, 279, 314-5, 358; II, pp. 21-2, 24-5). Mazzini stăruie pentru împăcarea cu Ungurii, cari au admis decisiunile prin plebiscit cu privire la soarta provinciilor reclamate de Români.

V.

Ministru al lui Cuza-Vodă, Dumitru Brătianu are de la 1859 înainte un alt ton în corespondența sa cu străinătatea. Dar vechiul sfătuitor și îndrumător reappare în recomandațiile de la 24 Ianuar 1860 către Domn, căruia-i scrie în aceste lapidare cuvinte: „Fiu al minunii, prin minuni ai să trăiești“ (p. 250) „Fii mare ca durerile și aspirările României“ (p. 255). El continuă, adăugind la greutățile acestei Domnii nenorocirea că interesul public n'are încă sens pentru Români (p. 253) și îndemnînd pe Suveran la „puternice creațiuni naționale“ (p. 254), fără a se robi unei singure protecții (pp. 254-5).

O altă serie de acte presintă activitatea lui Dumitru Brătianu supt Carol I-iu (p. 259 și urm.). Căsătoria pe care trebuie să o negocieze era, cum s'a arătat, cu Margareta de Genova (p. 260 și urm.): Domnul stăruia personal pentru aceasta (p. 262, no. CCLI). Cînd se face apoi căsătoria princesei cu vărul ei, trimesul are cuvinte grele pentru „nulitatea desperantă“ a acestuia din urmă (p. 265). Limbajul întrebuițat, asemenea cu acela față de Cuza,

desplăcu însă mîndriei acestui Suveran și aduse în 1870 o rupere de relații (pp. 281-2, no. CCLV).

În toată acțiunea sa, Dumitru Brătianu, cu toată frasa sa „democratică” și revoluționară, nu arată nicio aplecare pentru ideologia în sine, pentru internaționalismul roșu ca scop ultim. Neconținut, acestui delicat suflet de poet îi revine în minte țara de mult părăsită, neamul pe care mult mai mult decît oricare din Muntenii de la 1848 l-a înțeles deplin și adînc, l-a recomandat, l-a cîntat duios, cu o notă care e a lui Alecu Russo și e și a lui Kogălniceanu. El însuși scrie: „Supt un înveliș glacial, am un suflet înfocat” (I, p. 306). Cînd un apărător al cauzei ungurești atacă, în *La Nation* din 1853, pe Romîni din Ardeal, el uită instrucțiunile de fraternitate internațională revoluționară ale lui Mazzini și răspunde (p. 320 și urm., no. CIII). A se vedea și escelețul proiect al propagandei în Anglia printr'un comitet „filoromîn”, în 1856, II, pp. 120-3, no. CLXXX.

Curios e planul acestui om foarte cult privitor la „culegerea manuscrisurilor de la Oxford și Stockholm” (II, p. 13).

N. Iorga.

Știri relative la relațiile Aromînilor moscopoleni cu armatorii și negustorii din Ragusa în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea

---

Istoria comerțului aromănesc în Adriatică și în Mediterană în secolele trecute e departe de a fi bine cunoscută. Pouqueville, care era un bun cunoscător al vieții Aromînilor și un om bine informat asupra trecutului comercial al Epirului, ni vorbește în *Voyage de la Grèce* despre comerțul elementului românesc din Pind cu porturile Mediteranei și acelea ale Adriaticei în secolul al XVIII-lea: „Mergînd cu sonda și busola în mîină, după încercări nouă, unii întemeiară case de comerț la Neapole și Livorno, la Genova, în Sardinia, la Cadiz, în Sicilia și Malta. Alții se stabiliră la Veneția, la Trieste, la Ancona, și la Ragusa¹.. De la această

¹ „Marchant la sonde et la boussole à la main, après essais nouveaux, les uns fondèrent des maisons de commerce à Naples, à Livourne, à Gènes, en Sardaigne, à Cadix, en Sicile et à Malte. D'autres s'établirent à Venise, à Trieste, à Ancône et à Raguse”; Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, ed. a II-a, tom. II, p. 352.

cunoștință făcută cu Megalovlahii și Ianinioții, pavilionul nostru¹ a acoperit mărfurile pe care le expediau la Messina, la Ancona, la Ragusa, la Trieste și până în Sicilia².

Despre comerțul Aromînilor cu Cadiz, Genova, Livorno, Malta, Messina, Neapole și Sardinia știrile ni lipsesc cu totul. Sîntem ceva mai bine informați asupra relațiunilor cu porturile Adriaticei. Scrisorile grecești ale negustorilor aromîni din Moscopole, păstrate în Arhivele de Stat din Veneția, ni dovedesc că existau relații între Ancona și vestitul centru al Aromînilor din Albania, în secolul al XVII-lea. Moscopolenii Ioan și Alexe Gheorghiu primesc de la Zorzi Cumano, negustor din Veneția, scrisori „prin Ancona“, „πὲρ θήρας τῆς Ἀνκόνας“ („per via d'Ancona“), în 1697: „Te rugăm să ni scrii prin Ancona cu privire la mărfuri³“. „Mi-ai scris și prin Ancona să nu încărcăm pe altă corabie decît pe a ta⁴“. „Din Ancona am primit cinstita scrisoare a ta. Am văzut cu plăcere cele scrise și m'am bucurat de sănătatea ta⁵“.

Relațiile cu Veneția ni sînt mai bine cunoscute de cînd arhivele din vechea cetate a dogilor ni-au desvăluit trecutul comercial al Aromînilor din Moscopole. S'au dat în „Mélanges de l'École roumaine en France“ pe 1931 și în *Revista Istorică* informații cu privire la relațiile Moscopolenilor cu lumea venețiană.

Bănuiam că relațiile Moscopolei cu Trieste⁶, — port franc din 1717, cînd domnia împăratul Carol al VI-lea —, și cu Fiume vor fi fost tot atît de intense ca și cele cu Veneția. Aceste relații nu ni sînt însă cunoscute decît printr'un document venețian, cu data de 21 Iulie 1754, în care se vorbește de un transport de ață roșie, *filadi rossi*, pe o corabie dulcignotă, „di ragione di Ni-

¹ Pavillonul Franciei.

² „Ce fut à dater de cette espèce de connaissance faite avec les Mégalovlachites et les Janlotes, que notre pavillon couvrit les marchandises qu'ils expédiaient à Messine, à Ancône, à Raguse, à Trieste et jusqu'en Sardaigne“; *ibid.*, p. 418.

³ „Σὲ παρακαλοῦμε νὰ μᾶς γράψῃς πὲρ θήρας τῆς Ἀνκόνας διὰ τὰς πραιμάτης“, (10 Maiu 1697); *Documenti Greci*, no. 314.

⁴ „Μοῦ προέγραφες καὶ πὲρ θήρας τῆς Ἀνκόνας διὰ νὰ μὴν φορτώσωμε ἕσθε ἄλο καράβη μοναχὰ εἰς τὸ ἐδικό σου“ (19 Iunie 1697); *ibid.*

⁵ „Ἀπὸ τὴν Ἀνκόνα τὴν τημίαν σου ἐλάβομε καὶ τὰ γεγραμμένα σου καλλὰ ἦδα καὶ ἐχαρήκαμε τὴν καλὴν σας ἡγγάν“ (20 Iunie 1697); *ibid.*

⁶ Moscopoleanul Haralambie Prossi, dentist în București, mă informează că strămoșii săi făceau comerț cu piei la Trieste.

*colà Cazì Micali da Stacista e compagni da Moscopoli per Fiume o Trieste*¹. D. N. Iorga ni-a sugerat ideia de a cerceta arhivele din Trieste. Nădăjduim să putem cîndva îndeplini această dorință a d-sale.

Aromînii moscopoleni vor fi avut legături și cu porturile Dalmației: Zara, Traù (Trogir al Slavilor), Spalato. Informațiile ni lipsesc însă cu totul pînă acum. Cunoaștem însă bine relațiile negustorilor din Moscopole, Şiaciște, Ohrida și Moloviște cu armatorii „schiavoni“ din porturile aceluiași fiord al Adriaticei cunoscut supt numele italianesc de „Bocche di Cattaro“ (în slavă „Boka Kotorska“): Castelnuovo (Hercegnovi al Slavilor), Dobrota, Perasto, care alcătuiau „Albania veneta“. Întîlnim în documente venețiene nume de „Bocchesi“ ca Tomisich, Tripovich, Cossovich, Vulovich, în legătură cu comerțul Moscopolenilor și al altor negustori aromîni. Corăbiile (marciliane, tartane, etc.) de care se servesc Aromînii pentru transportul mărfurilor lor aparțin armatorilor din „Bocche di Cattaro“².

Documentele venețiene ni-au dat cîteva informații cu privire la relațiile negustorilor aromîni din Moscopole cu Ragusanii.

Veche posesiune bizantină, apoi venețiană, Ragusa (Dubrovnik pentru Slavi) era încă din 1358 o republică autonomă. Fostă mult timp supt protecția regilor Ungariei, această republică plătia, de la 1440, un tribut Turcilor, cari îi respectau autonomia. Vom vedea din cele ce urmează că Venețienii se temeau de concurența armatorilor ragusani.

Am avut ocazia să pomenesc în alte lucrări³ despre scrisoarea cu data de 8 Februar 1699 trimisă de consulul frances Comte, din Durazzo, ministrului Marinei, contele de Pontchartrain, succesorul lui Seignelay. În această scrisoare găsim amănute despre

¹ *Cinque Savj alla Mercanzia, filza 664, Lettere dei Consoli, Durazzo 1748-1758.*

² *Les Roumains de l'Albanie et le commerce vénitien aux XVII-e et XVIII-e siècles*, în *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, 1931, pp. 69-71; *Familia Saguna în documente venețiene din secolul al XVIII-lea* în *Rev. Ist.*, XVIII, n-le 1-3; *Aromînii din Moloviște în documente venețiene din secolul al XVIII-lea*, în *Rev. Ist.*, XVIII, n-le 10-12.

³ *Les Roumains de l'Albanie.*, în „*Mélanges*“, 1931 p. 43; *Contribuții la istoria relațiilor comerciale ale Munteniei cu Peninsula Balcanică și cu Veneția în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în *Rev. Ist.* XIX, n-rele 4-6.

comerțul negustorilor din Muntenia, Scutari, Elbasan, Voscopole, Șiaciște, Ianina și Salonic cu Veneția. Comte ni spune că „acești negustori nu se servesc decît de corăbii franceze, engleze, olandeze și *ragusane* pentru transportul mărfurilor lor“ :

„Il y a environ 100 négociants, lesquels sont tous turgs ou grecs, habités (sic) partie à Valachie, Escutory, Albanan, Voscopoly, Sattista, Janina et Salonique, tous ces marchands ensemble une fois de l'année chargeront pour Venise.. Et ces Messieurs les marchands ne se servent que des navires françois, anglois, hollandois et raguzei, pour le transport de leurs marchandises“.

(Archives des Affaires Étrangères, Correspondance consulaire, Durazzo, 1700-1912.)

E interesant de observat în acest document că forma franceză „*ragusains*“ e înlocuită cu cea italiană de „*raguzei*“, corect „*ragusei*“ (de la sing. „*raguseo*“). Nu e vorba de corăbii venețiene, căci Serenisima Republică de-abia terminase războiul cu Turcii. Sintem în anul păcii de la Carlovăț.

În 1700, se stabilește la Durazzo un consul venețian. De la 1705, consul al Veneției e Pietro Rosa, de la care ni-au rămas cele mai multe știri cu privire la comerțul moscopolean în secolul al XVIII-lea.

Veneția, concurată în Adriatica de Francesi, Olandesi, Anconitani și Ragusani, exercită un fel de tiranie asupra comerțului din porturile imperiului otoman. Consulul Pietro Rosa încearcă să atragă pe toți negustorii din Albania în zona comerțului venețian, înlăturînd influența franceză, olandesă, anconitană și ragusană. Cîtînd corespondența consulilor francezi Garnier din Arta și Comte din Durazzo, precum și aceia a lui Pietro Rosa, ni dăm samă de felul cum procedau Venețienii pentru înlăturarea concurențelor din Adriatica, din „Golful“ lor, „il Golfo“¹.

¹ Vorbînd de portul Salada, „La Saillade“, din fața insulei Corfù, consulul Garnier scrie următoarele: „Les Vénitiens y font un grand commerce et pour empecher celluy des François ils veulent obliger tous ceux qui chargeront dans ces echelles qui apartiennent toutes au Grand Seigneur de venir payer six pour cent à Corfu qui n'est esloigné de la Saillade que de quatre heures de chemin par mer et, comme ce droit m'a paru extraordinaire pour oster la liberté aux François du dit commerce, cella m'a obligé d'aller au dit Corfu pour en faire plainte au provéditeur en luy représentant que, la République n'ayant aucune souvereneté dans les terres du Grand Seigneur, où les subjects du Roy

Negustori musulmani din Elbasan și cei creștini din Șiaciste și Moscopole se plîng, în 1706, consulului venețian că de către cei cinci *Savî alla mercanzia* li se pretinde 2⁰/₀ pentru transportul mărfurilor.

Iată ce scrie în această privință consulul Pietro Rosa celor cinci *Savî alla mercanzia*, pe ziua de 7 Octobre 1706 : „Cu smerenie trebuie să aduc la cunoștința Excelențelor Voastre plîngerea făcută la acest consulat, în ziua de 26 Septembre, de către

ont une plaine liberté de négocier et où ils payent les droicts accordés entre les deux couronnes, elle ne peut avec justice en imposer d'autres chez eux, à moins qu'on n'y deschargea les marchandises qu'ils viendront de ce pays-là. Je n'ay heu autre satisfaction de ce gouverneur que celle de me dire qu'on a tousiours payé ces droicts sans aucune p'ainte. Je luy ay protesté qu'à l'advenir il ne se payeroit plus et que j'n escripols à Monsieur l'ambassadeur de Venize pour informer la République de cette injustice“ (3 Novembre 1702). *Archives des Affaires Étrangères, Correspondance consulaire, Arta I, 1702-1731*).

Scrisoarea din 25 Iunie 1706 a consulului Comte din Durazzo, adresată ministrului de Pontchartrain, e și mai edificatoare :

„Monseigneur,

Les Vénétiens ont résolu d'empêcher la navigation des François dans le golfe Adriatique, toutes les fois que ne portent les marchandises dans ses estats.

Il y a, dans cette ville de Durazzo, Mons[ieur] Vellin et compagnie estably depuis douze années, faisant son commerce de cette ville à Ancône et pour cest effect je luy fournis deux felouques pour faciliter son negoce et celluy de quelques autres marchands de ce pays. Cependant le Capitaine du Golfe a pris une de ces felouques, chargée de marchandises, qui alloit en Ancône et l'a arrestée à Lezina, à celle fin d'obliger les marchands de faire le negoce dans ses estats.

Il me semble estrange que les Vénétiens vueillent empecher cest negoce puisque la marchandise est acheptée en Turquie et transportée à Ancone, pourtant j'attends les ordres de Vostre Grandeur pour y obéir.

Mais, sy cella aura lieu, me voila, Monseigneur, deporveu d'entretien et je ne scaurois comme me maintenir, car il faut que j'avance les depences des deux felouques, entretenues pour le service de Sa Majesté. Il faut que j'entretienne la maison dans les honneurs qu'il se doit, et Vostre Grandeur est fort bien informée que je n'ay aucun entretien ny du Roy, ny du commerce, ny même aucune sorte d'émolument, puisqu'il ne pratique dans ce pays aucun batiments François. Je laisse à considérer à Vostre Grandeur, sy cest commerce sera destruit par Messieurs les Vénétiens, en quel estat je me puis trouver. Je supplie très humblement Vostre Grandeur de représenter à Monsieur de Pomponne, nostre ambassadeur à Venise, et luy donner ordre de remédier cest affaire, à celle fin que messieurs Vellin continuent son négoce et que les felouques puissent naviguer avec toutes seuretté, à celle fin que je puisse subsister.

Ils fairont bien mieux les Vénétiens d'empecher à ses subjects de passer tout les grains de cette Albanie dans les pays de l'Empire et non pas se tenir sur

negustori turci ¹ din Terranuova ², cu cari s'au unit câțiva negustori creștini și acișteni și din Voscopole, protestind, în numele tuturor, că Excelențele Voastre li cereți [taxa de] 20/0 și că ați părteni cu Scutarinii, cari își trimet mărfurile la Castelnuovo și la Ragusa, unde acestea fac carantină și de unde sînt trimise, cu peote ³, la Veneția, scutite fiind de taxa prevăzută în instrucțiunile Excelențelor Voastre. De aceia doresc și ei, de acum înainte, să trimeată [marfa lor] pe corăbii dulcignote în lazaretele din Castelnuovo și Ragusa și să inceteze de a le mai expedia direct la Veneția, cum fă-

des mémoires que son consul establi dans cette ville de Durazzo luy donne pour s'attirer à luy l'avantage et m'oster ma subsistance. C'est qui m'oblige, Monseigneur, de prendre la liberté à escrire cette lettre et aussy de la suplier de m'accorder sa protection, puisque cest l'unique qui puisse y remedier. Et ensuite je me declare du plus profond de mon coeur et avec la plus grande soumission qu'il m'est possible que je suis à Vostre Grandeur, Monseigneur, vostre très humble et très obéissant serviteur : Comte.

Dans ce moment je viens d'apprendre que le Capitaine du Golfe m'a pris la seconde felouque qui venoit d'Ancône à Durrazzo: c'est une marque qu'ils pretendent vouloir y continuer sy on n'i remédie.

A Durazzo, le 25 juin 1706.

A. Monseigneur le Comte de Pontchartrain, Ministre et Secrétaire d'Etat. (*Archives des Affaires Étrangères, Correspondance consulaire, Durazzo, 1700-1721.*)

Audi alteram partem:

Iată ce scrie Pietro Rosa, consulul Veneției, despre prindrea celor două corăbii de care vorbește consulul Franciei: „L'Eccellentissimo Signor Capitan in Golfo ha fatto ritener due feluche di questo Console di Francia a Llesena: la prima andava carica in Ancona di merci di questa scala, la seconda di là ritornava con quatro balle di londrino, un'altra poi, nel venir d'Ancona pochi giorni sono contrè cassette di panni di seda, fu condotta via di Ragusi vechla da due suoi marinari, lasciando il padrone con gli altri in terra, uno de'quali è da Budoa e li altri da Pastrovichio, ambi banditi dall'Eccellentissimi Rettori di Cattaro, e fù lasciata verso il scoglio di Budoa, sbarcandosi con le dette cassette, la feluca poi fù mandata a pigliar con una ga'eotta publica dall'Eccellentissimo Signor Proveditor Straordinario, sin hora ritenendola alle Bocche, non sapendosi peranco cosa seguirà nè del una, nè delle altre“ (29 Iulie 1706). *Archivio di Stato di Venezia, Bailo di Costantinopoli*, filza 127. *Lettere Ecc. Bailo Kv. Giustinian*, 1703-1709.

¹ Aici prin Turci se înțelege Albanesi musulmani.

² Terranuova = Elbasan. „La città attuale fu fondata soltanto nel 1466, durante la guerra di conquista, da Maometto II, e fu detta allora in greco *Neokástron*, in slavo *Novigrad* e *Terra nuova* nelle cart. italiane de' secoli XV e XVI.“; Roberto Almagià, *L'Albania* (coll. Omnia), pp. 263-4.

³ Peota era o corable mică.

ceau până acum, pentru ca să fie și ei scutiți de taxă. Dacă s'ar îngădui însă aceasta, s'ar produce o mare desordine la schelă, s'ar pricinui o pagubă însemnată corăbiilor venețiene și s'ar îngămădi din ce în ce năvile Dulcignoților. Aceștia, în fiecare zi, își sporesc corăbiile în calitate și cantitate. Dacă marfa ar face carantină la Ragusa, s'ar pierde mai mult de jumătate, mai ales ceara pe care negustorii vor să o trimeată acolo spre a fi scutiți astfel de [taxa de] 20% ca și Scutarinii. M'am silit să-i conving că Excelențele Voastre nu aveți preferințe pentru niciun negustor la schelele Durazzo și Boiana și că îi socotiți pe toți de o potrivă. Ca să li dovedesc aceasta, li-am arătat capitolul 9 din decisiunile Excelențelor Voastre, înmîinate mie în momentul plecării mele din Veneția, prin care sînt însărcinat să trimet, din cînd în cînd, știri precise despre toate mărfurile care se încarcă la Durazzo și Boiana spre a fi conduse în lazaretele din Castelnuovo, Spalato și Ragusa, unde fac carantină și de unde apoi sînt expediate la Veneția, pentru a li se impune [taxa de] 20% ca și celor care sînt încărcate de-a dreptul pentru acest din urmă oraș. Aceste știri au fost trimese, în mai multe rinduri, Excelențelor Voastre. Dacă în trecut Scutarinii nu au plătit [taxa de] 20%, aceasta se datorește vre-unei neglijențe. Excelențele Voastre ați înțeles totdeauna ca toți [negustorii], fără deosebire, să plătească taxa stabilită. Am asigurat pe negustori că Excelențele Voastre veți pretinde, de-acum înainte, [taxa de] 20%, atît pentru mărfurile care vin din lazarete, cît și pentru cele care sînt trimese de-a dreptul la Veneția și i-am îndemnat să continue, ca de obicei, a-și încărca marfa pe corăbii venețiene, înlăturînd îndoiala că li se face vre-o nedreptate. Voiu aștepta deci de la suverana autoritate a Excelențelor Voastre vre-o instrucție asupra acestei chestiuni spre a putea asigura pe negustori de favoarea Excelențelor Voastre :

.... Deve la divota mia rassegnatione participar al gravissimo magistrato dell'E. E. V. V. le condoglianze fatte a questo consolato il di 26 settembre dalli mercanti turchi di Teranova uniti a questi alcuni mercanti christiani sacistani e di Voscopoli, esclamando à nome di tutti che l'E. E. V. V. usinò partialità a' mercanti scutarini e non a loro nel farli contribuir li due per cento dalle loro merci col pretesto di spedirle a far contumacia nei lazzaretti di Castelnuovo e Ragusa, di dove poi le fano condur libere con peotte alla Dominante, per le quali non li sono ricercati li due per cento in conformità dei loro venerati decreti,

per il chè anche questi intendono per l'avenire di voler inviar i loro bastimenti dulcignoti ai lazzaretti di Castelnuovo e Ragusa, e tralasciar di spedirle adiritura per Venezia come facevano, per esser ancor loro esenti dal detto agravio, che succedendo questo causerebbe un grandissimo disordine alla scala, come pur danno notabile a' bastimenti suditi, e pullulerebbe sempre più la navigatione de' Dulcignoti, che giornalmente vano augmentando i loro bastimenti in qualità e quantità, oltre di che si perderebbe più della metà delle mercantie una volta che fossero condotte a far contumacia a Ragusa, particolarmente le cere, che dicono i mercanti di volerle spedir colà a questa raccolta per esentarsi con tal mezzo dai due per cento, come fano li sopradetti Scuttarini, la qual cosa sarebbe di sommo pregiudizio al publico; per il chè mi son affaticato a dissuaderli, col farli comprendere che l'E. E. V. V. non sono per usar partialità con alcuno de' mercanti negotianti nelle scale di Durazzo e Bogiana, tenendoli tutti sotto una medesima conditione, e per comprobarli la verità del fatto gli ho fatto veder il capitolo nono esistente nelle mie venerate commissioni rilasciatemi dall'Eccellentissimo Magistrato di V. V. E. E. nel punto del mio partir dalla Dominante. nel qual m'incaricarono di spedirli di tempo in tempo le note distinte di tutte le mercantie che s'imbarcassero a Durazzo e Bogiana per esser condotte a far contumacia nei lazzaretti di Castelnuovo, Spalatro, Ragusa per esser poi di là condotte a Venetia, per farli contribuir con tal lume il dretto delli due per cento in conformità di quelle che imbarcano da dette scale adiritura per la Dominante, le quali note da me sono state tutte avanzate in più volte al gravissimo magistrato di V. V. E. E., e, se per il passato li Scutarini no hano pagato li detti due per cento, sarà stata qualche trascuratezza, ma l'Eccellentissimo Magistrato ha sempre inteso che tutti indifferenteemente habbino da pagar giust'al stabilito, havendoli accertato che per l'avenire l'E. E. V. V. farano esiger li detti due per cento tanto dalle robbe che perveniranno da sudetti lazzaretti, quanto di quelle che sono spedite adiritura per Venetia, che perciò debbano seguitar a far i loro carichi sopra bastimenti veneti giust'al praticato, senza dubbio che li sia fatto torto alcuno; attenderò dunque dalla sovana autorità di V. V. E. E. alcun benigno rescritto sopra tal particolar per poter assicurar i mercanti delle gratie di V. V. E. E."

(Archivio di Stato di Venezia, Cinque Savî alla Mercanzia filza 651, Lettere del Consoli, Durazzo, 1700-1711).

Reiese din acest document că Pietro Rosa a convins pe negustorii din Elbasan, Șiaciște și Moscopole să nu-și trimeată mărfurile

la Ragusa. Consulul venețian are însă la Durazzo un dușman de temut, pe Grecul Nicolae Polimeno din Ianina, care e secretar al schelei și consul al Olandei. Ambasadorul Carlo Ruzzini socotește pe acesta ca „un dușman învierșunat al comerțului venețian”¹.

Polimeno și asociatul său Ioan Neranzi, Șiaciștean, caută să convingă pe negustorii din schela Durazzo să-și trimeată mărfurile la Ragusa și Ancona. Ei izbutesc să atragă în tovărășia lor doi negustori din Moscopolie și trei din Cavaia. Iată ce scrie în această privință Pietro Rosa bailului Alvisè Mocenigo, în 1708: „Au fost îndemnați de către aceștia (Polimeno, Neranzi) să intre într’o astfel de tovărășie un oarecare Ioan al lui Gheorghe Papa și altul, Dimitrie Bizuca, negustori din Voscopole, cari, pentru a întreprinde acest comerț, au părăsit pe acela cu Veneția, pricinuind pagubă mare creditorilor cari le-au încredințat marfă. După pilda lor, un oarecare Sinan Mucio Cazacci² din Cavaia și doi tovarăși ai săi au părăsit cu totul comerțul cu Veneția și au început pe acela cu Ragusa și Ancona, pricinuind pagubă mare domnului Gheorghe Stamatelo, creditorul lor“.

„...Da' medesimi sono pur stati eccitati ad entrar in tal compagnia un tal Giovanni di Giorgio Papa et altro Dimitri Bisuca, mercanti di Voscopoli, quali, per intraprender tal negotio, hano abbandonato quello della piazza di Venetia, con pregiudizio grandissimo de' creditori che gli fidarno i lor effetti, al esempio da'quali un tal Sinan Muzzo-Casacci di Cavaglia con due suoi compagni hano lasciato totalmente il negotio di Venetia et hano intrapreso quello di Ragusa et Ancona con perdita considerabile del sign. Giorgio Stamatello, lor creditore...“

(Archivio di Stato di Venezia, Bailo di Costantinopoli, filza 130, lettere Ecc. Bailo Kv. Alvisè Mucenigo, 1709-1714. Documentul e din 1708. Zlúa și luna nu sînt însemnate).

Correspondența lui Pietro Rosa e întreruptă în timpul războiului turco-venețian din 1714-1718, care se încheie prin pacea de la Pojarevaț și în urma căruia Veneția pierde Moreia.

În 1719, Pietro Rosa se întoarce la Durazzo. Polimeno însă

¹ „Il porto di Durazzo è un seno da dove posson sorger tempeste. I Perastini che vi negoziano, i Barbareschi che vi approdano, quel Polimeno, console olandese, torbido nemico del nome e del venețian commercio, sono apparati di circostanze non buone; tutti ricercherebbero l'assistenza in quel luogo d'un console veneto di maturità e di destrezza.“ *Relazioni Senato III, Secreta*, I, 7.

² După nume, Albanes musulman.

murise. Neranzi era „consul britanic“, „console britannico“. Piedecile comerțului venețian sînt aduse de consulul Franciei, Ventura de Paradis, ajutat de un oarecare Luigi Matteo. Iată ce scrie pe ziua, de 26 Maiu 1720, consulul venețian celor cinci *Savi alla mercanzia*: „Trei negustori dintre aceia cari stau la consulatul Franciei, pe lingă Matteo, și cari sînt Gheorghe Vreto și Dimitrie Bizuca¹, amîndoi din Moscopole, și Gheorghe Nicolau, zis Coca, din Berat, au fost convinși de sus-numitul Matteo să închirieze tartanela ragusană a patronului Ilie Franovich, care a început să încarce [marfă] pentru Veneția, pe ziua de 23, în ciuda năvilor noastre; și a vrut soarta să nu se găsească în port nicio corabie dulcignotă de mărfuri, căci, dacă ar fi fost chiar una, pe aceia ar fi închiriat-o Matteo pentru ca să turbure cît mai mult liniștea obștească.“

„...*Tre mercanti fra gl'altri, che soggiornano nel consolato di Francia, presso Matteo, quali sono Giorgio Vretto e Dimitri Bisucha, ambi da Moscopoli, e Giorgio Nicola detto Cocca da Beratto, sono stati persuasi dal mentovato Matteo nollegiare la tartanella ragusea di Padron. Elia Franovich, qual ha dato principio al carico per Venetia li 23, de' nostri legni, et ha voluto la sorte che non si ritrovino in porto bastimenti dulcignoti da carico, che, se ne fosse stato pur uno, quello avrebbe il Matteo fatto nollegiare per maggiormente porre in pericolo d'impegni la pubblica quiete...*“

(*Archivio di Stato di Venezia, Cinque Savi alla Mercanzia, filza 662, Lettere dei Consoli, Durazzo, 1712-1738*).

Îndemnați de Luigi Matteo, agentul consulului Franciei, Moscopolenii Vreto și Bizuca închiriază o corabie ragusană pentru a-și trimete mărfurile la Veneția. Pietro Rosa explică într'o scrisoare cu data de 17 Octombrie 1720, adresată bailului Zuane Emo, cauza dușmăniei lui Gheorghe Vreto pentru comerțul venețian: „Trebuie să arăt înțelepciunii Excelenței Voastre motivele care au determinat pe Vreto să se declare dușman al Venețienilor și să turbure navigația acestora. Aceste motive mi-au fost desvăluite de el însuși, împins de sinceritate. El a îndemnat pe defunctul Matteo să scrie, împotriva mea și a Perastinilor, Excelenței Sale ambasadorului Franciei, în timp ce el însuși scria domnului Ventura de

¹ E vorba probabil de Constantin Bizuca, și nu de fratele acestuia, Dimitrie, care murise în 1712, după cum ne informează o scrisoare a lui Pietro Rosa din 13 Februar 1713, adresată celor cinci *Savi alla mercanzia*. Consulul venețian face probabil o confuzie de nume.

Paradis, fost consul al Franciei aici. A fost vorba de niște socoteli bănești ale unei tovărășii care nu mai este, între domnul Ioan Neranzi, consul britanic în aceste părți, și Vreto. Amîndoi s'au supus, de comun acord, judecății a patru arbitri, printre cari am fost și eu ales. Ceilalți trei erau Adam Ghira și Mihail Simu, negustori din Moscopolie și compatrioți de-ai lui Vreto, și un oarecare Abraham Levi, negustor din Ragusa, oameni foarte pricepuți în negoț și socoteli. Printre aceștia eu eram cel mai inexperient. După ce s'au examinat registrele și hîrțile acelor părți și după ce s'au ascultat argumentele fiecăruia, s'a dat dreptate lui Neranzi, împotriva lui Vreto care reieșia dator cu suma de 120.000 de aspri. De oare ce arbitrii obișnuiesc să reducă datoria la jumătate, Vreto a fost condamnat să plătească lui Neranzi numai 90.000 de aspri.“

„L'ingenuità mia deve soggettare alla sapienza di V. E. li motivi per i quali s'indusse il Vretto a dichiararsi nemico de' Venetiani et a perturbare la navigatione dell'istessi, svelatemi da egli medesimo, mosso dalla sincerità, per aver insinuato al quondam Matteo di scrivere contro me e Perastinj a S. E. Sig[nore] Ambasciatore di Francia nel tempo stesso ch'egli scrisse a Monsi Ventura de Paradis, fu console di Francia in questo luoco. Verteano alcune differenze di conti d'una compagnia già consumata tra S. Giovanni Neranzi, console britannico a questa parte, et esso Vretto, et ambi si sono concordemente sottomessi al giudicio di quatro arbitri, fra'quali io pure fui scielto e gl'altri tre erano Adamo Gira e Micali Simo, negotianti da Moscopolie e compatrioti del Vretto, ed un tall'Abram Levi, mercante da Ragusa, huomini tutti del negotio e conteggio capacissimi, tra'quali ero io il più inesperto. Esaminatisi li libri e carte dell'una e dell'altra parte et ascoltate ancor le ragioni di quelli, nacque il giudicio a favore del Neranzi e contro il Vretto, qual risultava debbitore all'altro d'aspri 120.000 e, perchè il solito degl'arbitri è il dimezzare il dano, fu condannato il Vretto a dover pagare al Neranzi soli 90.000 aspri.“

(Archivio di Stato di Venezia, Bailo di Costantinopoli, filza 134, Lettere Ecc. Bailo Giovanni Emo.)

În legătură cu subiectul de față, ceia ce ne interesează în primul rînd în acest document e apariția, în mijlocul unor negustori aromini din Moscopolie, a unui Evreu ragusan care li va fi cunoscut rosturile. Abraham Levi, negustor din Ragusa, face parte din tribunalul de „arbitri“, în care figurează Moscopolenii Adam Ghira și

Mihai Simu, care judecă procesul dintre Vreto și Neranzi. E curioasă întâlnirea și apropierea, prin însușirile lor comune, a doi Aromini moscopoleni cu un Evreu ragusan, în 1720. Și astăzi Moscopolenii sînt comparați, prin sufletul și aspectul lor, cu Evreii ¹.

Nu mai puțin interesantă e și forma de proces cu recurgerea la arbitri, așa cum ni apare în acest document. Așa se judecau neînțelegerile bănești în comunele aromîne până în vremurile noastre, supt stăpînirea turcească. De și nu putea fi constrîns de forța publică, cel care pierdea procesul era obligat moralmente să-și achite datoriile în urma hotărîrii arbitrilor, fiind amenințat, în cas contrar, cu pierderea reputației printre compatrioții săi ².

Într'o scrisoare cu data de 4 August 1723, adresată de Pietro Rosa bailului Zuane Emo, e vorba de o „*tartana ragusea, che in questa rada ritrovasi, mascherata con bandiera francese*“. „Am aflat că acest consul al Franciei a scris îndată la Voscopole negustorului numit Adam Ghira, chemindu-l de urgență la schelă pentru ca să-și încarce marfa pe tartană“.

„...*O penetrato che questo console de Francia abbia immediate scritto a Voscopoli al mercante che si obligò caricarli detta tartana, chiamato Adamo Gira, avendolo chiamato di subito alla scala, ad imbarcare in persona i di lui effetti...*“

(*Ibidem.*)

Consulul Franciei îndeamnă deci pe pe un Moscopolean să se servească de o tartană ragusană supt pavilion frances.

După nouăsprezece ani, consulul Giambattista de' Rossi, succesorul lui Pietro Rosa la Durazzo, scrie pe ziua de 12 Mart 1742 celor cinci *Savî alla mercanzia* următoarele: „Mai încarcă tutun la această schelă, nu știu cu ce destinație, o corabie ragusană, pe lângă celelalte două, pentru Ioan Dimitrie, negustor grec domiciliat la Veneția, întovărășit cu alții din Moscopole. Aceștia mai erau proprietarii mărții din tartana [lui] Damianovich, pe care mi-o închipuiu sosită la Veneția. Tendința de a se folosi de corăbii ragusane

¹ „Essi sono ricchi di acume commerciale, tanto che i Farsalloti chiamano i Moscopoleni „buoni cugini dei Giudei“. In fatti, il loro costume, che rassomiglia a quello di un Ebreo, viene in aiuto all'ironia farsaliota; allorchè domandai a un giovane moscopoleno quale fosse il costume indossato, mi fu risposto „pebreo“; C. N. Burileanu, *I Romeni di Albania*, p. 29.

² Informație dată de Arominii Teodor Craja, din Moloviște, și Anton Petrașancu, unchiul meu, din Crușova, cunoscători ai vechii stări de lucruri din Imperiul otoman astăzi dispărut.

pentru astfel de încărcări e un neajuns care, fără îndoială, se poate atribui numai libertății necorecte a supușilor venețieni. Aceștia nu se mulțămesc numai să încarce tutun și alte mărfuri, împotriva ordinii¹ stabilite (greșeală până acum cu indulgență tolerată), ci ajung să și închirieze corăbii străine și cu o libertate nerușinată să le încarce spre a le trimete în țeri străine și a face contrabandă, sfidând astfel legile publice ale comerțului.“

„*Carica alla scala tabacchi un altro legno raguseo, oltre li due avvisati, di ragione di Zuanne Dimitri, mercante greco commorante costà, in compagnia d'altri da Moscopoli. Del carico della tartana Damianovich, che a quest'ora me la figuro anche capitata in Venezia, erano li già detti li proprietarj; non so questo per dove sarà destinato.*

„*La tentazione di provedersi di legni ragusei per tali carichi è un inconveniente, che incompatibilmente si può attribuire alla sola scorretta licenza de' Veneti sudditi, quali, non contenti di caricare tabacchi et altri effetti, in pregiudizio de'riguardi di questa volta² sopra i loro bastimenti (colpa fin ora con indulgenza tollerata), arrivano insino di nollegiare bastimente forastieri, e con sfaciata libertà caricarli per trasportarli in paesi esteri, et in tal forma contrabandare in offesa delle pubbliche leggi, commercio ch'è tutto quello si può commettere in tale materia...“*

(Archivio di Stato di Venezia, Cinque Savi alla Mercanzia, filza 663, Lettere dei Consoli, Durazzo, 1739-1747).

Din cele înfățișate până acum se desprind următoarele:

Comerțul venețian are de îndurat în secolul al XVIII-lea concurența franceză, olandeză, anconitană și ragusană. Am văzut dintr'un document frances de la sfârșitul secolului al XVII-lea că Aromânii moscopoleni se serviau de corăbiile ragusane, pe lângă cele franceze, engleze și olandeze, pentru transportul mărfurilor lor. Am văzut apoi, în 1706, pe negustorii moscopoleni opriți de consulul venețian de a-și conduce mărfurile la Ragusa. Doi dintre acești negustori, împinși de Polimeno, consul al Olandei, încep comerțul cu Ragusa și Ancona, în 1708. După pacea de la Pojarevac (1718), consulul Franciei din Durazzo e acela care pune

¹ V. mai departe, la notă, explicația expresiei „l'ordine della volta“.

² Prin „l'ordine della volta“ se înțelegea încărcarea și plecarea corăbiilor în ordinea sosirii în port.

piecedi comerțului venețian în Albania, îndemnînd pe Moscopoleni să se folosească de corăbiile armatorilor ragusani. Am văzut niște Aromîni moscopoleni venînd în contact cu un negustor evreu din Ragusa. La 1742, vedem pe Moscopoleni folosindu-se de corăbii ragusane pentru transportul mărfurilor lor, în ciuda consulului venețian.

Taxele mari la care sînt supuse mărfurile Moscopolenilor din partea Serenisîmei Republici vor determina pe negustorii centrului aromînesc din Albania să rupă relațiunile comerciale cu Veneția. Am avut dese ori ocazia să pomenim de raportul din 8 Februar 1761 al consulului Antonio Bartolovich, adresat celor cinci *Savî alla mercanzia* și în care se vorbește de negustorii moscopoleni cari părăsesc comerțul cu Veneția pentru a-și trimite mărfurile la Viena¹. Vorbînd despre comerțul Albaniei, Bartolovich observă că o parte din mărfurile acelei regiuni e transportată de caravane la Durazzo și la Scutari și de aici la Veneția, Ancona, Ragusa și Trieste pe corăbii ragusane și dulcignote.

„... Tutti poi li altri generi di mercanzie vengono con le caravane in differenti staggioni condotte qui et in Scuttari, dove concorrono anche le lane grosse di quei vicini monti, che poi diramati parte si caricano per Venezia con suddite imbarcazioni, altre le indirizzano in Angona e Ragusi e qualche partita in Trieste e ciò con bastimenti dolcignoti e ragusei, come succede in ora che tartana ragusea trasporta in Ancona cera colli 202 et alcune partite di lane per conto de'Turchi scuttarini e di qualche altro Albanese, li qual già in anticipazione estrassero d'Ancona e condussero in Scuttari quantità di panni londrine color rubino e cendali² neri che inservono ad'uso di questa nazione e che vano anche in giro pe'la Rumelia perchè ben accolti e apprezzati essi panni e cendali, li primi per le vesti delle donne, e li secondi per le mostre delle berette di questi Albanesi³...“

¹ *Les Roumains de l'Albanie et le commerce vénitien aux XVII-e et XVIII-e siècles*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France“, 1931; *Familia Șaguna în documente venețiene din secolul al XVIII-lea*, în *Rev. Ist.*, XVIII, n-le 1-3; *Aromîni din Moloviște în documente venețiene din secolul al XVIII-lea*, în *Rev. Ist.*, XVIII, n-le 10-12 (*Archivio di Stato in Venezia, Cinque Savî alla Mercanzia*, filza 665; *Lettere dei Consoli, Durazzo, 1759-1781*.)

² Cendali — taftale.

³ Lodovico Andrea Fontana, consul al Veneției la Durazzo, scrie, într'un

Dînd aceste cîteva informații nu avem pretenția că lămurim problema relațiilor Aromînilor moscopoleni cu Ragusa, modesta contribuție de față, întemeiată pe izvoare venețiene, nu poate fi decît un început, prea timid, în cunoașterea legăturilor Moscopolei cu acel port care e una din minunile Adriaticei. Cine știe ce surprise ni rezervă cartoanele necercetate pînă acum ale Archivelor! Dacă Ragusanii au cunoscut în evul mediu pe Morlaciai vecini, de la cari cumpărau „cașul românesc“, „caseus valachicus“¹, se dovedește, credem, în de ajuns prin articolul de față că ei au cunoscut, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, și acea ramură a neamului nostru, stabilită în Albania, care a ridicat acum două sute și ceva de ani vestita Moscopole, astăzi rasă de pe suprafața pămîntului.

Valeriu Papahagi.

Știri noi din Domnia lui Ion-Vodă cel Cumplit

Cele cîteva informațiuni care urmează sînt culese din Arhivele de Stat ale Veneției. O parte din ele sînt extrase din rapoartele trimisului venețian, Girolamo Lippomano, adunate apoi în primul volum al seriei „Dispacci degli Ambasciatori di Polonia al Senato“. Cîteva scrisori anonime care le precedă, și care ar putea fi tot ale lui, precum și copiile scrisorii Sultanului către Ion-Vodă și ale acestuia către dieta polonă, sînt din volumul XXVI al seriei „Relazioni degli Ambasciatori“, serie care conține, pe lîngă alte acte cunoscute, ca, de pildă, tratatul lui Bogdan Lăpușneanu cu regele Poloniei, numeroasele relațiuni din secolul al XVI-lea asupra Poloniei.

raport cu data de 11 Februar 1769, adresat celor cinci *Savi alla mercanzia* următoarele: „Dolcigno poi à molli squeri, nelli quali si fabricano continuamente tartane, polache, piachi, trabaccoli, filucche, bergantini, ed altro barcolame, tutto di legname di rovere ed olmo. Li operaij sono tutti Turchi di molta cognizione, diretti da due anni circa da un tal Protto Adamo ivi venuto da Ragusa... Il fiume Ismo somministra legumi, grano, riso e tabacco, ma riese abbondantissimo di legnami da fabricar bastimenti, cioè roveri et olmi, che vi concorrono dalle ville circonvicine e questi vengono caricati, parte da sudditti veneti, parte da quelli de Ragusa, e parte da bastimenti francesi per g'arsenali di Marsillia“ (*Cinque Savi alla Mercanzia*, filza 665, *Lettere dei Consoli, Durazzo, 1759-1781.*)

¹ N. Iorga, *Cinci conferențe despre Veneția*, ed. a II-a, p. 119.

Primele scrisori privesc epoca imediat următoare luării în stăpînire de către Ion-Vodă a tronului moldovean. În cea d'întăiu, nedatată și adresată „al' Illustrissimo Cardinal Alessandrino“, e vorba de încercarea lui Bogdan de a-și recăpăta tronul și de ordinul trimis Dietei de Sultan, pentru extrădarea acestui rebel:

Dopo haver già serrato le lettere, mi è stato riferito come si sono interpretate et lette le lettere del Turco, le quali sono scritte prima che Polacchi fossero entrati nella Valachia a rimettere il Vaivoda. Il contenuto d'esse è che, intendendo il Signore che il Vaivoda era in Polonia, faceva sapere al re che dovesse o darcelo tutto nelle mani insieme col fratello, o vero mandargli le teste loro, insieme col tesoro che ha portato seco in questo regno; altrimenti che s'intenderà rotta la pace, et i Poloni resteranno spogliati di quella protezione che sotto la sua fede hanno goduto fin qui, et il pianto di sudditi di quel re *quousque pedibus conculcatis*¹ anderà contro d'essi Poloni, ch'è a ponto la forma delle parole che ha usate, et nel dimandare usa questa voce: *mandantes ut sceleratum istum* (ch'è il nome del Vaivoda) *nobis tradatis*; et Mehemet Bassà scrive che chiedino questo Bogdano *ex mandato maximi Imperatoris Turcarum*. Se, inanzi che Poloni fossero entrati nella Valachia, et che fossero seguiti questi altri accidenti, hanno scritto di tal maniera, si può credere che saranno molto più esasperati dopo haver veduto che il Vaivoda si sia voluto rimettere in stato contro la volontà d'essi Turchi con l'arme de Poloni, et che tengano occupata la fortezza di Cotino².

Dieta răspunse ceaușului turc că Bogdan cel căutat de el nu se află pe pămîntul Poloniei și că ajutoarele de aici, dacă le va fi avut, i-au venit de la simpli prieteni particulari, fără știrea țerii. În același timp însă ea invita pe Bogdan, care în realitate se afla încă acolo, să părăsească țara:

Alle lettere ch' egli ha postato, nelle quali il Turco dimandava o vivo o morto il Vaivoda di Valacchia et il fratello et il loro tesoro, hanno risposto con lettere che nè l'uno nè l'altro è nel regno, nè meno saper dove si sieno. Alle dimande fatte a bocca dal Chiaus circa la restitutione di Cottino, et che, se vi fossero soldati polachi, erano stipendiati et obligati al Vaivoda, et non al re, et che similmente tutti coloro che sono entrati in Valacchia, vi sono andati come particolari amici et fautori del Vaivoda, per aiutarlo contra Ioan suo nemico, non sapendo che Ioan tenesse il paese per ordine del Turco, et che, subito l'intesero, se ne sono

¹ In text: *conculcatibus*.

² *Relazioni degli Ambasciatori*, XXVI, 5, fol. 165,

partiti. Poi, quanto alli danni, che più presto il re s'ha da dolere degli incendi et altri grandiosissimi danni fatti in Polonia, i quali è honesto che sieno rifatti a'suoi sudditi. Replicò il Chiaus che non sapeva come poter dare una tal risposta al Bassà, havendo veduto egli stesso il Palatino di Podolia et altri principali di questo regno nell'esercito che conduceva il Bogdano in Valachia contra il Vaivoda messovi dal Signor Turco. A questo fu replicato che così il Palatino come tutti gli altri vi erano solamente andati per privata amicitia che tenevano col Vaivoda, et che in questa elezione ancora del nuovo Vaivoda il re di Polonia haveva molto giusta causa da dolersi che i Turchi non ne habbiano prima fatto sapere alcuna cosa a Sua Maestà, secondo che sono tenuti per la capitulatione della pace; et con queste lo licentiorno, et egli è partito questa mattina, et serà condotto per il paese di Potcutia, acciò vegga i danni dati da'Turchi et Valacchi nel paese del re, et li possa riferire al Bassà. Del Bogdano Vaivoda, sebene nella risposta data al Chaus questi signori hanno affermato ch'egli non sia nel regno, nondimeno cosa certa è che fin hora è stato in Russia, et pur l'altr'hieri è venuto qui un suo paggio con una sua lettera, a salutarmi a suo nome, et la lettera è data in Leopoli. Ho ben inteso di poi che il Palatino della Russia gli ha fatto secretamente sapere che si ritiri, et che a questa hora doverà esser fuori del Regno, et si crede che passerà in Ungaria ¹.

Bogdan însă nu fugi în Ungaria, ci la Moscova, de unde în anul următor îl vedem plecând spre Polonia cu oaste rusească, poate spre a determina Dieta să alcagă pe ducele Moscovei în tronul celui din urmă dintre Iagelloni, după cum rezultă din acest resumat de şedinţă a Dietei:

Il giovedì a 26 [di Maggio 1573] furono lette dal Paladino della Podolia alcune nuove mandategli da Baro et Camignaz et di Costantinopoli, nelle quali si conteneva che il Turco haveva presentito che si doveva eleggere il Moscovita per re, et che perciò haveva comandato al Tartaro Perecopiense ² et Bialogrodiense, al Palatino della Valachia, di Bielogrodia (*sic*) et di Umultania, et a molti altri sangiacchi, che si preparassero contro di noi, et che il Bogdano che fu palatino della Valachia si trova apresso Cersiava con 10 milla Moschi, il che faceva anco credere maggiormente al Turco che si fosse per eleggere il Mosco ³.

Cel ales nu fu Moscovitul, ci Henric, fratele regelui Franciei. Pină la venirea lui, Sultanul, mulţămît de acea hotărîre, poruncia

¹ „Di Varsovia, alli 22 Maggio 1562, all' Illustrissimo Rusticucci“. In *Relazioni degli Ambasciatori*, XXVI, 5, fol. 165-6.

² In text: *Bicopiense*.

³ *Relazioni degli Ambasciatori*, XXVI, 5, fol. 138.

lui Ion-Vodă și pașalelor de la margene să fie gata spre a apăra pe Poloni de o eventuală năvălire germană sau rusească:

Paria litterarum Imperatoris Turcarum ad Palatinum Valachiae. Nos Imperator Turcarum significamus tibi, intelleximus enim quod imperator Germaniae conscribit milites quos in Poloniam vult remittere, te vero scire velim quod Domini Poloni, tam magni quam etiam minimi, amicitiam nobiscum non modo nunc¹, sed a multis etiam temporibus habent; qui praeterea et nunc regis Galliae fratrem elegerunt in regem, qui etiam nobis amicissimi fuerunt, magnamque ex eo accipi voluptatem, quod hunc potissimum elegissent; nunc vero video et cognosco fidem illorum proinde necesse est ut illorum regnum a nobis quam diligentissime tueatur antequam rex in regnum deducetur et gubernium illi committetur. Quod si voluerit imperator Germaniae vel Moscus mali aliquid regno facere, et ego Imperator Turcarum misi has litteras meas ad Magnum Cham et ad Sendziacum Teginensem, ad Sendziacum Dristor et ad Sendziacum Nicopoliensem et ad Othdiacum (*sic*), ad Beglerbegum Temesvariensem², iussique illis ut parati essent ad delectum pro defendendo regno, et tu ut sis paratus cum tuis praesidiis; et misimus ad te Mustafum Csausium³, cum his⁴ litteris nostris caesarianis, et mitteres ad Domini Poloni ut cum illis consilia tua communices et ad illis cognoscas ex qua parte potissimum sperant se hostes habituros, utque intelligas si indigent presidiiis nostris. Quod si bene intelliges ex quibus partibus presidii[s] indigent, continuo mittes ad Cham Scitarum et Sangiacos, communicatisque secum vestris⁵ consiliis, Pollonos quam⁶ maxime potestis adiuuate; et, quemadmodum nos ad te scripsimus, ita tu quoque ad Dominos Pollonos scribas, ut illi quoque nos de omni statu rerum suarum certiores reddant, et quae ego scripsi et promisi, ut omnibus his credant⁷.

Ion-Vodă își făcu datoria de a comunica Polonilor porunca împărătească, însoțind-o cu o scrisoare pe care copistul ni-a păstrat-o într-o formă mai puțin coruptă:

Ivon, Dei gratia Magnus Dominus Moldaviae, salutem prosperam rerumque omnium felicem successum a Deo uti amico nostro fideliter cupimus. Misit ad nos Caesar Turcarum ut vos certiores redderemus, si indigeretis aliquibus praesidiis nostris contra hostem

¹ In text: *solum*.

² In text: *Temerovarniensem*.

³ In text: *Cfaustum*.

⁴ In text: *iis*.

⁵ In text: *multis*.

⁶ In text: *quod*.

⁷ *Relazioni degli Ambasciatori*, XXVI, 5, fol. 118-9.

vestrum, nos esse paratissimos promptissimosque, et vos nobis significetis si in re aliqua indigeatis, atque ut de omnibus rebus Imperatorem nostrum certiore reddatis; et quidcunque iste famulus noster narrabit vobis, in omnibus fidem ei adhibeatis. Cum iis me in gratiam ipsius diligenter commendo. Datum Jas¹, die 2 octobris 1573. Officiosus, ex voluntate, vel potius dictante, Ivona Palatinus Moldaviensis².

Rapoartele lui Girolamo Lippomano încep cu primăvara anului următor. Toate sînt trimise din Cracovia, și dau felurite știri în legătură cu Moldova, care e numită „Valahia“, după moda polonă. Astfel la 4 Martie 1574 aflăm de contribuția Moldovei în pregătirile turcești de război:

Delle cose da Costantinopoli qui non habbiamo altra nova, se non che di Valachia conducevano grandissima quantità di canevi per galee, dicendo che il Signor farà grande armata quest' anno, per voler far impresa; il quale ha mandato un Chiaus al Transilvano, con fargli intendere che sia buon vicino et usi ogni sorte di honore al re di Polonia, perchè, essendo fratello del Re Christianissimo, è molto amico suo.

La 16 Martie e vorba de o solie moldoveană care ar fi depus jurămînt de credință și daruri la picioarele noului rege:

Ogni giorno compariscono nuntii di più straniere nationi suddite in qualche parte a questo re, et pur heri vennero alcuni Armeni a giurarle obedientia et a donarli alcuni bellissimi cavalli, come hanno fatto anco Valachi et Tartari.

Despre o zădarnică încercare a lui Bogdan de a-și redobîndi tronul vorbește raportul de la 26 Martie:

Quello ch'era Vaivoda hereditario di Valachia et che, come facevano i suoi predecessori, era solito di giurar ubedientia al Turco come tributario et alli re di Polonia come feudatario, poco tempo fa scacciato dall'lo] stato, haveva voluto il Turco metterne uno che riconosca la Valachia da lui solo, con queste conditioni che le è piaciuto, è venuto hora alla Corte per veder che il re tenti la restitutione del governo della Valachia nella sua persona, come era prima; ma, perchè si vede che il Turco non ha scacciato costui forse per altro che perchè, seguendo la successione in suoi figliuoli, non havessero a giurar anch' essi la fedeltà a tutte due le parti, et che con questo mezzo ha voluto redur essa Valachia compitamente sotto di se, non ostante che nelle capitulationi di

¹ In text: *Das*.

² *Relazioni degli Ambasciatori*, XXVI, 5, fol. 119.

pace c'ha con questo regno sia specificato che li Vaivoda di Valachia dovessero giurar l'obedientia da tutte due le parti, si crede che questo sarà negotio disperato, et da non tentare.

Despre o mijlocire a lui Ion-Vodă între Palatinul Rusiei și Han se vorbește într'o „copia d'una lettera del Gran Can di Tartaria al Signor Palatino di Russia, tradotta“, și anexată acestor rapoarte:

Havete mandato lettere del re vostro, nostro fratello et caro amico, insieme con le vostre dirette a noi, nelle mani del Palatino di Valachia, pregandolo le facesse pervenire in corte nostra, li che egli ha fatto diligentemente, come nostro commune amico.

Dar, odată cu primăvara, acest bun prieten al Turcilor își începe pregătirile pentru marea luptă împotriva lor; de acestea vorbește raportul de la 7 Maiu 1574:

Il Vaivoda di Valachia, senza aspettar di saper se il re era contento, stringendoli il tempo, ha mandato la sua moglie et il suo thesoro, ch' intendo essere di molta importanza, in Camenice, forte castello di questo regno ai confini della Valachia, et attende a mettersi a l'ordine per combattere, aspettando di giorno in giorno d'esser assaltato... Questi rumori di Valachia sono causa che di Costantinopoli non si ha[nno] avisi, se non i vecchi.

La 24 Maiu ambasadorul poate vorbi de o victorie a lui Ion-Vodă:

Di Valachia tenemo avisi che quel Vaivoda haveva combattuto et guadagnato la giornata contra il Moldavo, cioè il Transalpino, con morte de molti, et Turchi, et Tartari, ch'erano seco; ma si tiene che questo sia, come si dice, tosico a termine, perchè veniranno poi gagliardi [aiuti] per ordine del Signor Turco, onde sarà astretto il detto Valacco o di lasciar la vita, o di ritirarsi in Polonia, come scrissi che disegnavă di fare.

Vitejia lui e frumos amintită în raportul din 13 Iunie, în care se pomenește și o înrudire, necunoscută, cu ducele din Moscova:

Il Valaco, che già hebbe una vittoria contra il Moldavo, se ben conosce di non poter resister alle forze del Turco, come disperato ha combattuto et vinto la seconda volta contra pur Moldavi et Turchi insieme, nel paese de' quali è scorso è scorso dui castelli richissimi; et, ben che intenda che siano stati espediti quattro sanzacchi a favor del Moldavo contra lui, et che il Gran Signore habbia mandato ordine alli Tartari di danneggiarlo, si prepara però per combatter la terza volta, risolutissimo o di morir glorioso et con vendetta, o di mantenersi un pezzo in stato, massime con

certi forti castelli che tiene, et con la speranza che ha che il Moscovito, stretto parente della moglie sua, debba da quella parte infestar i Tartari per divertirli dall' andar in Valachia.

Victoriile sînt cele de la Jiliște și Tighina, iar cele două bogate cetăți cucerite sînt Brăila și Bucureștii, din țara pe care ambasadorul o numește : Moldova. Biruințele au fost însă urmate prea curînd de înfrîngerea de la Roșcani, pe care o raportează mai întăiu o scrisoare anonimă și nedată, scrisă poate de altă mîină decit a lui Lippomano :

È venuto un corriere di Leopoli con lettere scritte al re..., le quali contenevano che quelli 50 milla Tartari che dovevano andar contro al Moscovito erano passati con quattro sanzachi nel regno, per lasciar da parte un certo fiume che gli haverebbe apportato dilatione di tempo, et, andati in Vallachia et fatta ai confini giornata col Vallaco et tagliato a pezzi lui con tutto il suo esercito, si come scrissi ultimamente con le ultime mie, et di più che si erano messi ad abbruggiar tutto quel paese; et, perchè hanno ritrovato nel campo del Vallaco ducento o poco più Casachi soldati, sudditi pollachi, s'hanno lasciato intender di voler nel ritorno passar un' altra volta per Pollonia et rubar et danneggiar il più che potranno.

Despre înfrîngere vorbește mai amănunțit Lippomano, la 24 Iulie :

Molti particolari si vanno ogni giorno intendendo di Valachia della rotta et morte del Valaco, il quale si dice haver lasciato in testamento il suo thesoro alla republica di Polonia, ben che fin hora il testamento non si ritrova, et che si era ritirato con ducento soldati tutti Polachi con lui fuggiti in un bosco, dove sarebbe stato impossibile di prenderlo mai, se non che mandò egli a ricercar accordo, il quale da' Turchi et Tartari gli fu concesso et promesso con giuramento che uscisse di là et andasse dove volesse fuori di Valachia, che sarebbe lasciato passare per ogni luogo con le sue armi et con tutti quelli suoi soldati et amici; et, uscito, fu subito tagliato a pezzi, nè di quel numero fuggirono altri che soli dodeci, da alcuni de' quali venuti in Polonia s'è poi inteso questo tanto, et che'l Signor Turco ha dato quel governo ad un Pietro, fratello del Vaivoda di Moldavia, et si dice che sarà Vaivoda di campagna, perchè le terre et luoghi sono quasi tutti abbruggiati.

La 1-iu August sosise la Cracovia un sol tătăresc, notificînd schimbările din Moldova :

È arrivato un ambasciator di Tartari, per dar conto delle cose

di Valachia, o, come essi dicono : Bogdania, et per far novo uffitio che Sua Maestà non rin[n]ovi la tregna col Moscovito.

Misiunea lui, din care extragem doar un fragment, e cuprinsă într'o „Esposizione dell' ambasciator del Gran Can di Tartari al Senato di Polonia, in Cracovia, a 4 Agosto 1574“ :

Il Gran Can, Imperator de' Tartari Precopi, mi ha mandato qui per far un' ambasciata et dar una buona nova al vostro re, il quale essendo andato un poco a spasso, dirò a voi, Signori, quel tanto c'ho in commissione, ch'è che, ritrovandosi il Vaivo 'a di Boghdania poco obediente et ribello al Gran Turco, fu causa che'l detto Gran Turco, amico et confederato del mio signore, lo pregò che con le sue potenti genti, in compagnia d'alcune squadre de' Turchi, andasse a scacciarlo, come finalmente con l'aiuto dell' omnipotente Iddio habbiamo fatto, levando di vita quel tristo nostro vicino, et messo al governo il fratello del Moldavo, che come huomo giusto, et c'ha anco così in commissione dalla Porta, vicinirà ben con voi.

Curînd după moartea Voevodului începu între Turci și Poloni procesul moștenirii lui și al vinovăției Poloniei, acuzată de a fi susținut mișcarea începută de Ion-Vodă împotriva Porții. Din raportul de la 20 Septembrie se vede că un trimis special venise la Varșovia să ceară averile lui :

Il Chiaus che si aspettava in Varsovia giunse alli 7 di questo, et il giorno seguente hebbe audientia nella quale fece querella grande che i Polachi fossero stati in favor del Valaco morto, richiedendo il thesoro del detto Valaco, ch'è in Camenice, in Podolia, et la moglie et altre robbe, con parole assai alte, come Vostra Serenità vederà dalla copia della lettera di Mehemet Bassà, scritta al Palatino di Russia.

Scrisoarea aceasta e într'adevăr anexată raportului ; e lunga scrisoare cunoscută a lui Mohammed Socoli, prin care acesta reclamă împotriva ajutorului dat de nobilimea polonă lui Ion-Vodă, și, aducînd înainte vechea prietenie a Poloniei cu Poarta, cere cel puțin restituirea avuțiilor acestui rebel ¹. Cum la injoncțiunile Vizirului se adăugară și cele trimise Dietei chiar de Sultan, copiate și acestea de ambadorul venețian, in raportul său de la 25 Septembrie acesta arăta a crede că dorințele turcești vor fi satisfăcute :

Stimasi che daranno ogni satisfattione al Signor Turco circa il thesoro del Vallacco morto.

¹ Publicată de Hasdeu, *Archiva istorică a României* (1864), pp. 43-4.

Resultatul n'a fost însă cel așteptat; însărcinat cu solia de răspuns la Constantinopol, Taranowski primi poruncă să spună acolo că banii nu mai pot fi înapoiți, de oare ce Doamna văduvă s'a refugiat cu ei în Moldova, scăpînd astfel de supt supravegherea polonă :

[1 Ottobre.] Dopo la richiesta del Chiaus hanno risoluto li Signori in Dieta di espedir al Gran Turco il Signor Taranovschi, con commissione di dire al Gran Signore che, havendo la moglie del Valacco morto, ch'era in Caminece, înteso la venuta del Chiaus per domandarla, si era fuggita in Valachia, assicurata dal nuovo Vaivoda con patenti sottoscritte di sua mano, et portato il thesoro fuori di Polonia, senza la saputa di loro Signori... Detto Taranovschi andando ha di abboccarsi con il sopradetto Palatino di Valachia et stabilir seco la pace, desiderando di starvi per hora questi Signori in pace con tutti.

Între timp Moldova se arăta nemulțămîită supt stăpînirea Munteanului Petru, și o parte din boeri urzia, se vede, o întorcere a feciorului lui Lăpușeanu; de planurile acestuia vorbește la 22 Octombrie ambasadorul, și de accentuarea, prin trimiterea unui Domn nedorit de țară, a stăpînirii absolute turcești în Moldova :

È ritornato da Constantinopoli un giovane... Dice costui che la Valachia superiore è in moto più che mai, perchè non intende di obedire a questo Pietro, novo Vaivoda messo dal Signor Turco, ma vorria quello che fu sacciato inanzi Giovanni ultimamente morto, il quale hora si ritrova in Moscovia, molto favorito di quel prencipe; et afferma che, parte per questo et parte perchè così è stata sempre la opinione del Gran Signore, dopo che, con la privatione di detto Giovanni, si è fatto assoluto padrone di quel stato, chiamandolo suo come Costantinopoli, che vi verrà ad habitare una colonia di Turchi, il che è sentito malamente da Pollachi, vedendosi ogni hora più avvicinare questa potenza, et d'haver perso del tutto la superiorità c'havevano in quella provincia.

Se anexează la aceste știri instrucțiunile remise de Dietă lui Taranowski cel plecat în solie¹, și o copie, sau poate mai curînd o traducere latină, a scrisorii adresate Sultanului de nobilimea polonă². La 4 Novembre Lippomano anunță unele ciocniri polone cu Turcii și cu Tatarii, și temerea că această ciocnire, adăogată ne-

¹ În latinește; un fragment de traducere germană în Hurmuzaki, *Documente*, II¹, p. 725.

² Forma latină pare a fi o traducere, de oare ce, avînd același conținut, e cu totul deosebită ca formă de cea publicată în Hurmuzaki, *Documente*, II¹, p. 725-7.

mulțămirii pricinuite la Poartă de ajutorarea lui Ion-Vodă, ar putea fi pricină pentru mai serioase conflicte :

Il Signor Palatino di Cracovia mi ha mandato a communicar hora un aviso di Podolia che i Tartari insieme con li Turchi di Valachia erano andati a questa volta, et che quel Palatino li haveva ributati, come fecero Paltra [volta] in Russia, la qual cosa dubitasi che, andata a notitia del Grau Signore in Adrianopoli, essendo morti molti Turchi, aggiunta alle male satisfattioni di Valachia, non faccia qualche maggior motivo.

În sfârșit, la 16 Novembre se dă o încheiere rapoartelor despre aceste triste întâmplări. Avera lui Ion-Vodă s'a găsit, dar e în mâinile Palatinului Rusiei, care va avea grijă să nu se mai întoarcă nimic dintr'însa dreptilor ei stăpîni ; Bogdan-Vodă, pierzîndu-și nădejdea Domniei, se îngrijește, prin mijlocirea Țarului, să dobîndească în Polonia pentru ai săi cel puțin adăpostul și cinstea căzută :

Il Signor Taranovschi scrive haver havuto gran carezze dal nuovo Vaivoda di Valachia... et qui per altra via si è pur scoperto che il thesoro di quel Giovanni Vaivoda ultimamente morto, dimandato dal Chiaus, è nelle mani del Palatino di Russia et di qualche altro signore là intorno, con disegno forse di partirselo fra loro, il che non dubitano questi signori che'l Signor Turco non sappia così ben come loro stessi... Il Mosco scrive a questi Signori, dolendosi della guerra ultimamente fatta dal Turco in Valachia, et raccomanda una sorella et certi altri parenti di Bogdano Vaivoda penultimo, anch'esso scacciato di Valachia, ma dalli popoli [amato], che hora si ritrova appresso di lui, pregandoli che voglia rimetterla in un certo castello di Polonia che possedeva prima, acciochè in esso secondo il grado suo possa vivere quietamente, promettendo di riceverlo per grandissimo piacere.

Al. Ciorănescu.

DĂRI DE SAMĂ

I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare, IV, „Junimea”*, București, 1933.

Volumul IV din această publicație de basă pentru istoria literaturii române moderne e consacrat aproape întreg lui Eminescu, pe care-l putem vedea în toate fețele .

De mare interes notele sentimentale, curioase ca psihologie de „experiență” cu poetul fără a i se lăsa (femeie măritată și cu

un copil), al Mitei Kremnitz: bine scrise, ele sînt de multe ori desagreabile din cauza acestui calcul precis. În „Caracterul de artist” al aceleiași, care ar vrea să aducă spre Eminescu, nu văd ce ar fi de cules alta decît același joc de cochetație al unei intelectuale care vrea să știe „ce e un poet”, și, gustîndu-i mîntea, să-l „cultive social” și să-l ridice spre culmi mai înalte ale poeziei. Sfîrșitul, cu căsătoria dintre artist și „femeia blondă”, care moare pentru că el nu poate iubi ca toți oamenii, e romantic forțat; ar fi stors o lacrimă lui Eminescu cînd l-a ascultat. Alitudinea lui Maiorescu față de această curioasă iubire e tot așa de curioasă.

Multe scrisori, din deosebite timpuri, de la Eminescu însuși și de la sora lui Hanrieta. Aspră caracterizare a tatălui, „om sărac și van”, într-o scrisoare către acesta chiar, în timpul studiilor, pp. 119-20 (una și mai aspră, p. 140, no. XXXVII), dar și bune cuvinte (pp. 141-2, no. XXXVII). În Novembre 1874 scrisoarea către „stimata doamnă” Veronica Micle, în care e vorba de salonul ei literar și de laudele pe care cea „zărită într-o lojă” i le-a adresat pentru *Epigonii*, p. 127, no. XXV.

Speranța de căsătorie cu ea și de „viață nouă”, pp. 142-4. Depărtați de dînsa prin intrigi amicale, el are căința din 1882, p. 145 și urm. Vrea să fie cu ea împreună, „paj și cavalier servant pentru eternitate în suita M. Sale Doamnei Veronica, supus ca un cîine, și înamorat ca un cărăbus” (pp. 148-50, n-le XLV-VI). Chemarea bolnavului în 1888, p. 168, no. XLV. Scrisorile în versuri naive date ca prosă, iscălite: Sărdariu, nu pot fi ale lui Eminescu, bolnav, ci de fapt ale hoțului Sărdariu (n-le LI și LXV).

Scrisorile bătrînului Dimitrie Xenopol, așa de afectuoase către „scumpul său Alexandru, fiu prea-iubit”, așa de precise, de umane și de înțelepte, așa de adînc morale — „fă-ți datoria și mergi cu fruntea sus”: „toujours de sang rassis, point de fougue, ni de verve” (p. 339; cf. 331, no. II)— sînt o uimitoare și mișcătoare revelație. Talăl marelui istoric apare ca un spirit foarte luminat, ca un om cu talent la scris și ca un perfect cunoscător, pînă în cele mai fine nuanțe, și al limbii franceze, în care-și redactează recomandările, și al celei germane, cu care o învrîstează. Și scrisoarea (faesimile, pp. 351-3) e de o rară fineță, aproape feminină. Și ce bucuros e că și de la București îl întreabă cineva dacă acela care iscălește articolele din

„Convorbiri” e fiul său (p. 348, no. VII A)! Și cînd Alexandru ia doctoratul magna cum laude (p. 362, IX A). El, care de Paști îmbrăca pe toți, și-și dădea lui doar o cravată, care, ca să-l mustre pentru cheltuială, mergea alandala (p. 354)...

Mama, puțin trecută prin școli, e de o adorabilă îngrijire, recomandînd studentului, Sandului ei, Alecu pentru ceilalți, să nu-și uite împărtășania de Paști (p. 337, no. III) Și tatăl o face pentru „acea zi mare care învie toată creștinătatea” (p. 347; v. și p. 359, no. XI: „ești de credința ortodoxă; p. 346, no VII A). E vorba și de bunică, Zoia, mama lui Costinescu, care se sînge la optzeci și doi de ani (p. 342, no. VI; cealaltă bunică, bolnavă, p. 344).

O scrisoare a lui D. Onciul către A. D. Xenopol arată indignarea acestuia pentru felul cum N. Densusianu criticase „Teoria lui Rösler” a profesorului ieșean și fixează și sensul ce înțelegea să deie propriei sale critici. Ale lui I. Bogdan sînt deosebit de simpatice: el arată fostului său profesor rezervele sale pentru primele volume din *Istoria Romînilor*, dar păstrează față de inteligența și munca lui Xenopol o nobilă cuviință. Personal, se arată gata de o lungă și grea muncă în folosul Istoriei Romînilor. Așa de modest, tînărul, care se simțea fiziceste slab, nu rivnește decît un pașnic loc de bibliotecar sau arhivist, regretînd că nu e la noi un Ordin de călugări ca Bolandiștii, în care bueros și-ar jertfi tinerețele.

* * *

Virgiliu P. Arbore, *Mîcovia, vîzută de un călător străin în anul 1856*, Focșani, 1933.

D. Virgiliu P. Arbore resumă, adăugînd: ilustrațiile din original, călătoria, publicată în limba cehă, a căpitanului baron Emanuei Solomon de Friedberg, „Pe Dunăre la România”, apărută la Praga în 1916. Pe vapor el călătorește cu d-na Dunca și fiica ei, scriitoarea Constanța, dar și cu Turci murdari și cu tot felul de tovarăși balcanici. De la Brăila iea căruța poștei spre Focșani. Descrie orașul dublu, fără Evrei în partea munteană (tipuri de Evrei, pp. 13, 17). Înălțișează două foarte frumoase vechi biserici, ambele de tip munlean, cu pridvor și ciubuc de jur împrejur între medalioanele de sus și arcadele de jos, avînd turnulețul, care măcar la una, după marele cutremur, e

de lemn (pp. 6-7). Și o cișmea, din partea Moldovei, p. 9. Vorbește de luxul femeilor, dar ride de nepotrivirea lui (desemn la pagina 11). Poporul i se pare leneș și zgomotos. Visitează, cu scopuri topografice, și împrejurimile. Numai țeranii merită laudele criticului (frumos grup de țerancee, p. 28; altul p. 26; al treilea, p. 29; al patrulea, p. 32; un han, p. 33). A locuit și la Chiojdeni, la boierul Marghiloman, a cărui familie o descrie (p. 28). Stă și la Sihleanu (p. 34). La pagina 35 satul „Obrejița” e Obrejița, în Râmnicul-Sărat.

* * *

Herbert Rittlinger, *Fallboot flösst vor vom Karpathen-Urwald ins wilde Turkestan*, Leipzig 1934.

Această curioasă carte a unui tânăr German, care a mers într-o luntre de cauciuc, ce se putea strânge, din Carpații Moldovei până în țara Curzilor, adunînd impresii și însemnînd prin fotografii, care se reproduc, drumul făcut, cuprinde multe pagini interesante. Indrăznețul plutaș a pornit pe Bistrița Aurie, după ce întrase în România pe la Grigore Ghica-Vodă, nume care i se pare călătorului german greu de pronunțat (dar mai departe limba-i sună melodios). Note despre Cernăuți, unde i s'ar fi luat bacșiș pentru ciudata luntre, despre Iacobeni, cu „incîntătoarea, strălucitoarea 'n colori biserică' și „Țipserii” săi, rămași șomeri, cari asigură pe străin că Regatul e o țară de hoți primejdioși, cari au ucis de curînd pe un geolog venit de aiurea. La Vatra Dornei părăsește Ținutul bucovinean, „de oarecare cultură”; i se pare că găsește Huțuli, cari ar fi mai mulți „pe Prutul-de-sus”. Descoperire la primul popas că nu e de nevoie să țină un pumnal supt plapomă și că și femeile cu două fete măritate sînt frumoase, bine înțeles numai dacă sînt de la munte. A putut prețui și o delicată ospitalitate cum nu se află pe lume. Ba un călăuz benevol îi arată gratis o ursoaică cu puțul ei. Un pădurar sas, căruia i s'au furat puștile. Și aiurea femeile arată „multă demnitate și grație”. Intîlnire cu plute și participare la viața plutașilor, și cu o bătaie la cîrciumă, care s'ar părea că e foarte mult exagerată. La Piatra, își închipuie după turmul lui Ștefan-cel-Mare că regăsește o veche așezare „nemțească”. Un Evreu îi oferă generos și plăcerile ascunse ale găzduirii. Experiența „olelului” e grozavă; se pare că și a-

ceia cu comisarul e, din nenorocire, autentică. Treccre în Sireliu, prin locuri sărace. Splendorile Galafului mingie pe încercatul drumej; „ein prächtiges Hotel”. Călătoria urmează pe un vas italian spre Trapezunt, de unde reîncepe încercarea cu „barca de cauciuc” până pe apele Eufratului.

* * *

Ion Mateiu, *Ion Al. Lapedatu, 1844-1878, 1934.*

Broșura d-lui Ion Mateiu întrebuințează și inedite — care ar trebui tipărite odată — pentru a lămuri o figură simpatică din trecutul de cugetare și literatură al Ardealului, în vremea cînd, pe la 1860, el se îndreaptă din nou, cu încredere și speranțe, către România liberă.

* * *

Octavian Pric, *Un sat românesc în Ardeal în străvechile sale întocmiri și obiceiuri*, Cluj 1934.

Autorul a voit să arăte că satul românesc din Ardeal nu e o improviatație, cum s'ar crede în Vechiul Regat, unde-l asigur că nu s'a crezut așa niciodată. Contribuția pe care o aduce de la Săcădate pe Olt e importantă. Aflăm că Ungurii împrumută cuvinte românești, cîntă doina românească și bocesc românește la morți. Impodobirea portului femeiesc nu e obișnuită la Unguri. Semnele de vristă în costum sînt foarte interesante. Se mai păstrează amintirea dăjdierului, sameșului și vornicului, jularilor (jilari în Moldova), pîrgarilor, juraților, stăvarilor, jutăritului și adălmașului. Originală ceremonia buzduganului (p. 68 și urm.). Caracterul genealogic e așa de strict încît la îngropări nu „se cîntă” decît de rudele de sînge ale fiecăruia și trebuie lupta copiilor pentru ca femeia din alt sat să se poată odihni lingă soț (pp. 125-6). Și credința în „măiestrele”, „lelele” (= elele), fete ale lui „Alexandru Impărat” (p. 143).

* * *

G. Budișteanu, *Regele Ferdinand, Amintiri de la cei ce l-au apropiat* (București 1933).

În această prețioasă culegere se vor găsi multe amintiri de contemporani ai regelui Ferdinand, unele din ele deosebit de mișcătoare, cîteva de un adevărat interes istoric, ca povestirea

luptei de la Mărăști de mareșalul Averescu. Comunicația d-lui Al. Borza cu privire la iubirea regelui pentru rarile plante alpine, e deosebit de frumoasă. Tot așa mărturisirile aduse de d. N. D. Chirculescu, privitor la interesul pe care Suveranul îl purta economiei agricole (critici de mare valoare actuală, ale aceluiasi, la paginile 58-9). Se vede că, în Mart 1926, regele Ferdinand era înțeles cu d. Maniu, pentru ca anume „nebunii” să nu se facă în guvernul național-țeranist pe care l-ar fi avut în vedere (p. 60), dar e curios că d. Maniu n'a voit un Ministeriu al celor două partide coalitate. Pagina d-lui C. C. Dimitriu despre scena jurământului ultimului Ministeriu înaintea regelui bolnav e foarte impresionantă, și arată o delicată simțire (și plecarea de la Scroviște la Sinaia cu ochii în lacrimi a lui I. I. Brătianu). Generalul Găvănescu descrie scena eroică a studierii operațiilor de comandantului suprem în casa Cincu de la Tecuciu, cu obusele care se spărgeau supt feresti fără a-l elinti; de același și despărțirea la Iași, în Palat, de ofițerii francesi. D. Ghibu despre rege și învățământul basarabean. Nemulțămirea profundă pentru lipsa de la încoronare a partidului național, p. 111 Generalul Iancovescu descrie scenele la Iași, și, cu desarmarea Rușilor (p. 113 și urm.). Aflăm că era vorba de a se înlocui Rușii în debandadă cu Sîrbii de la Marca Albă, meniți frontului de la Salonic, cu Cehi, Ucrainieni, 50 de toți, cari au trecut la bolșevici, și „Musulmani”, 46 la număr (p. 115). Foarte important raportul, citat, al lui Al. Constantinescu despre greutățile aprovizionării în Moldova suprapopulată (cifre statistice, pp. 118-9). Și o parte din memoriul lui Vintilă Brătianu la retragerea, în 1918, a guvernului liberal (pp. 121-3). Aflăm din declarațiile d-lui Inculeț că, în cas de neizbîndă la Mărășești, avea însărcinarea de a conduce în Rusia pe regele (p. 128).

Pentru cîmștințile militare ale regelui Ferdinand sînt prețioase notele generalului Lupescu. Foarte justă definiția de pictor, pentru Carol I-ii și Ferdinand I-ii, a d-lui Costin Petrescu. Generalul Popescu arată în ce împrejurări a trebuit să luereze pentru a salva misiunea francesă la noi de a ajunge, în 1918, prisioniera Germanilor cari înaintau. Mareșalul Prezan destăinuiește că în cursul bătăliei de la Mărășești „un ministru cu o mare suprafață” a presintat regelui un „memoriu

în care-i cerea să abdice și să părăsească țara pentru a-și salva viața sa și a familiei”, iar răspunsul a fost că are datoria „să rămâie aici și să moară în mijlocul soldaților săi”.

Multe amintirile generalului Rasoviceanu (p. 30); interesant răspunsul de la Mărășești: Ce să fie? Războin! Mai dă ei, mai dăm noi, și uite-așa” (p. 316). Generalul Rosetti arată îndoiele lui Prințul încă din 1912 asupra trăinicieii Triplei Alianțe (p. 338). Generalul Rusescu povestește expediția la Budapesta (prețioase acte). E un document de o importanță capitală. Foarte importantă această declarație făcută profesorului Vlădescu, în 1922, la căderea lui Take Ionescu: „Vrajba înveninată dintre partide ca și [între] toți de aici mă silesc să nu mă pot sprijini decât pe un singur om”, pe Ion Brătianu (p. 428).

Figura regelui se ridică foarte sus pe baza unor mărturii de o autenticitate perfectă.

Astfel de publicații ar permite să se scrie acea istorie contemporană a României ale cărei prime jaloane s'au pus abia.

Cei ce au arhive -- și sînt mulți -- au datoria să le deschidă cît mai curînd cercetătorilor. Fiîndcă dacă a cunoaște ce e vechiu este util, e indispensabil a cunoaște lucrurile și oamenii de ieri.

* * *

Preotul Ioan Răușescu, *Mănăstirea Aninoasa din județul Muscel, Cîmpulungul Muscelului*, 1933.

Părintele Ioan Răușescu dă o lucrare completă și făcută cu cea mai mare răbdare despre puțin cercetata mănăstire musceleană Aninoasa. E o zidire din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (1677), datorită Clucerului Tudoran Vlădescu, care o închină la 1682 mănăstirii Cîmpulungului (v. actul, pp. 18-9). Mitropolitul Daniil, crescut aici, i-a ajuns patron. Tudoran era să fie tăiat de Grigore-Vodă Ghica fiîndcă se făcuse chezaș pentru cunmatul Pădure Crețulescu, care a fugit (p. 59; se repetă inscripția de valoare istorică de pe mormîntul lui Pirvan, nepotul lui Tudoran, p. 12). Prefața vorbește și de alte lăcașuri din județ, între altele Rincăciovuț, care, fiînd din „secolul al XV-lea”, ar merita să fie cercetată de aproape (pentru Valea s'a uitat studiul d-lui Brătulescu în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”). G. M. de pe clopot e Gheorghe Mai argin-

tarul din Braşov; celelalte litere, H. L., sînt poate rău celite (v. p. 32). Şi elemente iconografice interesante, ca parabola inorogului din „Varlaam şi Ioana” (p. 39). Un act de la Daniil ca simplu ieromonah (p. 71); în el e vorba de „zaharoca Cameniţii” (p. 73). Un manuscris scris de el, p. 78. La lista egumenilor un interesant testament (pp. 84-5). La pagina 87 numele „Gealopi” e Gealapi, turcescul Celebi. Remarcabil portretul egumenului Dionisie, de la 1812 pînă la 1864 († 1882) (p. 109). „Şăstoliu”, de la pagina 129 e din Siştov. La pagina 143, „vătuioare” pentru capre. La pagina 147 forma „copchil” în Muscel. Am tipărit unăvea note asupra mănăstioarei de la Vărzăreşti (Urecheşti), de care e vorba pe paginile 153 şi următoarele. La 1794 Mitropolitul Dositeiu orînduieşte că la schitul Baliga din Oltenia „să se fie o şcoală rumînească cu plata dascălului pentru învăţătura copiilor” (p. 159). Cererea Mitropolitului Neofit de a se putea retrage la Aninoasa (1849), pp. 199-200.

N. Iorga.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CRONICA

În *Biserica ortodoxă romînă* (LII, 1-2), care apare într-o formă superioară, pînă. Nicolae Popescu reconstruieşte visita preotului Isidor din Moldova, care cercetează Constantinopolul la 1401. Multe ştiri nouă aduce d. Gh. I. Moisescu despre legăturile ţerilor noastre cu mănăstirile Megaspoleon şi Lavra din Moreia: fragment al scrisorii lui Mihai-Vodă Racoviţă către egumenul primei mănăstiri, Ionă, p. 23. Se semnaleză crucea de argint şi cutia de moaşte, date la 1807 de Mihai-Vodă Suţu (p. 28). Se păstrează la Megaspoleon şi o Liturghie caligrafiată de Matei al Mirelor, „o minunc de caligrafie” (*ibid.*, nota 4), manuscrise greceşti din Iaşi, scrise supt Mihai Racoviţă şi Constantin Mavrocordat, odinioară ale eclesiarhului Curţii, arhimandritul Dionisie Pietosul (pp. 28-9). La Lavra ctitorul e Vasile Lupu, cuprins cu ai săi în pomelnic. Un Chiril de acolo a stat şaisprezece ani, pentru studii, la Bucureşti (p. 34). O lungă şi utilă listă de cărţi bisericeşti din Basarabia publică d. D. Balaur.

În *Gînd Românesc*, II, 3, păr. Șt. Meșeș își termină studiul, plin de lucruri nouă, despre Domnii români pribegi în Ardealul secolului al XVII-lea (mai ales despre petrecerea lui Constantin Cîrnul la Solyomkő, „Piatra Șoimului”, unde trăise înainte de acesta Gavril-Vodă Movilă; de acolo ajută pe Ioan Kemény, prizonier la Tatari; o scrisoare de la Doamna lui, Nedelea).

*

Încercări de sintese istorice privitoare la perioadele de dezvoltare a Bihorului românesc de d. T. Neș în din nou apăruta *Familia*, de la Orade, a d-lui M. G. Samarineanu, I, 1. Note de pe cărți bisericești din acel Vest, de d. Darius Pop.

*

Dd. Iosif Fögel și Ladislau Juhász publică la Leipzig în 1923 (*Bibliotheca scriptorum mediæ recentiorisque ævorum, sæcula XV-XVI*) poemele latine ale lui Tito Vespasiano Strezza (sec. XV).

*

Știri nouă despre boala și moartea lui Eminescu, după o notă aflată în hîrțile doctoresei Cornelia Chernbah, în George Potra, *Mihail Eminescu. Căusele morții sale*, București 1934. E evident că moartea a venit de pe urma unei erisipel pornit de la o mică rană la cap, accidentală, pe care o infectase, și complicat cu o veche boală de inimă (endocardită).

*

În *Byzantinische Zeitschrift*, XXX, tabla 4, d. Puig i Cadafalch, care face să plece arcadele oarbe din Asia, dă o vedere a clopotniței de la Pomposa (Ferrara), în care nu sînt numai arcadele oarbe, dar și zimbrii de la noi.

*

D. Al. Busuioceanu dă o nouă ediție din pioasa sa presintare *Pîrvan gînditorul* [București 1934].

†

În *Țara Birsei*, VI, 2, d. Candid Muslea se ocupă de proto-popul Gheorghe Haines de la începutul secolului al XIX-lea. D. Axentie Banciu dă note despre Vasile Goldiș.

*

D. V. Mestugean publică o „Mică Antologie a poeziilor armeni”, cu biografii (București 1934).

*

Frumoasa revistă *L'Universo* a Institutului geografic militar italian dă reproducerea picturilor preistorice arabe din Ain-el-Gazal, de același tip cu cele pireneene.

*

No. 6 din publicația d-lui Gheorghe G. Bezveconnăi, *Din trecutul nostru*, se ocupă de familia Stamati, rectificând unele aserțiuni din cartea, recentă, a d-nei Eufrosina Dvoicenco (dar de ce tonul de pamflet?).

*

Neamul românesc pentru popor, XXII, 6, reproduce, în legătură cu o conferință de N. Iorga despre „Unirea Românească”, un ordin de la 1807 al lui Constantin-Vodă Ipsilanti ca Domn al arbelor țeri.

*

În *Viața Basarabiei*, Mart 1934, d. Alex. Kidel vorbește despre sora lui Alexandre de Stourdza, contesa Edling († 1844), și despre robul acestei femei influente, de un spirit superior, la Curtea Țarului Alexandru I-lea, mai ales după Memoriile ei, apărute în limba franceză, la Moscova, în 1888 (nepoata ei, princesesa Gagarin, fiica lui Alexandru, i-a publicat o parte din corespondența cu Țarul). Aflăm că fratele ei, ofițer, Constantin, s'a sinucis în Germania. La Weimar, fiica lui Scarlat Sturdza a cunoscut pe Goethe, și Capodistria, a cărui carieră a făcut-o, ceruse în căsătorie pe domnișoara de onoare a Impărătesei. Se dă și un portret al Ruxandrei.

Tot acolo, de d. M. Ceachir, note despre Găgăuți (obiceiri).

*

Induioșate note despre Ioan G. Duca, de d. Constantin Kiritescu (București 1934).

*

În *Blajul*, I, 4, o întâmpinare, întemeiată, contra judecății, din „*Revista Fundațiilor Regale*”, a d-lui Gh. Bogdan-Duică, despre rolul școlilor blăjene. Se întrebunțează și material inedit, de care e destul în acele archive, așa de puțin cercetate, ale Blajului.

*

În „*Biblioteca pentru toți*” (Alcalay), d. I. Brucăr dă o substanțială cârtică despre „*Spinoza, viața și filosofia*”. Expunere interesantă și clară. Citeva greșeli istorice: Gongoras pentru Gongora; „*principele Olandei*”.

*

Păr. Cicerone Iordăchescu dă partea întâia dintr-o „*Istorie a vechii literaturi creștine (primele trei veacuri până la 325)*” (Iasi 1934), care poate fi considerată ca o compilație utilă. E un resumat al cursurilor făcute de autor la Facultatea de Teologie din Chișinău. Cu modestie păr. Iordăchescu arată condițiile defavorabile care l-au împiedecat de a alcătui o operă originală. Ici și colo nume și cuvinte ar fi de îndreptat (trebuie Lérins pentru „Lerin”, p. 5; *εροφί* pentru *εροφί*, p. 26; Dionisie cel Mic în loc de „*Exiguu*”, p. 29; Trale pentru „*Tralles*”, p. 50; pentru „*Nablu*” Nablusa; p. 73; Mercati, nu „*Mercatti*”, p. 163).

*

În *Cahiers de la révolution française*, I, se dă un studiu, de d. G. Lefebvre, despre rolul țăranilor (nu imitatori ai mișcărilor din orașe, ci făcînd ei înșii o mișcare a lor, care, de și influențată, și influențînd ea însăși, s'a dezvoltat autonom; se arată că țăranii cei mai mulți voiau pămîntul fără plată și o exploatare în obște; clasa nu ieșe mulțămîtită din Revoluție; se deosebesc mai multe categorii țărănești, supt raportul economic ca și supt cel local; reformatorii, cerînd proprietatea individuală liberă, serviau interesele lor și ale fermierilor cari-i înlocuiau - ca la noi liberalii față de reformele Regulamentu-

*

lui Organic și ale lui Cuza-Vodă—; burghezia a menținut prin legile ei dijma și redevențele; moșiile clerului și nobililor, vindute la mezzat, n'au folosit țeranilor săraci; comerțul liber e dușmanul interesului țărănesc; țeranul săracit era cîștigat pentru industria începătoare. Alte două studii prezintă „chestia pînii la Paris, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea” (de d. Léon Cahen) și episodul „comunist” al lui Babeuf (de d. Georges Bourgin), de fapt „egalitarist”. Revoluționarul social e un Picard, suflet bun, pe care-l desgustă cele d'întăiu crime ale Revoluției. Urmărind ideea sa statornică, el combate pe Robespierre, asistă la căderea lui, conspiră și piere pe eșafod.

În *Milcovia*, IV, 1-2, d. Iorgu Iordan dă etimologii putnene. „Arșiță” e, spune autorul, „arsură” (curătură). Foarte interesant slavicul, azi fără sens în limbă, *blană*, pentru pășune comună. Derivarea lui Bîrsu e imposibilă, dar e a se trimete mai curînd la cumanul Borz, de unde Borzea. Cașinul n'are a face cu nimic slav, ci trebuie pus alături cu Kázsonul secuiesc (de unde numele de Cozoni al mamei lui Alecsandri). Chiojdenii sînt din Chioajdele buzoiene (și nu din „Bisca Chiojdului”, o apă, sau „Chiojdul din Bisca”, neexistent). Clăbuciu (cf. Clăbucețu) trimete la o cascadă. D. Iordan observă interesanta formă de plural masculin: Muncel, Paul (de la Păulești, nu e „importație recentă”; fratele lui Tudor Vladimirescu se numia *Pau*). Autorul a găsit etimologia slavă a Șoruzului („vișțitorul”). Chitulă e de la *a chili*, fără nicio influență bulgărească. Chilimetea e pusă în raport cu cuvîntul unguresc care înseamnă vrednic. Oleșești e de la Oleș și aceea de la ungurescul Oláh. Zboina e explicată prin slavul care înseamnă *culme*.

D. Emil Colin prezintă piese noi de ceramică. D. A. V. Sava își terosină studiul despre moșia Cîmpurile. Notițe de pe cărți bisericești, din Focșani (și din cea catolică) de d. Virgiliu P. Arbore. O colindă rîmniceană are forma *fapt*, pentru *făcut* (publicată de d. Ion Diaconu). Documente din sec. al XIX-lea (invoială din 1801 între cei doi Domni pentru apă la Focșanii Moldovei) (publicată de d. I. Romanoai). D. N. Al. Rădulescu

caută originea „stilpilor” de morminte. Se analizează lucrarea dactilografiată a p. Popescu Bănică despre schitul Poiana Măruhi.

*

În *Ungarische Jahrbücher*, XIII, 3-4, d. Jakob Strieder aduce documente noi asupra lucrului în minele ardelenne la 1528 (raport al lui Dernschwam. cu privire la care v. revista mea franceză pe 1932). E vorba de „Valahi” cari strică străzile și sînt *trași în lapă* (p. 268, v. și p. 288). La p. 281: „Der walachisch Weyda hott in seinem Land auch Saltz, 6 Meiln von dem Rotten Thurn. hayest Retz” (e vorba de Oenele-Mari, dar de unde numele de Recca?), „ist nicht so gut als das Sybenbyrgysch”; Romîni cumpără sarea din Ardeal și o duc în Turcia, de unde aduc piper și rubarbă („Die Walachen kaufen das sybenbyrgerisch Saltz gern, ist nicht frey zu vorkaufen; sy furen es in Turkey; die Walachen bringen iczundt wider aus Turkey Pfeffer” (p. 281). În Ardeal se vorbește: nemțește, ungurește, românește și polon (p. 282); aiurea, fără polonă (p. 290).

*

În frumosul volum *In memoriam Vasile Pîrvan*, publicat de Asociația Academică „Vasile Pîrvan” a foștilor membri ai Școlii Romine din Roma (București 1934), se dă pe lîngă o bogată bibliografie, cu note asupra marelui archeolog (încă odată proiectul de lege pentru Școlile din Roma și Franța l-am făcut eu singur; regulamentul singur a fost redactat de Pîrvan, de d. Ortiz și de mine; la bibliografie se uită contribuția lui la *Noul Românesc*).

D. Const. Balmuș se ocupă, într'un articol scris franțuzește, de o scrisoare a Sf. Augustin, d. Gheorghe Brătianu dă un studiu original despre problema datoriilor în antichitate și legea de asanare a lui Iustinian, d. Al. Busuiocanu, despre pictorul Franco Bolognese (în limba italiană; cu întrebuintarea unui tablou de la Cotroceni, care se arată că *nu* e de el), d. Carcopino despre o inscripție tracă în latinește cu litere grecești (curios și numele soțului, dar nu și al soției, unei Secus, fiica lui Birminus), d. Della Corte despre vechi săpături la Pompei, d. Gaetano de Sane-

tis despre solia simbolică a Scitilor către Darius (dar se uită Scitii agricultori), d-na Hortensia Dumitrescu despre ceramica de la Horodiște (contemporană cu cea de la Cucuteni), d. Vladimir Dumitrescu despre un vas din Delos aflat la Fundeni lângă București, d-na Ecaterina Dunăreanu-Vulpe despre un tesaur aflat la Piroboridava (ar fi anterior cuceririi lui Traian), d. Gr. Florescu despre o inscripție din Capidava (cu *equites scularii* și *vexillatio* de acolo), d. Focillon despre „noțiunea de stil”, d. G. Fotino despre originile regimului de succesiune la noi (inegalitatea pentru fete ar fi numai la moștenirea indirectă), d. D. Găzdaru despre un fals document de dialect istro-român (autorul e amicul Cicilor, Kandler; raport cu fabricațiile lui I. Eliad), d-ra Maria Holban despre „ecaslouul” Margaretei de Valois (lucrare de o erudiție uimitoare), d. Alexandru Marcu despre Vegezzi Ruscalla (laudă pe studentul Urechiiă, pp. 181-2, care trebuie să fie la 1860, nu, firește, V. A., ci Gheorghe, profesorul de la Universitatea din Iași; cf., de altfel, p. 182 cu p. 183, unde vine rectificarea de la sine; mai erau atunci ca studenți P. Borș, Romul Scriban, un Morțun, Gh. Roșu, apoi profesor la Școala Militară din Iași, și P. Armașu, tatăl profesorului și al fiicii măritate la Birlad cu răposatul profesor Fotinò; se adaugă pictorul Năstăseanu), d. C. Marinescu despre două acte aragoneze privitoare la Piu al II-lea, d. D. Munteanu despre ce i se pare a fi „sintesa în istorie”, d. Gr. Nandriș despre unele variante în traducerea Evangheliilor, d. P. Nicorescu despre o cruce bizantină găsită în Dobrogea, d. G. Opreșcu despre un tablou al lui Bonifazio Veronese la Muzeul Stelian din București, d. Ramiro Ortiz despre influența exercitată de „Arta Iubirii” a lui Ovidiu în evul mediu, d. Em. Panaitescu despre numărul ce au putut avea Geții (200.000, scăzuți apoi la 10.000 după Strabon), d. P. P. Panaitescu despre raporturile lui Petru Rareș cu Moscova (descoperirea speranței unei liberări de Turci, — care e totuși, contra părerii d-lui Panaitescu, mai ales după 1538, o notă fundamentală—, într-o danie la mănăstirea Chilandarului din Athos; tot așa și cu totul necunoscuta serie de solii contra Polono-Lituanilor de la 1529 înainte: mențiunea creșterii de tribut; asigurarea că în 1538 Petru-Vodă voia să fugă la Muscali e de ocazie; se constată o trecere în masă a boierilor „ruși” din Pocujia la Pe-

tru; pp. 274-5; a se ceti „Siavus”-Paşa şi „Luffi”, p. 270; d. Ştefan Paşca, despre porecle după popoare în Ţara Oltului (se vede că de la Ardeleni vine porecla de Cojan), d. Paul Perdrizet despre un pasagiu din tragedia „Rhesos”; d. Sextil Puşcariu despre originea verbului *a ridica*, d. Andrei Rădulescu despre „obiceiuul pământului”, d. Aurelian Sacerdoţeanu despre „Vlahii din Chaleidica” (notiţa din Uspenschi e nouă şi fără valoare. Pentru Vlahi în *Chanson de Roland*, p. 306, nota 5. Pasagiul cu Pervund, p. 308, merită atenţie, dar Cuber e de apropiat de Cubrat). d. Radu Vulpe despre succesiunea la tron în Macedonia şi Tracia.

În legătură cu Pîrvan sînt articolele d-lui Vasile Băncilă („Tragicul lui Pîrvan şi tragicul modern”), d-lui Ştefan Bezdechi („Broderii pe hlamida lui „Anaxandros”), d-lui I. Bianu (a se îndrepta „Huruiesti” pentru „Sturuiesti”), d-lui Duiliu Marcu (despre planul noii clădiri a Academiei Romîne; d-lui Paolo Orsi (note biografice). d-lui Stevens (*idem*).

BCU Cluj / Central * University Library Cluj

În *Il mondo latino* din Februar 1934 citeva pagini de istorie, iscălitile Enzo Gironi, despre raporturile italo-romîne. Interesantă menţiunea planului lui Francesco Crispi, care, gîndindu-se la „un plan de acţiune anti-austriacă în simul chiar al Triplicei, prin alianţa între cele două Puteri latine care-şi legaseră soarta de aceea a blocului german”, „a văzut în România totdeauna o aliată naturală pentru lupta fatală pe care ţara noastră ar fi trebuit, mai curînd sau mai tîrziu, s'o poarte contra Austriei” (pp. 39-4). Astfel „el urma în acest program liniile ideale ale atitudinii *Risorgimentului* Italiei faţă de poporul român”. Se menţionează intervenţia marelui poet Giosuè Carducci în folosul condamnaţilor politici romîni din Ardeal (p. 31). Autorul vede în intrigile ruseşti, care căutau să înlătore pe Romîni din Bucovina şi Banat, motivul pentru care Italia şi România n'au intrat la acelaşi moment în războiu (p. 32). Se înfierează indiferenţa Rusiei faţă de desastrul românesc (*ibid.*). Nu se consideră definitivă uşoara înstrăinare de azi.

În *Boabe de griu*, IV, 6, d. M. Beza presintă, în frumoase ilustraţii (şi altele decît cele pe care le-am dat în „Buletinul

Comisiunii Monumentelor Istorice”, descoperirile sale de la Ierusa'im. *Orologhiul* arab închinat de „Gheorghe Mura Lideanul” lui Șerban-Vodă Cantacuzino nu poate fi din 1769 (p. 331). „Burnov” e Birnova. Se citează și o scrisoare a Patriarhului de la Constantinopol către acest Domn, care intervenise pentru cunoscutul Ioan Cariofil, cu această muștrare: „Legile nu s'an făcut în munții Valahiei, nici de Domnii Valahiei, ci la Constantinopol, de Impărați și sinoade” (*ibid.*). D. Beza vorbește de legăturile Patriarhului Teofan cu Vasile Lupu, care-i dă 1.012 galbeni de Venetia, plătind și 1.400 de ughi datorita Patriarhului, care se afla la 1643 în Iași (pp. 326-7). Pelerinii „moldoveni” din 1814, pomeniți de Kinglake (p. 332), trebuie să fie din Basarabia. — Bogate date despre „Școlile din Blaj” le dă d. I. Georgescu. Aron Densusianu se vede în luptă cu Codru Drăgușanu, maltratat aici (p. 341). Aflăm că există memorii ale lui, care ar trebui publicate. Multe biografii de profesori.

Note din viața lui Pop Reteganul se publică în „Biblioteca populară a Asociațiunii”, XXIII, 199.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În *Granițele Moldovei pe vremea lui Ștefan-cel-Mare* (An. Ac. Rom., XV, 3), generalul R. Rosetti arată că întinderea Moldovei la Sud se făcuse încă înainte de Ștefan-cel-Mare. E o complectare la articolul aceuiași publicat în această revistă, X, pp. 186-90.

Pentru granița apuseană se dau precisări, dincolo de articolul d-lui Ioan C. Băcilă în „Buletinul societății de geografie”, XLI.

N. Iorga.

*

Un interesant studiu publică Yvonne Rousseth, *Une source peu étudiée d'iconographie musicale* (*Revue de musicologie*, 46, 1933).

La început autorul amintește studiile cunoscute, „Les ivoires gothiques français”, Paris 1924, trei vol. de Raymond Koechlin, și „Le livre de Marco Polo” Paris 1865, ed. Pauthier, urmărind realizările în ivoriu pe motive religioase. Se descopere cu acest prilej că o mare parte din temele religioase sînt inundate de scene musicale: îngeri purtînd chitare, alăute; sfinți încercînd acorduri pe strune, sau diferiți cîntăreți biblici.

Sculptura în ivoriu și pictura murală presintă multe asemenea grupuri musicale. Catedralele și bisericile Apusului adăpostesc din

vremile evului mediu realizări și îmbinări de artă religioasă pe care sînt grefate scene de iconografie musicală.

Nu știu dacă ortodoxismul a permis asemenea încercări, și n'ar fi deci lipsit de interes să fie urmărite astfel de motive pe frescele mănăstirilor și bisericilor ortodoxe.

*

Wilhelm Mommsen a publicat anul trecut *Zur Methodik der deutschen Parteigeschichte* (*Historische Zeitschrift*, 1932). Autorul împarte după trei criterii concepția istorică a partidelor politice: a) Evoluția istorică și progresul partidelor în viața politică, b) Evoluția istorică a programelor și ideilor politice și c) Istoria conducătorilor politici.

Partidele politice în general nu cunosc trecutul, n'au nicio înțelegere pentru păstrarea izvoarelor istorice și cu atât mai puțin pentru amploarea diferitelor probleme.

După o incursiune în cîmpul absolutismului și dictaturii, autorul enumeră izvoarele de ținut în samă pentru studiul partidelor politice.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Traian Ionescu-Nișcov.

NOTIȚE

În ziarul episcopului Petru Myszkowski (1555-68), publicat în *Kwartalnik historyczny*, XLVII, 1, 3, aceste rînduri despre Despot: „Septimo die huius mensis (octobris 1563), quidam Iudeus, Rhodo oriundus, qui se despotum esse finxerat et paulo ante, fretus auxilio quorundam proximorum Valachorum, Alexandrum, palatinum Valachiae, ex Valachia expulerat, ipseque eius provinciae dominationem occupaverat, a Valachis est Soczaviae obsessus, trucidata prius tota sua cohorte, propterea quod impotentia dominandi ad perniciem miserorum abuteretur... In cuius locum subsecutus est quidam Valachus Tomsa, postea, post longam obsidionem, ab eodem Tomsa trucidatus”.

*

În călătoria, analizată recent în revista mea francesă, a lui Buchon, găsesc, pentru „furtună”, rarul cuvînt frances *fortunal* (pp. 226-7, 229).

Fortuna, cu sens de „furtună”, și în *Vita di Benvenuto Cellini*, p. 203.

*

Lingă Cefalonia o localitate se cheamă Vlachato (Buchon, *Voyage dans l'Éubée, les Îles Ioniennes et les Cyclades en 1841*, p. 101).

*

Papadopoulos Kerameus, în *Izvestia* din Constantinople, XIV (1909) vorbește de un manuscris al lui Ioan Comnen, din 1676, Septembre 3 (no. 8, p. 10).

*

În bogata carte *Anthropologie de la France* de Gustave Lagneau, Paris, 1879, II, p. 11, se citează un pasagiu din Hipocrat, § 14, în care e vorba de felul cum „Macrocefalii” de la Nordul Mării Negre au capetele prelungite printr'o operație artificială. A se raporta la ce spune despre capetele schilodite ale Hunilor. Autorul reproduce chiar pasagiul lui Sidonius Apollinaris, *Panegyricus Anthemii*, versurile 244 și urm. De Ligurii lui Herodot (v. p. 12) vorbește și Strabon.

Pe paginile 16 și urm. se culeg foarte multe mărturii despre Țigani. Și o interesantă descriere a lor în cunoscutul „Journal d'un bourgeois de Paris” la 1427, când vin la Paris.

*

În Gracia Mercadal, *España vista por los extranjeros*, I, Madrid, I, f. an, pp. 258-9, din călătoria, la începutul secolului al XVI-lea, a lui Antoine de Lalaing se dă obiceiul bocirii pe mormînt ca la noi, cu pine și vin de-asupra groapei.

*

Pentru rostul „juzilor” la începutul evului mediu, lingă Atanaric Visigotul, *iudex* la noi (poate pus de Romani), acest pasagiu din Marcellinus Comes (ed. Mommsen, *Chronica Minora*, II, p. 107): „De Africa Sergius advocatur et Ariovinda... ibi *iudex* dirigitur”.